

॥श्रीहरिः॥

कीर्तन पदरहस्य

विभाग-१

जन्माष्टमी वधाई

देवेन्द्र शाह

કીર્તનભાવ પ્રકાશ

દેવેન્દ્ર શાહ

૫૦૨ આંગન એપાર્ટમેન્ટ

કસક પાસે, ભરૂચ - ૩૮૨ ૦૦૧

ફોન : (૦૨૬૪૨) ૨૨૮૦૪૮

મોબાઈલ : ૯૪૨૮૧૭૬૩૦૨

ન્યોછાવર : ૧૦/- (સાદા પોષ્ટેજ સાથે)

મૂલ્ય : અમૂલ્ય ભાવોથી હૃદયને ભરી દેવું

અર્પણ : પુષ્ટિ ભક્તિ જહાજરૂપ ભક્તશ્રી સુરદાસજીને...

Devendra Kaka.p65 (2)

Devendra Kaka.p65 (3)

જન્માષ્ટમીની વધાર્ધ

(૧) રાગ - દેવગંધાર (સૂરદાસજી)

૧/૦૧

વ્રજ ભયો મહરિકે પૂત, જબ ચહ બાત સુની
સુની આનંદે સબ લોગ, ગોકુલ ગણિત ગુની
વ્રજ પૂરબ પૂરે પુન્ય રૂપી ફલ સુથીર ધુની
ગ્રહન લગ્ન નછત્ર સોદી કરની વેદ ધુની ...૧

જ્યારે વ્રજવાસીઓએ જાણ્યું કે... મહરી જસોદાજીને પુત્ર પ્રકટ્યો છે ત્યારે તે સાંભળતાં વેંતમાં જ બધાં ખૂબ જ આનંદીત થઈ ગયા. કેમ કે તેથી ગોકુલ ભાગ્યવાન થયું. વ્રજવાસીઓએ પૂર્વે કરેલાં પૂણ્યે આજે સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. એટલે કે ફલીભૂત થયાં અને આ કૂળમાં (નંદજીના/ ગોવાળોના/ ભક્તોના, નિઃસાધન સ્વતંત્ર પણે પૂણ્ય સ્થિર થયાં. આ સમયે બ્રાહ્મણોએ ગ્રહ, લગ્ન, નક્ષત્ર વગેરેનું બલવત્તર પણું જોતાં વેદગાન કર્યું.

સુની ઘાર્ધ સબે વ્રજનારી સહજ સિંગાર કીચે
તન પહેરે નૌતન ચીર, કાજર નૈન દીચે
કસી કંચુકી તીલક લલાટ, સોભિત હાર હીચે
કર કંકન, કંચન થાર, મંગલ સાજ લીચે ...૨

પ્રભુ પ્રાકટ્ય સાંભળીને બધી વ્રજનારીઓ (આત્માના શૃંગાર) સહજ શૃંગાર ધારણ કરીને દોડી. તન ઉપર નવાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં (ચિરંજીવી પણું થયું અથવા તનુનવત્વ થયું). આંખોમાં કાજલ આંજ્યું કેમ કે પોતાની જ નજર લાલનને ન લાગે ! કંચુકી કસીને બાંધી કેમ કે હૈયું આનંદને હિલોળે ચડ્યું છે. ભાલમાં સૌભાગ્ય ચિન્હ ધર્યું છે કેમ કે પોતાના સ્વામી પધાર્યા છે. સૌભાગ્ય ચિન્હ જ્ઞાનશક્તિરૂપે છે. હૃદય પર હાર શોભી રહ્યો છે જેનાથી હૃદયનો ભાવ પ્રકટી રહ્યો છે. કરમાં કંકણ ધાર્યા છે. આ સૌભાગ્યચિન્હ ક્રિયાશક્તિરૂપા છે, હસ્તમાં કંચન થાર જેમાં મંગલ સાજ છે તે લઈને ધાર્યા છે. આ દોટ પ્રભુને વધાવવા માટેની છે.

વે અપને અપને મેલ નીકસી ભલી ભાંતી
માનો લાલ મુનીનકી પાંતી પીંજરન ચૂર ચલી
વે ગાવેં મંગલ ગીત મિલી દસ-પાંચ અલી
માનો ભોર ભયો રવી દેખી ફૂલી કમલ કલી ...૩

Devendra Kaka.p65 (4)

તે ગોપીઓ પોતપોતાની મેળવાળી (સમાનશીલ) સાથે, તે તે પ્રકારે સજી ધજીને (ભલી-ભાંતી) નીકળી. લાલ રંગના વસ્ત્રધારી મુનીઓની (પક્ષીઓની) હારમાળા જેમ (પીંજરામાંથી) સંસારમાંથી ભાગી છૂટે તેમ.

અહીં પણ ગોપીઓ ઘરસંસારને વિસારીને પ્રભુ દર્શનાર્થે અનુરાગરૂપ લાલ વસ્ત્ર તથા શૃંગાર સજીને ધસમસ્તી પોતાની નિશ્ચિત દિશામાં પ્રભુ પ્રતિ નીકળી પડી છે. તેઓ પાંચ-દશની મંડળી બનાવીને પ્રભુ પધાર્યાનાં મંગલગીત વધાઈરૂપે કે પોતાનાં સૌભાગ્યનાં મંગલગીત ગાતી સમૂહમાં નીકળી પડી છે. જાણે ગુંજારવ કરતાં ભ્રમર ન હોય ! ભક્તોનો સમૂહ સગુણ-૯ અને સાત્વિક-૧ તેમ ૧૦ છે ભ્રમર ગીતના શ્લોક પણ ૧૦ છે.

આ ગોપીઓ ઊગતી સવારે નીકળી છે કે જ્યારે સૂર્ય ઊગ્યો છે, પ્રકાશ પથ્થરાયો છે પણ સૂર્ય દેખાયો નથી. જેમ કમળ સુરૂપ, સુગંધીત અને સુકોમળ છે પણ બિડાયેલું છે અને સૂર્યદર્શન થતાં તેની પાંખડી ખિલી ઊઠે છે તેમ ગોપીજનો માટે ભાગ્યરૂપ-સુખરૂપ સવાર ઊગ્યું છે. વિરહયાતના રૂપ અંધકાર દૂર થયો છે ત્યારે આ ભક્તો પોતાનું સર્વસ્વ (નામ-રૂપ-ગુણ) પ્રભુને સમર્પિત કરવા જઈ રહી છે. આવી તેઓની પ્રેમદશા છે.

ઉર અંચલ ઉડત ન જાન્યો સારી સુરંગ સુહી
મુખ માંડયો રોરી રંગ સિન્દુર માંગ છૂહી
શ્રમ શ્રવનન તરલ તરોના બેની સિથિલગુહી
સિર બરખત કુસુમ સુદેશ માનોં મેઘ ફૂહી ... ૪

તેમના વક્ષસ્થળ પરથી ઓઢણીનો છેડો ખસી (ઊડી) ગયો છે જે પ્રેમના આવેગને કારણે દેહવિસ્મૃતિ બતાવે છે. પરંતુ જે વસ્ત્રો ધાર્યા છે તે તો સુંદર રંગોથી રંગાયેલ છે એટલે કે પ્રેમરંગોથી રંગાયેલ છે. મુખને સુંદર રંગથી ચિત્રીત કર્યું છે. એટલે કે પ્રેમના ભાવોનું ચિત્રામણ કર્યું છે. શિર ઉપર પાંચીમાં સિંદુર ભભરાવ્યું છે જે પોતાના પાતિવ્રત્યને પ્રકટ કરે છે અથવા “સૌભાગ્ય નિશાનીરૂપ સિંદુર અમારા શિર પર છે” જે ભગવદ્ અધીનતાનો ભાવ પ્રકટ કરે છે.

ઝડપી ચાલથી ચાલે છે (શ્રમ) તેથી કાનમાં (શ્રવનન) પહેરેલાં લટકતા કુંડલ (ઝુમક) હલી રહ્યાં છે. ચંચલ (તરલ) થઈ રહ્યા છે. તેમની ઉતાવળી ચાલ સાથે તેમનું મન તો અધિક ઉતાવળું બન્યું છે. તેથી ચરણ અને મન બન્નેની ચંચલ ગતિ છે. તેનું કારણ એ છે કે “વ્રજભયો મહરિકે પૂત” આ શબ્દો સાંભળ્યા છે.

વાળમાં બાંધેલ વેણી પણ (તેમની) ઢીલી થઈ ગઈ છે (બેની સિથિલ ગુહી). જેમ દેહ સાથે અંગો જોડાયા હોવાથી મન ચંચળ થાય તો દેહ પણ ચંચળ થાય છે અને તેથી દેહના અંગો તેમના કાર્યોમાં દૃઢ ન રહે, મન વૃત્તિમાં સ્થિર ન રહે, તેવું જ ગોપીજનોની વેણી સિથિલ થવા બાબતે છે. વેણી વાળ સાથે બાંધી છે પણ પકડ ઢીલી થઈ જવાથી પુષ્પો વેરાઈ જાય છે. વેણુગીતના શ્લોક-૧૨ માં અપ્સરાઓની આવી દશા છે. (શિર બરખત કુસુમ સુદેશ માનો મેઘ ફૂહી.)

માથા પરની વેણીમાં ગુંથેલા પુષ્પો ભૂમિ પર ખરી પડે છે જેમ (આકાશ) મેઘમાંથી છૂટાં પડેલાં જલબિંદુ ભૂતલ પર પડે ! અતી પ્રેમનું એવું લક્ષણ છે કે પ્રિય બાબતે શંકા-આશંકા થાય. આ સંશય તે અદૃઢતા છે, જે જ્ઞાનનું લય થવાને લીધે છે. આમ અજ્ઞાન તે અદૃઢતા છે અને તે અધોગતિનું કારણ બને છે. પુષ્પો વેણીમાં અદૃઢ થવાથી નીચે પડે છે. પરંતુ પ્રેમની બાબતમાં ઉલટું છે. તેમાં તો પ્રેમના અતીરેકમાં જ્ઞાન વિસરાય તો ઉર્ધ્વગતિ થાય.

ગોપીજનોને અજુગતી આશંકા થવાથી ઝડપથી ચાલીને -

“પીય પહેલે પહોંચી જાય અતી આનંદ ભરી” પીય પાસે પહોંચી જાય છે ત્યારે આનંદ સ્વરૂપમાંથી આનંદ ભરી લે છે. આ ઉર્ધ્વગતિ !

વહેલા પહોંચી જવાની ભાવ-ભાવના જ્યારે પ્રકટે છે ત્યારે તેની તીવ્રતાને કારણે સ્વરૂપભાવના અને લીલાભાવના તિરોહીત રહે છે.

લઈ ભિતર ભવન બુલાય સબ શિશુ પાંચ પરી
એક વદન ઉઘારી નિહારત દેત અશિષ ખરી
ચિરજીયૌ ચશોદાનંદ પૂરન કામ કરી ... ૫

હવે લીલાભાવના પ્રકટે છે -

રોહિણીજીએ તે ઘેલીઓને ભવનના ગર્ભગૃહમાં બોલાવી, કેમ કે તેમનો ભાવ પણ ભિતરનો છે. આ બધી શ્રુતિરૂપાઓ યશોદાજીની ગોદમાં પોઢેલા શિશુને સ્તુતિ કરતાં કરતાં પાચે પડી કેમ કે આજે પ્રભુએ તેમને કૃતાર્થ કરી. તેઓએ પોતાનું દાસત્વ તથા સમર્પણ સ્વીકારવા વિનતી કરી. સૌને તો એમ જ લાગ્યું કે આ બધી યશોદાજીને પગે પડે છે !

હવે સ્વરૂપભાવના પ્રકટે છે -

તામસ ગોપીથી રહી નથી જતું તેથી કોઈ જ ઉપક્રમ વગર પ્રભુની માયાને હટાવીને

વદનકમળના દર્શન કરે છે. સ્તુતિ કરનારીઓ માહાત્મ્ય વિસારીને ફરી સ્નેહના કુંડાળામાં આવી જાય છે, તેથી બાળ કનૈયાને શુદ્ધ આશીષ આપે છે કે - આ યશોદાનંદન ચિરંજીવી હો, એટલે કે અમારા હૃદયકમળમાં ચિરંજીવી હો અને પૂરણકામ કરી એટલે કે આપ તો પૂર્ણકામ છે પણ અમારાં અપૂર્ણકામને આપના આનંદથી ભરી દો. તે પ્રકારે અમને સુખી કરે.

ધની ધન્ય દિવસ ધનીરાત, ધની યહ પ્રહર ધરી
ધની ધન્ય મહરિજૂકી કૂખ ભાગ સુહાગ ભરી
જુન જાયો ઐસો પૂત સળ સુખ ફલન ફરી
શિર થાપ્યો સળ પરિવાર મનકી શૂલ હરી ... ૬

હવે યશોદાજીના ભાગ્યને વધાર્ધ આપે છે.

સૌ પહેલાં કાળને વદાઈ આપે છે કે તારાં ધન્યભાગ્ય છે કે તારા સ્વામીની અલૌકિક અનૂદી લીલાનો તુ સાક્ષી બની રહ્યો છે. આ અષ્ટમીની રાત્રી અને નવમીનો દિન બન્ને ધન્ય છે. આપ જે પ્રહરમાં ગોકુલ પ્રધાર્યા તે પ્રહર ધન્ય છે. જે ઘડીએ આપે મહરીને દર્શન આપ્યા તે પણ ધન્ય છે. જસોદા મહરીની કૂખથી આપ પ્રકટ્યા તેવી પ્રસિદ્ધિને કારણે યશોદાની કૂખ ધન્ય બની. આપે વારંવાર યશોદાને પ્રતીતિ કરાવી છે કે આપ તેના પુત્ર છો. તેવું ભાગ્ય હોવું તે તો સુખની પરિસીમા છે. એટલે કે તેનાથી આગળ કોઈ સુખ નથી બચ્યું. વળી આપ પોતાના સમસ્ત પરિકર (પરિવાર) જેવાં કે શ્રી ગિરિરાજજી, શ્રીયમુનાજી, શ્રીવૃંદાવન, ગોપ-ગોપી-ગાયો, વ્રજભક્તો સમસ્તને લઈને ભૂતલ પર વ્યાપી વૈકુંઠમાંથી પધાર્યા, એટલું જ નહિ તેમને વ્રજમાં હંમેશ માટે સ્થાપ્યા. તેથી સર્વના મનમાં રહેલ શૂલ-દુઃખ જતાં રહ્યાં. આનંદ પરિકર સાથે પધારે ત્યારે પરમાનંદ થાય.

સુની ગ્વાલન ગાય બહોરી બાલક બોલી લીચે
ગુહી ગુંજ ઘસી વનઘાતુ અંગઅંગ ચિત્ર ઠચે
સિરદારી માખનકે માટ ગાવત ગીત નચે
મિલી ઝાંઝ મૃદંગ બજાવત્ સળ નંદભવન ગચે ... ૭

હવે જ્યારે ગ્વાલોને “જન્મ ભયો મહરિકે પૂત” તે સાંભળ્યું ત્યારે તે ગ્વાલ-વૈશ્યોને પોતાની સંપત્તિ, ગાય અને બાળકો યાદ આવ્યા. તેથી ગાયોને વાળીને ભેગી કરી અને બાળકોને બોલાવી લીધા. ગુંજાની માળાઓ ગુંથી, વનઘાતુના રંગ ઘસ્યા અને તેનાથી ગાયોના શરીર પર જાત-ભાતના ચિતરામણ કરીને

તેમને સુશોભિત કરી. આમ પ્રભુને પ્રિય ગાયોને આગળ કરી. બ્રહ્માજી પણ પ્રભુને ભૂતલ પર પધારવા સ્તુતિ કરવા નિકળ્યા ત્યારે ગાયને જ (પૃથ્વીરૂપ) આગળ કરી હતી. જેમ બ્રહ્માજીમાં દિવ્ય રજોગુણ મુખ્ય તેમ વૈશ્ય ગ્વાલોમાં પણ દિવ્ય રજોગુણ મુખ્ય. તેથી તેઓએ પોતાની સંપત્તિ રૂપે માખણના માટને શિર પર ધારણ કર્યા. ગોપલોકોનો શૃંગાર પણ આ જ! આ પ્રકારે તેઓ ટોળીમાં જાત-ભાતના ગીત ગાતાં, ઝાંઝ અને મૃદંગ વગાડતા, આનંદ વિભોર હૃદયે પોતાની સંપત્તિનું સમર્પણ પ્રભુને કરવા નંદદ્વારે આવ્યા.

એક નાચત કરંત કુલાહલ છિરકત હરદ દહિ
માનોં બરખત ભાદોં માસ નદી ધૃત દૂધ બહિ
જાકો જહીં જહીં ચિત જાય કૌતુક તહીં તહીં
રસ આનંદ મગન ગુવાલ કાહૂ બદંત નહિ ... ૮

પ્રેમરસમાં મુગ્ધ તેવા ગ્વાલ, જે ગાતા ગાતા આવ્યા પણ પ્રભુના આકર્ષણે તેમનો પ્રેમ ઉછાળા મારવા લાગ્યો. તેથી નાચવા લાગ્યા અને ગાવાનો લય તૂટીને કૂલાહલરૂપ થઈ ગયો.

દહિ જે શિર પર માહાત્મ્ય રૂપે હતું, તેમાં હલદી રૂપ ભાવનો રંગ મેળવી તેને સ્નેહમાં પલટ્યો. તે એક બીજાને છાંટીને પ્રેમ પ્રદર્શીત કરવા લાગ્યા. આ પ્રેમરસ ઉછાળો મારતો હતો, હૈયામાં સમાતો નહોતો તે એટલી હદે કે ભાદરવા (શ્રાવણ-ગુજરાતી)માં ભારે વર્ષાથી નદીઓ છલકાઈ જાય તેમ !

પહેલાં જે લૌકિક હતું તે પ્રભુ પ્રાકટ્ય પછી અલૌકિક થઈ જવાથી જે જૂએ તે (દેખાય તે નહિ) આશ્ચર્યજનક જ હોય !

હવે આનંદમગ્નતાએ ઉન્માદનું રૂપ ધર્યું તેથી કોઈ જ શિષ્ટતા (મર્યાદા) તેમના ચિત્તમાં જતી નથી. તેથી કોઈને ય ગાંઠતા નથી.

એક દાઈ નંદજૂ પે જાય પુની પુની પાય પડે
એક આપુ હી આપુ માંઝ હંસી હંસી અંક ભડે
એક અંબર સળ હી ઉતારી દેત નિઃશંક ખડે
એક દધિરોચન ઔર દૂળ સળનકે સીસ ઘડે ... ૯

આમ બુદ્ધિ-ચિત્ત પર કાબુ ન રહેવાથી કોઈ વારંવાર નંદજીને પાયે પડે છે કેમકે નંદજીએ લાલન આપ્યો. આ સાત્વિક ગ્વાલ છે. તો બીજા કોઈક માંઝ માંઝ ખૂબ હસે છે અને પરસ્પર ભેટે છે, આ રાજસ ગોપ છે. તો ત્રીજા કોઈ ગોપ લાજ નેવે

મૂકીને બિંદાસ કપડાં ઉતારી મૂકે છે આ તામસ છે, તો કોઈક દૂબને દૂધમાં બોળીને બધાના શિશ-પાધ પર ધરાવે છે આ નિર્ગુણ ભાવવાળા ગોપ છે. આ બધી પ્રેમની ઉત્કટતા છે.

તબ નંદ ન્હાય ભયે ઠાડે અર કુશ હાથ ઘરૈ
નાંદીમુખ પિતર પૂજાય અંતર સોચ હરૈ
ઘસી ચંદન ચાર મંગાય વિપ્રન તીલક કરૈ
વર ગુરુજન દ્વિજન પહરાય સબન કે પાંચ પરૈ ...૧૦

હવે નંદજી સ્નાન કરી, હાથમાં કુશ-પવિત્રધાસને ધારણ કરીને, વૃદ્ધિશ્રાધ્ધ-પૂર્વક પિતૃઓનું પૂજન કરીને, ચિત્તશુદ્ધિ કરીને, ઉત્તમ કોટીનું ઘસેલું ચંદન મંગાવ્યું અને તેના વડે વિપ્રોને તિલક કરી, તેમનું સન્માન કર્યું. પોતાનાથી વડીલો અને દ્વિજદીક્ષા ધારણ કરી છે તેવા સૌને ઉપરણા પહેરાવી સન્માનિત કરી તે સૌને પગે પડ્યા. આ પ્રકારે નંદજીએ વૈદિક વિધિ કરી.

ધર્મ કાર્ય કર્યું તેથી અહીં પ્રભુનો જ્ઞાનધર્મ નંદજીમાં પ્રકટ થયો.

ગનગૌઆ ગીની ન જાય તરૂન સુબરછ બટી
નિત ચરૈં ચુમનાજી કે કાછ દૂને દૂદા ચટી
ખુર રૂપે તાંબે પીઠ સૌને શીંગ મટી
તે દીની દ્વિજન અનેક હરખી અશીષ પટી ...૧૧

નંદજી પાસે અને પ્રકારની વાછરડાં વાળી ગાયો છે, જે નિત્ય શ્રીયમુનાજીને કાંઠે લીલું ધાસ ચરે છે જેથી ખૂબ જ દૂધ દેતી થઈ છે. તેવી ઉત્તમ ગાયોની બળી રૂપાથી મઢેલ છે અને પીઠ તાંબાની મટી છે અને શિંગડાં સોનાથી મઢ્યા છે. તેવી ઉત્તમ ગાયો નંદજીએ દ્વિજોને ઘણી દાન કરી કે જે દ્વિજો લાલનને ખૂબ જ ભાવપૂર્વક આશીષ આપે છે. અહીં નંદજીના પ્રભુએ દીધેલ ઐશ્વર્ય અને વૈરાગ્યનાં દર્શન થાય છે.

સ્મૃતિ ધર્મનું પાલન પણ નંદજી આ પ્રકારે કરે છે.

તબ અપને મિત્ર સુબંધુ હંસી હંસી બોલી લીચે
મથી મૃગમદ મલયકપૂર માર્યે તિલક કીચે
ઉર મણિમાલા પહરાય વસન વિચિત્ર દીચે
માનોં બરસત માસ અષાઢ દાદુર મોર જીચે ...૧૨

પછી નંદજીએ પોતાના મિત્ર તથા સગાઓ પ્રતિ હસીને કંઈક ખબર અંતર પૂછ્યા. ત્યાર બાદ કસ્તૂરી, ચંદન અને કપૂર મેળવીને, ઘસીને તેનું તીલક સૌને કર્યું. વળી સૌને મણિમાળા અને જાત-ભાતના વસ્ત્રો ભેટ ધર્યા. જેમ અષાઢ માસમાં વર્ષા થાય તેના કારણે દાદુર-દેડકાં અને મોરને જીવનદાન મળે છે તેમ નંદજીની ઉદારતા ઘણાંઓની જીવનદોરી બની.

અહીં નંદજીનો પ્રભદત્ત વીર્ય અને શ્રી ધર્મ પ્રકટ થાય છે. નંદજી લોકધર્મોના પ્રતિપાલક છે.

વીર બંદી માગદસૂત આંગન ભવન ભરૈં
તે બોલે લૈ લૈ નામ હિત કોઉ ના બિસરૈ
જિન જો જાચ્યો સો દીની રસ નંદરાય ઢરૈ
અતી-દાન માન પરધાન પૂરન કામ કરૈ ...૧૩

યશ-કીર્તિ ગાનારા તેવા બંદીજન તથા માગદસૂતવથી નંદભવનનું આંગન ભરાઈ ગયું છે. તે બધા નંદજી તથા તેમના પૂર્વજો, પ્રત્યેકને યાદ કરી કરીને કીર્તિ-ગાન કરે છે પ્રભુના સંબંધિઓની પ્રસંશાથી પ્રસન્ન થઈને નંદજીએ જેણે જે માંગ્યું તે રસપૂર્વક તથા દીનતાપૂર્વક (ઢરૈ) આપ્યું. આ અતી-દાનમાં ‘આપવું’ તે મુખ્ય નથી પણ સન્માન કરવું તેની પ્રધાનતા છે અને તેના કારણે દાન લીધા પછી પણ સર્વ પૂર્ણકામ થયા. એટલે કે પછી ક્યાંય-ક્યારેય માંગવાની મનસા ન રહી.

અહીં નંદરાયજીમાં પ્રભુદત્ત ‘યશ’ ધર્મ પ્રકટ થયો.

તબ રોહિની અંબર મગાય સારી સુરંગ ઘની
તે દીની વઘૂન બુલાય જૈસી જાય બની
વે અતી આનંદીત બહોરી નિજગૃહ ગોપધરી
મિલી નિકસી દેહી અશીષ રૂચિ અપુની અપુની ...૧૪

ત્યાર બાદ ગામની વઘૂઓ કે જે લાલનની વધાઈ માટે આવી હતી તે બધીને એક એક કરી બોલાવીને રોહિણીજીએ સુંદર રંગીન અંબર સાડી વ. મંગાવીને વિદાય

ભેટ આપી. તે ગોપવધુઓ પણ પોત-પોતાના ભાવનુસાર આશીષ આપીને, ખૂબ જ આનંદીત થઈને પોતા-પોતાના ઘરે ગઈ. આનંદ હૃદયમાં ભરી ભરીને ગઈ.

તબ ઘર ઘર ભેરી મૃદંગ પટલ નિશાન બજે
વર બાંધી વંદનમાલ અરૂ ધ્વજ કલશ સજે
તબ તા દિનતે વે લોગ સુખ સંપત્તિ ન તજે
સુની ‘સૂર’ સબનકી ચહ ગતિ જો હરિચરણ ભજે ...૧૫

ત્યાર બાદ આ સૌ વ્રજજનો પોતપોતાના ઘરે જઈને ભેરી, મૃદંગ, ઢોલ-નગારા (પટલ), નિશાન બજાવવા લાગ્યા અને ઊંચે ઘરનાં બારણાંના ટોડલે તોરણ બાંધ્યા, ધ્વજાઓ ફરકાવીને ઊંચે, બાંધી તથા કલશને સુંદર રીતે સજાવીને મંગલમય પ્રદર્શન કર્યું. એટલે કે પોતાના હરખને ખૂબ ઊંચો કર્યો - એટલો વધ્યો કે માત્ર તે કૃષ્ણનો જ યશ (ધ્વજ) ગાવા લાગ્યા. (કથા) બસ તે દિવસથી ભગવદ્ પ્રેમ તેમના હૃદયમાં સ્થિર થયો અને તે એવું સુખ હતું કે જે છોડવા તેમણે ક્યારેય ચાહ્યું નથી અથવા તે આનંદ-સુખરૂપ સંપત્તિ પ્રભુ જ હતા, તે પ્રભુ તેમને ક્યારેય છોડીને ગયા નથી.

સૂરદાજીએ આ અવતારકાલીન પ્રભુ-પ્રાકટ્યની, પ્રભુ પ્રેમના મહિમાની કથા ગાયા પછી, તેમના મનમાં અનવતારકાલીન જીવો માટે ચિંતા થઈ કે તેમનું શું થશે? શ્રીમહાપ્રભુજી સૂરદાસજીના મનનો ભાવ કળી ગયા, તેથી આ કીર્તનની છેલ્લી ટૂંક પૂરી કરતાં આપ કહે “સૂની સૂર, સબનકી ચહ ગતિ જો હરિચરણ ભજે”. એટલે કે જે કોઈ શ્રીહરિચરણને પ્રેમપૂર્વક ભજશે તેમની ગતિ પણ વ્રજજનો જેવી જ થશે. એટલે કે જે પ્રેમપૂર્વક સેવા અને કથામાં આસક્ત રહેશે, તે પણ તેવો જ પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરશે.

Devendra Kaka.p65 (8)

(૨) રાગ - દેવગંધાર (ચતુર્ભુજદાસ)

૧/૦૨

નૈનભર દેખૌ નંદકુમાર
જસુમતી કુખ ચંદ્રમા પ્રકટ્યૌ ચા વ્રજકો ઉજીયાર ...૧
બન જીન જાઉં આજ કોઊ ગો સુત ગાય ગુવાર
અપને અપને ભૈષ સબૈ મિલી લાવૌ વિવિધ શિંગાર ...૨
હરદ દુખ અચ્છત દધિ કુમકુમ મંડિત કરો દુવાર
પુરૌ ચૌક વિવિધ મુક્તાફળ ગાવૌ મંગલચાર ...૩
ચહૂં વેદધૂની કરત મહામુની હોત નછત્ર વિચાર
ઉદય પૂન્ય કો પૂંજ સાંવરો સકલ સિદ્ધિ દાતાર ...૪
ગોકુલવધૂ નિરખી આનંદીત સુંદરતાકૌં સાર
દાસચતુર્ભૂજ પ્રભુ સખ સુખનિધિ ગિરિધર પ્રાનકો આધાર ...૫

ભાવાર્થ :

ગોકુલવધૂ એટલે કે અન્યપૂર્વા - શ્રુતિઓજેમના ગુનગાન યુગોથી ગાઈ રહી હતી અને ચાતકની જેમ આપના પ્રાકટ્યની રાહ જોઈ રહી હતી, તેમનો વિશ્વાસ આજે ફલીભૂત થયો. તેઓ જેમના યશોગાન કરતી હતી તેમને પહેલીવાર નિરખવાનો લ્હાવો મળવાનો છે. તેથી તો તેવા ઉત્સાહમાં તે પોતાની સર્વ સખીઓને કહે છે - “નૈન ભર દેખૌ નંદકુમાર...” જે આનંદની ગણતરી થઈ શકે તેમ નથી. તેવા આ નંદકુમારનાં દર્શન આંખોથી કરી, આંખોથી ભરીને હૃદયમાં પધરાવી લો. જેમની મતિ-બુદ્ધિમાં પ્રભુના યશ સિવાય કંઈ જ નથી તેવાં યશોમતિની અગાધ કૂખમાંથી આ પ્રાકટ્ય થયું છે. જેમ અગાધ સમુદ્રનું મંથન કર્યા પછી તેમાંથી ચંદ્રમા પ્રકટ્યો તેમ, બુદ્ધિ-મતિનું મંથન કરવાથી જે યશોમતિ બની છે, તેમાંથી આ ચંદ્રમા પ્રકટ્યો છે. ચંદ્રવંશનો કુલદીપક હોવાથી પણ આ ચંદ્રમા છે. આ એ ચંદ્ર છે કે જે કોઈક મહાભાગ્યશાળી શદરપૂર્ણિમાને દિવસે આપણને ફલદાન કરવાનો છે. આપણે તો વનસ્પતિ સમાન જડબુદ્ધિવાળા છીએ પણ તે તો ચંદ્ર છે જેથી આપણને રસથી ભરી દેશે. આપણે તો જડ-વૃક્ષ સમાન. વૈષ્ણવ છીએ, તેથી આપણા ભાવનું પોષણ કરનાર ચંદ્ર આપ જ છે. વનમાં ગમે ત્યાં ઊગી નીકળતી વનસ્પતિ એટલે અસંસ્કારી તેથી નિઃસાધન તેના જેવી અમ વ્રજાંગનાના ચંદ્ર-ઈશ્વર આપ છે. અમોને, અરે ‘પૂરા વ્રજને આપ’ સમાન (તાદૃશ) દિવ્ય-ઉજવળ - પ્રકાશમાન ભગવદરૂપ બનાવનાર જે છે તે ચંદ્રમા આજે પ્રકટ્યો છે. માટે તેને નૈનભર દેખૌ.... (૧)

આજે ગાય-વાછરડાં કે ગોવાળ કોઈ કહેતાં કોઈ વનમાં જશો નહિ. ગોવાળ પોતાની વૃત્તિના સાધનો-ગાયો માટે તથા ગાયો પોતાનું પેટ ભરવા વનમાં જાય છે. આ સ્વવૃત્તિ તે સંસાર છે, વન છે. તેવા સંસારને છોડીને આજે પ્રભુ પ્રાકટ્ય ઉત્સવમાં જોડાઓ. ઉત્સવને અનુસરનાર, પોતાની પાસે જે જે કંઈ વેશ-પહેરવેશ છે, તેને ધારણ કરી, શૃંગાર સજ્જ લો. ગોપીઓએ આત્માના શૃંગાર ધર્યા છે અને આત્મસમર્પણ કરવા આવી છે, પ્રભુને ભેટ ધરવા આવી છે. આજના આ સમર્પણ દિને, આપણી પાસે આપણું જે કંઈ પ્રિય છે તે બધું ભેટ માટે લઈને આવો. (૨)

આપણે આપણા ઘરને શણગારવાનું છે. આપણું ઘર પ્રભુને લાયક પવિત્ર કરવા માટે હલદી, દૂબ, અક્ષત, દહીં તથા કુમકુમ આ પાંચથી દ્વારને મંડિત કરો. પાંચ તન્માત્રાને પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયને આ દેહદ્વાર પર પ્રભુ પ્રીત્યર્થે લગાવો. આમ તનને પ્રભુ પ્રિત્યર્થે લગાવો.

અંદરના ચોકને મોતીના સાથીયા પૂરીને સજાવીને સુશોભિત કરો. અંદરની ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ, મન વગેરે ને પ્રભુસંબંધિત કરો.

મંગલવચનો વાળાં ગીત મળીને ગાઈને બધું પવિત્ર કરો. આ પ્રકારે વાણીને પવિત્ર કરો. (૩)

મહામુનીઓ પોતાની સમાધી અવસ્થામાં જ જાણી ગયા કે પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયું છે તેથી સમાધી ત્યજીને શુભનક્ષત્ર અનુસાર ચારે દિશામાં વેદધ્વની થકી પ્રભુનાં ગુણગાન કરવા લાગ્યા. તેઓ પોતાની સિમિત મતિથી એમ માનતા કે પૂણ્ય ઘણું ભેગું થયું તેથી પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયું. આ પ્રભુ સાંવળા છે તેથી કલિકાળમાં પણ આપના નામ માત્રથી ઉદ્ધાર થશે અથવા આ સાંવળા પ્રભુ દુષ્ટોનો જરૂર સંહાર કરશે. પરંતુ ભક્તોને તો સકલ સિદ્ધિના દાતાર બની રહેશે. આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિક સર્વ સિદ્ધિ દેવાનું સામર્થ્ય આ બાળકનું છે. (૪)

પરંતુ જે ગોકુલવધૂ છે જે ગોકુળમાં રહેતા દીનભાવવાળા ભક્તો છે, તે તો પ્રભુને નિરખતાં જ ખૂબ પ્રસન્ન થાય છે, કેમ કે તેમને સ્વરૂપાસક્તિ છે. તેમના માટે તો સૃષ્ટિના સૌંદર્યનું પણ સૌંદર્ય એટલે કે સારરૂપ સૌંદર્ય નંદકુમાર છે. આ વ્રજભક્તો કહે છે કે - અમે તો આપના દાસ છીએ. આપ જ અમારા રક્ષક છો. આપની અમારા પર અસીમ કૃપા છે એટલે ચારે હાથ અમારા પર છે. અમારા સુખનો ભંડાર આપ છો. તેમનાથી અમને સુખ નથી જોઈતું પણ તે જ અમારું

સુખ છે. આપમાં અમારા ચિત્ત આપમાં સ્થિત કરવા માટે તો આપ ગિરિરાજ-ધરણ લીલા કરવાના છો. તેવા નંદકુમાર, અમારા પ્રાણને ટકાવી રાખવા માટે આધારૂપ છે. તેમના ભજનના આધારે, તેમની લીલા સ્મરણને આધારે તો, આપ મથુરા-દ્વારકા પધારે તો પણ અમે જીવી જવાના. આપ અમારા સર્વસ્વ છો. આવા નંદકુમારનું પ્રાકટ્ય થયું છે અને તેમનું નેણભરીને દર્શન કરવાનું છે. (૫)

(૩) રાગ - દેવગંધાર (સૂરદાસજી)

૧/૩

આજ ગૃહ નંદમહરકૈ બધાઈ

પ્રાતસમયે મોહનમુખ નિરખત કોટી ચંદ છબી છાઈ ...૧

મિલી વ્રજનારી મંગલ ગાવત નંદભવન મેં આઈ

દેત અસીસ જીયૌ જસુમતીસૂત કોટીક બરસ કંઠાઈ ...૨

નિત આનંદ બટત વૃંદાવન ઉપમા કહી ન જાઈ

સૂરદાસ ધન્ય ધન્ય નંદરાની દેખત નૈન સીરાઈ ...૩

ભાવાર્થ :

આજે શ્રીગોકુલમાં પરમ સન્માનીય (મહર) નંદજીના ઘરે વધાઈ છે. પુત્ર જન્મ થવાથી વિશેષ આનંદ છે.

આ સમાચાર વ્રજ સિમંતીનીઓના હૈયા સુધી પહોંચ્યા ત્યારે તેઓ આત્માના શૃંગાર સજ્જને, સર્વસમર્પણ કરવા માટે નંદઘરે પહોંચી, પણ ત્યારે પ્રાતઃકાળ હતો એટલે કે સૂય ઉગ્યો નથી અને ચંદ્ર આથમ્યો નથી. નંદરાની રૂપ આકાશમાં જે ચંદ્રને વિચારમાં જ નિરખ્યો, તેનાથી તો તેમને મોહીની લાગી ગઈ, કે જાણે પ્રભુએ જ તેમને આત્મનિવેદન કરાવી દીધું.

સહસ્ત્ર પરિવત્સરથી ભટકી ગયેલાંઓની સુધી પ્રભુએ લીધી. ચંદ્રવંશમાં પ્રત્યેક ચંદ્ર હોય પણ આ વ્રજનો ગોપીવલ્લભ કૃષ્ણ તો કોટીક ચંદ્ર સમાન તેજસ્વી છે કે જેનું સ્વરૂપ (છબી) સર્વત્ર ફેલાઈ ગયું છે. મતલબ કે તે જ સર્વ નારૂપ ધારી છે. આ ચંદ્ર અહીં તો વિશેષ, ભક્તોના હૃદય પર છવાઈ ગયો છે. (૧)

આવા વ્રજભક્તોના ભાગ્ય ખૂલી ગયા, તેથી સહજતાએ તેઓ સ્વહૃદયમાં બિરાજેલા પ્રભુના યશ વાણીથી ગાય તેમાં આશ્ચર્ય શું ? તેથી તો તે બધી મળીને મંગલગીત ગાતી ગાતી નંદભવનમાં આવી અને પ્રભુનાં ઓવારણા લેવા લાગી. પ્રભુની મોહનીને કારણે તો આપનું મહાત્મ્ય જ્ઞાન ભૂલી ગઈ અને પ્રેમ વિવશતામાં

યશોદાસૂતને આશીષ આપવા લાગી કે ઘણી રાહ જોવડાવ્યા પછી થયેલ આ સુંદરપુત્ર-કન્ડાઈ, કરોડો વર્ષના આયુષ્યવાળો થાઓ ! પરંતુ હકિકતમાં તો આ ગોપીજનો પ્રભુ પાસે આશીર્વાદ માંગતી હતી કે કન્ડાઈ ! અમારી મતિ આપના યશ ગાનારી એવી થાઓ કે જેથી આપ (સુત) પ્રેમપાત્ર બનીને અમારી અંદર સેંકડો-કરોડો વર્ષ અનંતકાળ સુધી વિહાર કરો (જીયો). (૨)

આ પછી તો (વૃંદા-વનમાં) આ સ્ત્રીઓના સમૂહમાં આનંદ-પ્રેમ વધવા લાગ્યો (ભાગવત દશમ્ સ્કંધના પ્રમાણ પ્રકરણમાં વ્રજભક્તોમાં પ્રભુએ પ્રેમ પ્રકટાવ્યો તે પ્રમેય પ્રકરણમાં આસક્તિરૂપ થયો અને સાધન પ્રકરણમાં તો પ્રભુએ અનેક લીલા કરીને વ્યસનાવસ્થાએ લાવી મૂક્યો) આવી ભગવદ્કૃપા “ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ” હોવાથી, તેની ઉપમા કે સરખામણી થઈ શકે તેમ નથી. સૂર તેવા દેવાધિદેવ કૃષ્ણ (કૃષ્ણાત્ પરમ્ નાસ્તિ દૈવમ્) નો દાસ સૂરદાસ કહે છે - અમે તો નંદરાણીના કારણે ધન્ય થઈ ગયા. આ નંદરાણીના ઘરે પ્રભુએ પધારવાની કૃપા કરી, તેમનાં દર્શન માત્રથી અમારા તાપ-ક્લેશ તિરોહિત થયાં અને આનંદ પ્રકટી ગયો (સિરાઈ). આ શિતલતા પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રથમ સદ્ભાગી નયનાં, ત્યાર પછી સર્વ ઈન્દ્રિયો, મન વગેરે અને સર્વ અહંતા-મમતાત્મક પદાર્થો...

તેથી આજે નંદમહરના ઘરે વધાઈ આપવા સૌ સાથે મળીને ગાતાં ગાતાં જઈ રહ્યા છે. (૩)

(૪) રાગ - દેવગંધાર (સૂરદાસજી)

૧/૨

આજ બન કોઉ વહ જીન જાય
સબ ગાયન બછરન સમેત ઘર લાવૌ ચિત્ર બનાય...૧
ઢોટા હો વ્રજ ભયો રાયજૂકેં કહત સુનાય સુનાય
ચહૂં દિશ ઘોષ યહી કોલાહલ ઉર આનંદ ન સમાય...૨
કીતહી વિલંબ કરત બિન કાજૈ વેગી ચલો ઉઠી ધાય
અપને અપને મનકે ચિતેં નૈનન દેખોં આય ...૩
એક ફિરત દદિદૂબ દેત હૈ એક રહત ગહી પાય
એક વસન પટ દેખ બંધાઈ એક ઉઠત હંસી ગાય ...૪
બાલ બિરદ નર-નારીન કે મન ભયે ચૌગુને ચાય
સૂરદાસ પ્રમુંદીત વ્રજવાસી ગીનત ન રાજરાય ...૫

ભાવાર્થ :

વ્રજજનો અકેબીજાને કહે છે કે, આજે કોઈએ પણ વનમાં ગાયો ચરાવવા નથી

જવાનું, પરંતુ બિરકમાંથી સૌ વાછરડાં સહિત પોતાની ગાયો પોતપોતાને ઘેર લઈ આવો અને તેના પર ચિતરામણ કરી કરીને તેમને શોભાયમાન કરો. (૧)

“આજે વ્રજરાજ નંદરાયજીને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો છે.” આ વાત બધાં એકબીજાને કહેતાં ફરે છે, તેથી બધા જ નેસડામાં ખૂબ કોલાહલ મચી ગયો છે અને વ્રજવાસીઓના હૃદયમાંથી કોલાહલ રૂપે આનંદ છલકાઈ રહ્યો છે. (૨)

દરેકની ધીરજ ખૂટી ગઈ છે, ઢોટાને જોવા ખૂબ જ ઉત્સુક થઈ ગયા છે. તેથી એકબીજાને કહે છે શા માટે ફોગટનો વિલંબ કરો છો ? જલ્દી ચાલવા લાગો, અરે દોડવા લાગો અને તમારા દિલમાં જે સ્વરૂપ સ્થિત થયેલું છે તેને તમારી સગી આંખથી જૂઓ. (૩)

ઉત્વસમય થવાથી બધાને જ મસ્તી ચડી ગઈ છે તેથી કોઈકની દહીંની મટકી સંતાડી દે છે તો કોઈ તે બતાવી દે છે. કોઈ વસ્ત્રો આપીને વધાઈ કરે છે તો કોઈ હસતાં હસતાં લલકારે છે. (૪)

સર્વ કોઈ એટલે કે બાળક-વૃદ્ધ-નર-નારીના મનમાં ચારઘણો પ્રેમ કે ચારેકોરથી પ્રેમ વધી રહ્યો છે. વ્રજવાસીઓ આજે એટલા બધા ખુશ છે કે કંસને ત્યાં કર ભરવા જવાનું છે, તે જાણવા છતાં તેની અવગણના કરે છે અથવા પ્રેમમસ્તીમાં નાના-મોટા, ગરીબ-ધનવાન વચ્ચેનો ભેદ જ નથી રહ્યો. (૫)

આ પ્રકારે વ્રજવાસીઓ કૃષ્ણાજન્મ ઉજવી રહ્યા છે.

(૫) રાગ - દેવગંધાર (પરમાનંદદાસ)

૧/૩

જન્મફલ માનત યશોદા માય
જબ નંદલાલ ધુરી ધુસર વપુ રહત કંઠ લપટાય ...૧
ગોદ બૈઠી ગહી ચિબુક મનોહર બારેં કહત તુતરાય
અતી આનંદ પ્રેમ પુલકિત તન મુખ ચુંબત ન અધાય ...૨
આરતિ ચિત વિલોકી બદન વિદ્યુ પુનિપુનિ લેત બલાય
પરમાનંદ મોદ છિન છિનૌ મો પૈ કહ્યો ન જાય ...૩

ભાવાર્થ :

યશોદાજી પોતાના આ જન્મને ફલોન્મુખ માને છે અથવા યશોદાજી હવે પછી પ્રભુની જે લીલાને માણવાના છે તેને આ જન્મનું ફલ માને છે. આ ફલ ચતુર્થપુરુષાર્થરૂપ મોક્ષથી પણ અધિક છે. તે ફલરૂપ લીલા આવી આવી છે...

જ્યારે નંદજીના બાલકૃષ્ણ આંગણમાંથી ખેલીને ભવનમાં આવે છે ત્યારે આપનું (વપુ) દેહ વ્રજરજથી લપટાયેલ છે. તે માતાની ગોદમાં બેસીને તેમના કંઠે લપટાઈ જાય છે. (૧)

હવે માનું ધ્યાન દોરવા તેમની ચિબુક પકડીને પોતાની તોતડી બોલીમાં વાતો સંભળાવે છે તેથી યશોદાજી ખૂબ પ્રસન્ન થઈ જાય છે. પોતાના બાળક પ્રતિ પ્રેમ ઉભરાવાથી તેમનું તન પુલકાયમાન થાય છે. તેના પરિણામે પુત્રનું વારંવાર મુખ ચુમ્યા કરે છે. તો પણ ધરાતા નથી. (૨)

આ વદનચંદ્રની માધુરી એવી છે કે તેને નિરખતાં વારંવાર (આરતી) ઉત્કંઠા જાગે છે. તેથી ફરી ફરી ઓવારણા લઈને આશીષ આપે છે. પરમાનંદદાસજી આ સાનુભાવ વર્ણવતાં કહે છે કે આ પ્રતિક્ષણનો એવો આનંદ છે કે જ્યાં વાણી અવરૂદ્ધ થઈ જાય છે. (૩)

(૬) રાગ - દેવગંધાર (વિકૃલ-ગિરિધરણ)

૧/૯

વિધાતા ચહ દિન વેગી દિખાયો
જો દિનકો સબકોઉ લોચત હૈ નંદરાની સુત જાયો ...૧
જસુમતી ચા ઢોટાકે લીચે કહા દેવ તુમ ધાયો
વેગી હી ભઈ કૂખ તુમ સનમુખ મનકો ચિત્યો પાયો ...૨
ફરીફરી રહસી, સકલ વ્રજસુંદરી બારતી આપુ મનભાયો
શ્રીવિકૃલગિરિધરન લાલને ઉર સુખ બહોત જનાયો ...૩

ભાવાર્થ :

શ્રીગોપીજનો યશોદાજીના ભાગ્યને વખાણે છે. વિધાતાએ આ કૃષ્ણ પ્રાકટ્યનો દિવસ જલ્દી દેખાડ્યો. આ દિવસની તો બધા ભક્તો ચાતકની જેમ રાહ જોતા હતા કે ક્યારે નંદરાનીને ત્યાં સુત પ્રકટે ? (૧)

હે જસુમતી, તૂ કહે તો ખરી કે આ પુત્રની પ્રાપ્તિને માટે, તેં કયા દેવનું ધ્યાન (ધ્યાયો) ધર્યું ? અથવા કયા પ્રકારે ધ્યાન ધર્યું ? કે જેથી ખૂબ જ ઉતાવળે તમારી ગોદમાં આ પુત્ર પ્રકટ થયો અને તે પણ મનમાં જેવી ઈચ્છા કરી હતી તેવો જ ! (૨)

આ બધી વ્રજસુંદરીઓ આ પ્રભુ પ્રાકટ્યના કારણે વારંવાર આનંદ પ્રકટ કરે છે અને પ્રત્યેક પોતાના ભાવાનુસાર ન્યોછાવર કરે છે અથવા મનને પ્રિય તેવા ઢોટાને એકાંત સ્થળે લઈ જઈને પોતાનું (આયુ) ન્યોછાવર કરે છે. તેથી ગોપીજનોના હૃદયમાં શ્રીવિકૃલ ગિરિધરન ખૂબ જ સુંદર અનુભૂતિ કરાવે છે. (૩)

રહસી = ૧ એકાંત સ્થળ

(૭) રાગ - દેવગંધાર (કૃષ્ણદાસ)

૧/૧૫

શોભા દેખી રી નંદઘરૈ
પ્રકટયો પૂત સકલ સુખદાયી પૂરન ભાગ ભરૈ ...૧
નવસત સાજે બાજન બાજે ગાવત ગ્વાલ ખરૈ
છિરકત હરદ દહી ઔર માખન તન સુદી સબ બિસરૈ...૨
ગોરસ કીચ મચી આંગનમેં પાંચ નહિ કહરૈ
અંક ભરત તરન વૃદ્ધ બાળક કાહૂં સૂં ન ડરૈ ...૩
દાન દીચે બહુ નંદરાયજૂ સબકે દરિદ્ર ટરૈ
કૃષ્ણદાસ ચહ કૌતુક લખી સુર પુહુપન વૃષ્ટિ કરૈ ...૪

ભાવાર્થ :

નંદરાયના ઘરે પુત્રજન્મ થયો છે. તેની શોભા એટલી બધી ફેલાઈ છે કે દેવલોકો પણ આકાશમાંથી આશ્ચર્યપૂર્વક જોઈ રહ્યા છે. આ પૂર્વે આવી શોભા તેઓએ ક્યાંય અને ક્યારેય જોઈ નથી. તેથી તેમને કૌતુક થાય છે. આજે પૂત (પું નામના નરકમાંથી છોડાવે તે પૂત) પ્રકટ્યો છે, તે દુઃખમાંથી તો છોડાવશે જ પણ સર્વપ્રકારના સૌના ભાગ્યને પૂર્ણ કરનારો છે, એટલે કે વિધાતા બ્રહ્માથી પણ મોટો છે.

તે સકલ વ્રજજનોનો પૂત છે એટલે કે સર્વ વ્રજજનોને સુખ આપનારો છે. સ-કલ કહેતાં સર્વકળાઓથી પૂર્ણ છે. સ-કલ કહેતાં જેણે બધાંની કાલ સુધારી દીધી છે. સ-કલ કહેતાં તે કાળ સહિત હોવાથી કાળ તેનું અંગ છે. સ-કલ કહેતાં તે કળીને પણ શુભ બનાવી દેનારો છે. આવો પૂત પ્રકટ્યો હોય તો તો કૌતુક જ ને ! તે તો માત્ર વ્રજમાં જ નહિ પણ સકળ બ્રહ્માંડમાં શોભારૂપ છે, માટે જ તો કૌતુક થાય છે કે આ છે કોણ ? (૧)

આવા પુત્રનો જન્મ નંદઘરે થયો છે, તે જાણીને વ્રજમાં આનંદની લહર છવાઈ ગઈ. બધાં વિવિધ સાજ ધારણ કરવા લાગ્યા. પ્રકૃતિ અને પુરુષ સર્વેએ નવાસાજ ધારણ કર્યા. દેવ, મનુષ્ય, જડ, જંતુ સર્વમાં નૂતન સારનો સંચાર થયો. સત-સત્ય પ્રકટ થયું. જેમ વસુદેવજીના જન્મપ્રસંગે સ્વતઃ (સત) દુંદુભિ વાગવા લાગ્યા હતા, તેમ અહીં પણ વિવિધ વાજિંત્ર વાગવા લાગ્યા. ગોવાળો તેની સાથે સૂર મિલાવીને ગાવા લાગ્યા અને તે પણ ઊંચા અવાજે (ખરૈ). કેમ કે પ્રભુએ પોતાના પ્રાકટ્ય માત્રમાં આ સૌમાં પ્રભુપ્રેમ ભરી દીધો. પૂરન ભાગ ભરૈ, ખંડીત નહિ. જે લૌકિક પ્રેમ હતો તે જ કૃષ્ણપ્રેમ થવાથી ખંડિત હતો તે પૂર્ણ થઈ ગયો.

હવે જે સારૂપ (સત) ગોરસ-દહીં છે તથા માખણ છે તે પ્રભુપ્રતિનો પ્રેમ છે તેમાં હરદ છે તે પોતપોતાનો ભાવ છે. તે મેળવી દીધા તેથી સમાનશીલ ભાવવાળા પરસ્પર ભાવ છિરકવા-લાગ્યા.

આ પ્રકારે નાયતા-ગાતા, છિરકતા વ્રજજનો પોતાના તનની સુધ-બુધ ખોઈ બેઠા. કેમ કે પ્રભુ દ્વારા રોપેલ પ્રેમ, આસક્તિમાં વિક્સિત થઈ ગયો હતો. (૨) પરસ્પર ગોરસ એટલું ઉડાડયું કે આંગણમાં દધિનો કીચ થઈ ગયો. પ્રેમરસ ખૂબ છલકાયો અને ખૂબ મથાયો તેથી ઘાડ પણ બન્યો અને ચીકણો-સ્નિગ્ધ બની ગયો, સ્નિગ્ધ એટલે સ્નેહ, ચીકાશથી પગ લપસે જ.

આમ વ્યસનાવસ્થાએ પહોંચ્યા તેથી લોક-વેદમાં સ્થિતિ કરવા લાયક રહ્યા નહિ. તેથી પાંચ નહિ ઠહરૈ.

તે સર્વ કૃષ્ણમય બની ગયા, તેથી તરૂણ, વદ્ધ કે બાળક બધામાં કે બધાને સર્વત્ર કૃષ્ણદર્શન થવાથી સૌને અંકમાં લઈને ભેટવા લાગ્યા. તેમને કોઈનો ડર નહિ રહેવાથી અભય થઈ ગયા. સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થઈ ગયો. (૩)

નંદરાયજીએ બધાંને એટલું બધું દાન આપ્યું કે કોઈ દરિદ્ર ન રહ્યું. સહેજે વિચાર આવે કે સર્વાત્મભાવની અનુભૂતિ કરનારને ચિજ-વસ્તુનું દાન લેવાની સુધી રહે ? વળી જેમના લૌકિક-વૈદિક ટળી ગયાં છે તેને દરિદ્રતા શું ? અને ધનવાનપણું શું ? તેનું સમાધાન એ છે કે અહીં તો નંદરાયજી પાસે આવા ઉત્તમકોટીના ભક્તોને આપવા લાયક જે છે તે તો પોતાનો લાલ છે. નંદજીએ ભાવાત્મક પ્રભુનું દાન ખોબે ખોબે કર્યું અને લઈ જનારા સૂંડલું ભરી ભરીને લઈ ગયા. જેને જેવા પ્રકારનો ભાવ હતો તે તેવાં પ્રકારના ભાવાત્મક કૃષ્ણને હૃદયમાં પધરાવીને ઘરે લઈ ગયા. પૂર્વે આ બધાં કૃષ્ણાવિના દરિદ્ર હતા. તે સૌની દરિદ્રતા ટળી ગઈ તેમના હૃદય ભંડાર કૃષ્ણભાવથી ભરાઈ ગયા. આ પ્રકારે સર્વ “સકલસુખદાઈ તથા પૂરન ભાગભરી” થયા.

જે કૃષ્ણના દાસ છે. તેઓ, આ કૌતુક લીલાના દર્શન કરીને સર્વકંઈ કળી શક્યા પણ જેઓ સૂર એટલે મર્યાદા-દૈવી હતાં તેમને આશ્ચર્ય થયું કે માત્ર દોઢ પ્રહરમાં જ આ વ્રજભક્તો કેવી રીતે કૃષ્ણમય થઈને કૃષ્ણને પામી ગયા ? તેથી તેવા પ્રભુના અલૌકિક મહાત્મ્યને જાણી, પૂજનરૂપે પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા અને પુષ્ટિભક્તો તો નંદજીને ત્યાંથી સેવાર્થે નંદલાલને સ્વગૃહે, ભાવાત્મક રીતે પધરાવી ગયા. (૪)

(૮) રાગ - દેવગંધાર (પરમાર્નંદદાસ)

૧/૧૯

હરિવદન ઉધારી નિહારી જસોદા જ્યોં તેરે નૈન સિરાવે
અવિનાશી આદિપુરુષોત્તમ પ્રેમફંદા પરી આવે ...૧
કૌન સ્વરૂપ ઘર્યો હે ભક્તહિત તાહી નિગમ રટી ગાવે
શંકર સુરમુની વ્યાસ નારદ સૌઉ પાર નહિ પાવે ...૨
કો સમુઝે યહ ભાવ-ભેદ સો અભેદ કૈસે ભાવે
રામ-કૃષ્ણ પ્રકટે ગિરિધારી નંદરાનીજુકે લડાવે ...૩

ભાવાર્થ :

શ્રીયશોદાજી પલનામાં પોઢેલા પોતાના લાલનું (કે જે હરિ છે સર્વના દુઃખહર્તા છે) વદન ઉધારી ઉધારીને જોવાની લાલચ રોકી રાખી શકતાં નથી. તે પ્રેમવશ આમ કરે છે. મુખદર્શનથી તેને પરમતૃપ્તિ થાય છે. આમ આર્તી દૂર કરનાર આ પોઢેલા હરિ છે. હરિ તો અવિનાશી છે, આદિ પુરુષોત્તમ છે પરંતુ તે માત્ર પ્રેમપાશથી પરવશ છે, અન્ય કોઈ પ્રકારે નહીં. (૧)

નિગમ પણ હરિનું જ રટણ કરે છે, ગુણગાન ગાય છે. ભક્તના હિત માટે આમને ગોપબાળનું સ્વરૂપ કેમ ધાર્યું ? તે ન સમજાતાં વિચારી વિચારીને આશ્ચર્ય પામે છે. સતત પ્રભુનાં ગુણગાન કરતા રહેવા છતાં શંકર, દેવમુનીઓ, નારદ, વ્યાસ વગેરે કોઈ જ પાર પામી શકતું નથી. (મર્યાદા ભક્તિ). (૨)

પ્રભુ તો પરબ્રહ્મ છે. સર્વકંઈ તે બન્યો હોવાથી અભેદ છે તથા સમભાવ છે, પરંતુ અહીં તો ભાવભેદ જણાય છે; તેથી કોઈને તે નથી સમજાતું કે અભેદ પ્રભુને ભેદભાવ શા માટે ગમે છે ? (ભક્તો વિશેષ વ્હાલા છે તે ભેદભાવ યો મદ્ ભક્ત સમઃ પ્રિયઃ)

તેથી તો આવા અગમ્ય પ્રભુ રામ-કૃષ્ણરૂપથી નંદયશોદાને ત્યાં પ્રકટ્યા છે. આપ જ તેમનું યોગક્ષેમ કરનારા તથા તેઓના ભાવને સિદ્ધ કરી આપનારા ગિરિધારી બન્યા છો. વળી નંદરાણી તેમને જેવા જેવા લાડ લડાવે છે, તેવા લાડથી આપ પ્રસન્ન થાઓ છો. આવાં ભાગ્ય દુર્લભ છે અને પ્રભુનું આવું સ્વરૂપ પણ દુર્લભ છે. (૩)

(૯) રાગ - બિલાવલ

‘સો ગોવિંદ તિહાદે વ્રજબાલક

પ્રકટભયે ઘનશ્યામ મનોહર’ ઘટે રૂપ દનુજ કુલ કાલક ...૧

કમલાપતિ ત્રિભુવનપતિ નાયક ભવન ચતુર્દશાનાયક સોઈ

ઉત્પતિ પ્રલય કાલ કો કર્તા જાકે કીધે સબ કછુ હોઈ ...૨

સુનો નંદ ઉપનંદ કથા ચહ આયૌ ક્ષીરસમુદ્રકૌ વાસી

વધુધા ભાર ઉતારન કારન પ્રકટ બ્રહ્મ વૈકુંઠનિવાસી ...૩

બ્રહ્મા મહાદેવ ઈંદ્રાદિક વિનતી કરી ચહાં લાયે

પરમાનંદદાક કો ઠાકુર બહુત પુન્ય તપકે ફલ પાયે ...૪

ભાવાર્થ :

અહીં પ્રભુનું માહાત્મ્ય બતાવ્યું છે કે જે પ્રભુ મર્યાદા પુરુષોત્તમ છે અને જે પુષ્ટિપુરુષોત્તમ છે તે ભાવ તો પરમાનંદદાસે બહુ જ ટૂંકમાં કહી દીધો છે, રસની જેમ ગુપ્ત રાખીને.

યશોદાજી ને પરમાનંદદાસ વધાઈ આપતાં પ્રભુનાં યશ ગાય છે કે તે ગોવિંદ કે જેને વ્રજ તથા ગાયો-ગોપી વગેરે ખૂબ જ પ્રિય છે, તેમના પર કૃપા કરવા માટે તે તારો બાળક થઈને જ નહિ, પણ પૂરા વ્રજના બાળક થઈને અથવા કહો કે ગોપવેશ ધારી થઈને પ્રકટ થયા છે. તે જનમ્યો નથી. છૂપાયેલો પ્રકટ થયો છે. તે ધન જેવો છે. કે જે ધન સર્વ જીવ-જડના પ્રાણ સમાન છે તેવો આ પણ ભક્તોના પ્રાણ સમાન છે. તે શ્યામ છે તેથી તો દરેક પ્રકારના રસનું દાન કરવા વ્રજમાં પ્રકટ્યો છે અને તે સ્વયં વ્રજભક્તોના મનનું હરણ કરનારો છે એટલે કે પ્રમાણસિદ્ધ નહિ પણ પ્રમેય સિદ્ધ થઈને આવ્યો છે. તમારાં બધાં આલોક-પરલોક સંબંધિ કારજ માટે તે જ સાધન બનીને આવ્યો છે. તમારામાં સ્નેહને પ્રકટાવનાર અને તેને પરમદશાએ પહોંચાડનાર બનીને આવ્યો છે. તમારો તેનામાં નિરોધ તે જ સિદ્ધ કરી આપનાર છે અને તે પણ સહજતાથી.

હવે પરમાનંદદાસ મર્યાદા સ્વરૂપને વિસ્તારથી વર્ણવે છે તે કાળ સમાન છે, તે મનોહર બાળક નથી અને તે જ કમલાપતિ-લક્ષ્મીપતિ છે. સર્વસૌંદર્ય શ્રીને ધારણ કરનારા છે. સમુદ્રમંથનમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ શ્રેષ્ઠ રત્નના આપ સ્વામી છે. આપ જે કમલ-ભાવશુદ્ધ છે તેવા ભક્તોના પતિ દેવ. આપ ત્રણ ભુવનના જે અધિષ્ઠાતા-નિયામક છે તેમનું નિયમન કરનાર પણ આપ છો. ભક્તમાં રહેલા ત્રણ ગુણ

સત્વ-રજ-તમસના નાયક આપ જ છો અને ચૌદે ભુવનના નાયક પણ આપ છો. ભક્તની પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા મન-બુદ્ધિ-ચિત્ત-અહંકાર તે ચૌદે ભુવનના નાથ પણ આપ જ છો. ઉત્પત્તિ-પ્રલયના કર્તા પણ આપ છો અને કાલના કર્તા પણ આપ છો. આમ આપ સર્વેસર્વા છો. ભક્તો માટે તો આપ વિવેકરૂપ છો. “નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ” ભક્તના હૃદયમાં મનોરથો ઉત્પન્ન કરનાર તથા ભક્તોના ભક્તિમાં આવતા પ્રતિબંધોનો પ્રલય કરનાર પણ આપ જ છો. હવે પરમાનંદદાસ મૂલરૂપની કથા કહે છે નંદ-ઉપનંદ વગેરે વ્રજવાસીઓને કેમ કે તેઓ તો સ્નેહભીના છે જેથી પ્રભુના માહાત્મ્યથી અજ્ઞાત છે અથવા જ્ઞાનની અપેક્ષા વગરના છે. આ તમારો પુત્ર છે તે તો ક્ષીર-સમુદ્રમાં શેષ શૈયા પર પોઢેલ અને જેમનું છત્ર અક્ષરબ્રહ્મ રૂપ શેષ છે, તે પૂર્ણબ્રહ્મ નારાયણ છે. તે જે અક્ષર નિવાસી છે, પરંતુ ત્યાનો વાસ છોડી તેને ગોકુલવાસ કર્યો, કેમ કે આ ભૂતલ ઉપર દુષ્ટોનો ભાર વધી ગયો હતો. તેમને અહીં તેડી લાવવા માટે પૃથ્વી-ગાયરૂપ, બ્રહ્મા, મહાદેવ, ઈન્દ્ર વગેરે સૌ ક્ષીર-સમુદ્ર કીનારે ગયા હતા અને ત્યારે બ્રહ્મા કે જે હંમેશા પ્રભુનું ધ્યાન ધરીને તપ કરી રહ્યા છે. તેવા પ્રભુની આજ્ઞા રૂપ-સર્જનનું કાર્ય કરીને પુણ્ય એકદું કરી રહ્યા છે. તેમની વિનતી-સ્તુતિથી આ વૈકુંઠ નિવાસી પૂર્ણ બ્રહ્મ અહીં પધાર્યા છે.

વ્રજવાસીઓને તો એવું સમજાય છે કે આ જે ગોવિંદ (વ્રજકમલ) ક્ષીર-સમુદ્રમાંથી અહીં પધાર્યો છે તેમ કેમ કહે છે? અહીં ગોકુળમાં તો દૂધની રેલમ છેલ છે અહીં જ ક્ષીર-સમુદ્ર છે, તેથી તે આવ્યો નથી પણ અહીંનો જ છે અને અહીં છે.

વસુધા કહેતાં વ-સુધા આ પ્રભુ રસથી ભરપૂર છે. અરે કહો રસરૂપ છે. તે ફળથી લચી પડેલા વૃક્ષની જેમ, રસ છલકયા થયા ત્યારે પોતાનો તે રસનો ભાર ઓછો કરવા સ્નેહી ભક્તોને શોધતા અહીં પધાર્યા છે. વેદ બ્રહ્મને રસોવૈસ કહે છે. જે બ્રહ્મને કોઈ જાણી શકતું નથી પૂરેપૂરું, નેતિનેતિ તો જોવાની વાત ક્યાં આવી? પણ ભગવાને અહીં તો ભક્તો સમક્ષ, માયાના અંચલ યમુનાજીમાં વહાવી દીધી છે.

તેવા પ્રકટબ્રહ્મ વ્રજમાં લોકવત્ લીલાર્થે ભક્તોને માટે પ્રકટ પધાર્યા છે. આ ગોકુળમાં કોઈને જ કુંઠા નથી સર્વ સરળ છે. તેથી ગોકુળ વૈકુંઠ જ છે અને આ પ્રભુને વૈકુંઠ નિવાસી કહો કે ગોકુળ નિવાસી કોઈ જ ભેદ-નથી.

પ્રભુને જ્યારે મંત્રોથી સ્તુતિ કરી લાવવામાં આવે ત્યારે તેને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કહે છે. બ્રહ્મા વેદના જ્ઞાતા, વેદ— — — આપનારા છે. ક્ષીર-સમુદ્ર પર સ્તુતિ કરનાર બ્રહ્મા હતા. તેથી આપે વેદમંત્રથી પ્રભુની ભૂતલ પર પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી. ઈન્દ્ર જળ

વરસાવનાર હોવાથી સર્વનું પોષણ કરનાર છે અને મહાદેવ સંહારના દેવતા હોવાથી યાદવોની યાદવાસ્થળી-સંહાર લીલા કરી પ્રભુને ભૂતલમાંથી વિદાય થવા વિનતી કરી.

આમ, આ તો મર્યાદા લીલાનો અનુભવ કરનારા હતા. પ્રભુની આ મર્યાદા લીલાની અનુભૂતિ માટે પણ બ્રહ્મા, મહાદેવે ઘણું તપ કરવું પડ્યું. રાહ જોવી પડી અને ઈન્દ્રે ઘણા પુણ્ય કરવા પડ્યા. ત્યારે આ ફળરૂપ પ્રભુને ભૂતલ પર પધરાવી દુઃખી તેવી પૃથ્વી-ગાયરૂપને સાંત્વના અપાવી શક્યા.

પરંતુ આ ગોકુળવાસીઓ તો કોઈ પ્રાણપ્રતિષ્ઠામાં સમજતા નથી. તેથી તેઓ તો પ્રભુને પરમ-આનંદરૂપ જાણે છે કે જે પૂર્ણ છે. આનંદરૂપ છે. આનંદમય છે અને આનંદદાતા છે. શરત છે નિષ્કામ ભાવે સહજ રીતે પ્રેમપૂર્વક, દાસભક્તિ કરો. આમ, આ વ્રજવાસીઓએ પ્રભુમાં પ્રેમપ્રતિષ્ઠા-ભાવપ્રતિષ્ઠા કરી. ભાવનું આવાહન વિસર્જન નથી હોતું. પ્રભુ ભાવને વશ છે. તેથી પ્રભુ ક્યારેય વ્રજ છોડીને ગયા નથી. આજે પણ ભક્તહૃદયમાં પ્રભુ બિરાજીને વ્રજલીલા કરી જ રહ્યા છે. (ઠકુરાઈન વૃષભાન લલી) આવા ઠાકુર તો કદાચ અનમના થઈ જાય તો પણ તાપકલેશથી (આ જ તપ) અને ઉત્કટ પ્રેમથી (આ જ પુણ્ય) ફરી પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આવા પ્રભુ સદા વ્રજનો ઠાકુર બનીને જ રહે છે.

રાગ - બિલાવલ

શોભાસિંધુ ન અનત રહી રી,
નંદભવન ભરિ ઉપટિ સખીરી વ્રજ કી વિધન ફિરત બહી ...૧
દેખન આજ ગઈ હુતી સખની બેચન ગોકુલ માંઝ દહી
કહા કહી કહૌ ચતુર સખીરી કહત ન મુખ શશિ હૂ ન લહી ...૨
જસુમતી ઉદર અગાધિ ઉદધિ તે ઉપજી ચહ જૂ કહી
પરમાનંદ પ્રભુ ઈન્દ્ર નિલમણિ વ્રજજુવતીન ઉર લાય ગઈ ...૩

ભાવાર્થ :

ગોકુળથી અન્ય સ્થળે બરસાનાથી એક ગોપી દહીં વેચવા માટે ગોકુળ આવી હતી તે ત્યાંનું દ્રશ્ય જોઈને પાછી પોતાના ગામે ગઈ ત્યારે પોતાની સખીને માંડીને કહે છે મને લાગે છે શોભાનો સમુદ્ર હવે તો ક્યાંય રહ્યો નહિ હોય સિવાય કે ગોકુળમાં અને તે પણ નંદભવનમાં. વળી, તે શોભા એટલી બધી હતી કે ઉભરાઈ-છલકાઈને તેના રેલા વ્રજની ગલીઓમાં ફરતા વહેવા લાગ્યા હતા.

હું સાચું કહું છું. આજે હું દહીં વેચવા માટે ગોકુળમાં ગઈ હતી ત્યાં મેં મારી સગ્ગી આંખે આ જોયું. મારી સજની કહેવું શું તે જ નથી સમજાતું? હે મારી ચતુર સખી (રાધે) મારા પાસે કહેવાના શબ્દો નથી. તેવું ———- પણ અતી અધિક સૈંદર્ય-શોભા ત્યાં હતી. તે શોભારૂપ ચંદ્ર યશોમતિના અગાધ ઉદર-ઉદ્ધિમાંથી પ્રકટ્યો તેમ કહે છે. જેમ સમુદ્રમંથનથી ચંદ્ર પ્રકટ્યો તેમ આ ચંદ્ર પ્રકટ્યો છે. આ જે ચંદ્ર છે તે તો પરમ-આનંદરૂપ છે. સર્વનો સ્વામી છે તેવા શ્રેષ્ઠ (ઈન્દ્ર) દેવી (કૃષ્ણાત્ પરમનાસ્તિ દૈવમ્) નિલમણિ જેવા રૂપવાળાને વ્રજની યુવતીઓ હૃદયમાં પધરાવીને લઈ ગઈ પણ પરમાનંદ તો અખૂટ છે તેથી તેને પધરાવી લાવવા આપણે પણ જઈએ. ચાલ... પરબ્રહ્મ તુ કૃષ્ણો હિ સચ્ચિદાનંદકમ્ બૃહત્.

(૧૧) રાગ - બિલાવલ

૧/૨૦

ધન્ય ગોકુલ જહાં ગોવિંદ આયે
ધન્ય ધન્ય નંદ સુમંગલ નિસદિન ધન્ય જસુમતિ જિન ગોદ બિલાયે ...૧
ધન્ય ચહ બાલકેલી જમુનાતટ, ધન્ય વનસુરભી વૃંદ ચરાયે
ધન્ય ચહ સમય ધન્ય ચહ લીલા ધન્ય ચહ બેનું અદર ઘરી ગાયે ...૨
ધન્ય ચહ ચરણ સદા સુખકારી સંત જનનકે હૃદે રહા યે
ધન્ય સૂર ઉખલ, ધન્ય ગોપી જાકે હેત ગોપાલ બંધાયે ...૩

ભાવાર્થ :

આ ગોકુલના ધન્ય ભાગ્ય છે કે જ્યાં ગોવિંદ-પરબ્રહ્મ-પરમાત્મા કૃષ્ણ રહેવાનું પસંદ કર્યું.

જ્યાં ઈન્દ્રિય ધારીઓ એટલે કે જેમની ધારણા (ધ્યાન) ઈન્દ્રિયોમાં જ છે, તેવા સંસારાસક્ત લોકોની મધ્યમાં ગોવિંદે, તેવાં ઈન્દ્રિયધારીઓના રક્ષક-પાલક થવાનું પસંદ કર્યું. ધન્યતા ઘણી બધી તો શ્રીનંદજીની, કેમ કે તેમનું ગૃહ પસંદ કર્યું. ધન્ય બે વાર કહેતાં નંદજીની સાથે યશોદાજી પણ આવી ગયાં. એવા નંદ-યશોદાને તો રાત-દિન બધું પૂર્ણ મંગળમય થઈ ગયું (સુમંગલ) અને ધન્ય નંદ કહેતાં રાજાની સાથે પ્રજામાં પણ ધન્યતા આવી ગઈ. જસુમતિની (વળી વધારામાં) ધન્યતા એ કે તેવા પ્રભુને પોતાની ગોદમાં બેસાડી ખેલાવે છે, કે જે પ્રભુ પૂરા વિશ્વને પોતાની ઈચ્છાથી ખેલાવે છે. જે સ્વયં ખેલે છે, તેને ખેલાવી શકવાનું સામર્થ્ય કોઈનું નથી અથવા તો વિશ્વનું ભરણપોષણ કરનારનું પોષણ માં યશોદા કરી રહી છે, જે વિશ્વમાં ભરેલો છે. તે આજે ગોદમાં સમાઈ ગયો તેથી શ્રીયશોદાજીની તો ખૂબ ધન્યતા છે.

(૧)

આપની અનેક વિધતા હોવા છતાં આપ બાળકની જેમ યમુનાતટ પર રમતો રમો છો તેથી તે બાલકેલીને ધન્ય છે અને યમુના તટને પણ ધન્ય છે. આપ તો મહાસાગર છો, છતાં આપ એક નદીના તટ પર ખેલો છો. તેવું વન પણ ધન્ય બની ગયું, કે જે વનમાં આપે સુરભી સમાન ગાયોને ચરાવી તેથી તે ગાયો પણ ધન્ય છે. જે કાળમાં આપે આ બધી લીલાઓ કરી તે કાળને પણ ધન્ય છે અને જે લીલા-કીડા કરી તે કીડાઓ પણ ધન્ય છે. આપ તો સમસ્ત લીલા કરવાવાળા હોવા છતાં, અહીં વ્રજમાં જે કીડા કરી તે ધન્ય બની ગઈ. આપે જે વેણુને અધર પર ધરીને સૂર રેલાવ્યા, તે વાંસ, અને અનેક વાજાંત્રોમાં વેણું જ પસંદ કરી તેથી વેણું ધન્ય અને અનેક અવાજમાંથી જે સૂર રેલાવ્યા તે સર્વ ધન્ય બની ગયા. (૨)

આપશ્રીના ચરણો પણ ધન્ય કરવાવાળા છે કેમ કે તે ચરણો જ્યાં ધરે ત્યાં સદા સુખ કરનાર થઈ રહે છે, ભજનાનંદ આપનાર છે. જે સંતહૃદય છે તેમના હૃદય પર આ ચરણો બિરાજે છે તેવા સંતહૃદયો પણ ધન્ય છે. સૂરદાસજી પોતાને પણ ધન્ય માને છે કે પ્રભુની આવી ધન્યતાના દર્શન થયાં. વળી કહે છે કે ઉખલ પણ ધન્ય છે કેમ કે તે પ્રભુની સાથે બંધાયો. પ્રભુથી મુક્તિ તે દુઃખ છે અને પ્રભુ સાથે બંધાવું તે પરમસુખ છે (જેમ બ્રહ્મસંબંધથી). આ તો સાક્ષાત્ બંધાયો, પ્રભુ ચાલ્યા ત્યાં ચાલ્યો (સખ્ય) પ્રભુની ઈચ્છા મુજબ આડો પડી ગયો (આત્મનિવેદન), થમલાજુંનના ઉદ્ધારમાં કારણભૂત બન્યો (આચાર્યસ્વરૂપ). જેના પર બેસીને પ્રભુ મટકી ઉતારતા હતા, તથા જેના પર બેસી યશોદાજી પ્રભુ માટે વલોણું કરતા હતા તેને કોઈ રૂપ નહોતું, કોઈ ગુણ નહોતા, તેવા નિઃસાધન પણ પ્રભુએ તેનું વરણ કર્યું તેથી તે ધન્ય! ધન્ય આ નંદ ગોપનાં સ્ત્રી (ગોપી) કે જેના હેતના કારણે અખિલ વિશ્વને બાંધનારો બંધાયો. મહાત્મ્ય બતાવીને દોરડું ટૂંકું કર્યું પણ યશોદાને થાકી ગયાં જાણી, પ્રભુ તેનું દુઃખ સહન ન કરી શક્યા તેથી બંધાયા. ભગવાને બલીને બાંધ્યો પણ યશોદાએ ભગવાનને બાંધ્યા. ભગવાને રૂક્મિને બાંધ્યો પણ અહીં પ્રેમવશ બંધાયા. ભક્તના ભાવનું પોષણ કરવા માટે (ગોપાલ) આપ બંધાયા. માટે આવા ભક્તો પણ ધન્ય છે. (૩)

(૧૨) રાગ - આસાવરી

૧/૩૧

રાની જૂંચે સુત ચહ સુખ ઐસો સુહાગ રહો ચિરકો નિત માર્ધ
અખ નિધરક ભયે જાય તુમ, નિધિ ચહ બેર સિરાર્ધ ...૧
રાની ચહ આંગન દ્વારે બગરન રહૌ, નિત નિત ભીર સુહાર્ધ
ઔર રહો ગાવત ગીત ગ્વાલ સખ રહૌ વર ચૌક પુરાર્ધ ...૨
રાની જૂંચુમ રહૌ આનંદભરી રસે જીવૌ સુતે ખિલાર્ધ
ઔર રહૌ આનંદરાય ખીલાવત શુભગોદ બૈદાર્ધ ...૩
રાની જૂંહમ રહે નિરખત વદન લાલકૌ સકલ કાજ બિસરાર્ધ
શ્રીવિહલ ગિરિધર નિધિ પ્રગટે જુગ બહુ જતન બનાર્ધ ...૪

ભાવાર્થ :

વ્રજભક્તો વતી ગોપી, યશોદાજીને પોતાના હૃદયનો ભાવ કહે છે - રાનીજી, આ જે પુત્ર છે અને તેના કારણે આપણને સૌને સુખ છે. એટલે કે એજ આપણું સુખ છે. આવું સૌભાગ્ય ચિરંજીવ બની રહ્યો અને નિત્ય-ક્ષણક્ષણ બની રહ્યો.

હવે અમે નિશ્ચિંત થઈ ગયા કેમ કે તમારે આ પુત્ર જનમ્યો છે. વિધાતા પણ આ વખતે તો આપણા પર પ્રસન્ન છે. (૧)

હે રાની, આ તમારા આંગણમાં, તમારા દ્વારે અને તમારા મહેલમાં આ લાલના દર્શનાર્થીની ભીડ શોભતી રહે અને આ ઉત્તમ ચોકમાં ઊભા રહીને ખૂબ જ તાનમાં આવી ગયેલા ગ્વાલો યશના ગીત ગાતા રહ્યો. (૨)

અને હેરાની, તેમ આ સુતને દૂધ પીવડાવીને હંમેશા પ્રસન્નતારૂપ આનંદરસથી ભરેલું જીવન વીતાવો અને આ નંદરાયજી પણ આનંદયુક્ત થઈને લાલને ગોદમાં બિરાજાવીને જમાડતા રહ્યો. (૩)

અને રાની, અમે બધાં સર્વ કામકાજ વિસરી જઈને આ લાલનું વદનકમળ નિરખ્યા જ કરીએ. કેમ કે આ સૂત તો વિહલ-ગિરિધર છે તેથી નિધિ રૂપ છે અને ઘણા યુગો પછી પ્રકટયો છે તેથી ખૂબ જ જતનપૂર્વક તેમની સુખ-સેવા કરવાની છે. (૪)

વિશેષભાવાર્થ :

સારસ્વત કલ્પની પ્રભુની લીલા, પ્રભુની લીલા સામગ્રી, પ્રભુની જીવો પરની પુષ્ટિ વગેરેનો પ્રકાર જુદો હતો. મૂલરૂપ કૃષ્ણા, લીલા અને પુષ્ટિના સ્વરૂપમાં ભેદ નહોતો છતાં અધિકારે કરી ભેદ છે, તે ભૂલવાનું નથી. ત્યારે નંદ-યશોદાને ત્યાં,

વ્રજભક્તોને મર્યાદાપૂર્વક સેવા મળતી હતી, જ્યારે આજે મહાપ્રભુએ આપણને ઘરે ઘરે નંદકુમાર પધરાવી આપ્યા છે, જેથી સ્વતંત્ર સેવા આપી છે. ત્યારે પ્રભુ પૂરા ગોકુળને માથે બિરાજતા હતા જેથી ગોકુળમાં લીલા ગોપ્ય નહોતી, આજે દરેક ઘરને ગોકુળ બનાવ્યું છે, જેથી દરેક ઘર પૂરતી લીલા પ્રકટ છે. તેથી બીજાઓ માટે તે ગોપ્ય છે. ત્યારે પ્રભુ સાધન બન્યા હતા તેથી ત્યાં શુદ્ધ પ્રમેય લીલા હતી જ્યારે મહાપ્રભુએ પ્રમાણ આધારીત પ્રમેય લીલાને સ્વીકારી છે. ત્યારે શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ અપરસની મેડ-મર્યાદા નહોતી. આજે વેદઆશ્રયનું સન્માન હોવાથી, મેડ-મર્યાદા જાવવાની છે. ત્યારે નંદ-યશોદાને ત્યાં લાલ પ્રકટ થયો હતો તેથી તેઓ પુત્ર ભાવે સેવતા હતા અને વ્રજભક્તો પણ બાળભાવે યા કીશોરભાવે ભજતા હતા, જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા છે, “સર્વદા સર્વભાવેન ભજનીયો વ્રજાધીપ:” ત્યારે ગોપીજનો પ્રભુની માખણલીલા વેળા પ્રભુને વઢતા હતા, ફરિયાદ લઈને (ઉરહા) આવતા હતા, હાથ પણ બાંધી દેતા હતા. માતાજીએ પણ આપને દોરડાથી બાંધ્યા હતા, જ્યારે મહાપ્રભુજીના માર્ગમાં ઠાકોરજીને આવી કોઈ જ સજા નથી કરવાની, છતાં તેવી વ્રજલીલાના કીર્તનો-ગાન કરવાનાં છે. ભાવની દૃષ્ટિએ વ્રજભક્તો આપણા સૌના ગુરુ છે પરંતુ સંપ્રદાયની દૃષ્ટિએ શ્રીઆચાર્યજી આપણા ગુરુ છે. કૌણીન્યો ગોપિકા પ્રોક્તા ગુરવઃ સાધનં ય તત્ તેઓ નિ:સાધન હતા, જ્યારે આપણે નિ:સાધન ભાવવાળા થવાનું છે. ત્યારે નંદ-યશોદાના દ્વારે વ્રજભક્તોની દર્શન માટેની ભીડ પુષ્ટિપ્રભુને સ્વીકાર્ય હતી, પણ આજે તેવી ભીડ અનુચિત છે.

ત્યારે પ્રભુને આરોગાવવાનો મનોરથ નંદ-યશોદા કે રોહિણીજીનો જ પૂરો થતો હતો. પ્રભુની ઈચ્છા થાય તો વ્રજભક્તોના ઘરે જઈ આરોગી આવે કે નંદરાણીની સત્તાનું છાંંક (વિનતી કે કપટ પૂર્વક) ગોપી, પ્રભુને આરોગાવવા વનમાં જતી, જ્યારે આજે આ શ્રીઆચાર્યજીએ જે સમર્પણમંત્ર આપ્યો તેમાં (બ્રહ્મસંબંધ) - વલ્લભી દીક્ષા લેનારે પોતાની સત્તાની સામગ્રી તથા પોતે જ બનાવેલી સામગ્રી, પોતે આરોગાવવાની હોય છે. પોતાના સ્વજન અને દીક્ષીતને જ તેમાં ભાગીદાર કરાય છે.

ત્યારે પ્રભુની સન્મુખ નંદ-યશોદાની બડાઈ કરાતી હતી, પણ આજે પ્રભુની સન્મુખ ગુરુના ચરણસ્પર્શ નથી કરાતા કે બડાઈ નથી કરાતી, તેવી મર્યાદા છે.

તે જ રીતે નિત્યલીલાનો સેવા પ્રકાર વ્રજલીલામાં નથી ચાલતો કે નથી આજે વલ્લભીય કાળમાં ચાલતો. દા. ત. ફૂલના ગાદી-તકીયા-બીછોના નિત્યલાલીમાં

અલૌકિક હોવાથી, તેવાં કીર્તનો (તે પ્રકારના દર્શન થવાથી) કર્યાં છે. પણ આજે તેમ કરવામાં દોષ બતાવ્યો છે. (૨૭/૮૪ વૈષ્ણવોની વાર્તા જુઓ) પ્રભુ ગ્વાલોની સાથે તાલવનમાં તાડફળ ખાવા માટે ગયા છે. આજે તાડફળ માર્ગની પ્રણાલીમાં સ્વીકાર્ય નથી.

આવા અનેક ભેદ છે. તેથી એ ભૂલ ભરેલી સમજ છે કે મંદિરો તે નંદ-યશોદાનું ભવન છે અને વૈષ્ણવો તે વ્રજભક્તો છે. જેથી તેઓએ રોજ સવારે મંગળાના દર્શન કે અનુકૂળતાએ કોઈપણ દર્શન કરવાનો નિયમ રાખવો જોઈએ. પોતાના ઘરની સામગ્રી મંદિરના ઠાકુરજી માટે (કાચી) મોકલી આપે તો જ સાચું સમર્પણ કર્યું કહેવાય, તે સમજ પણ યોગ્ય નથી, પણ તે દોષ પેદા કરનારું છે. ગોસ્વામી બાળકો આપણા માટે ગુરુદ્વાર હોવાથી તેમને ભેટ કરી શકાય, નહિ કે તેમના ઠાકુરને.

મંદિરના ઠાકુરની કૃપા થાય તો ઘરના ઠાકુર રીઝે તેવી સમજ પણ યોગ્ય નથી. પણ ગુરુની શિષ્ય પ્રતિની કલ્યાણ ભાવનાને લીધે શિષ્યમાં ભક્તિભાવ વધે તો તેના માથે બિરાજતા પ્રભુ રીઝે. જો ઉપર કહેલાથી સમાધાન નથી થતું, તો વિચારો કે વ્રજના ભક્તો તો પોતાના હાથે બનાવેલ અનાજની સામગ્રી પ્રભુને ધરી શકતા હતા, તો પછી મંદિરના ઠાકુરને આપણી બનાવેલ સામગ્રી કેમ ન આરોગાવી શકાય ?

વ્રજમાં વર્ણાશ્રમ ધર્મ (વેદ)નો બાધ નહોતો કેમ કે બધાં જ વૈશ્ય હતા. પણ મંદિરના બાળકો તો બ્રાહ્મણ છે. શ્રીઠાકોરજીને વાંધો નથી સેવકનો છે, વાંધો ગુરુ-શિષ્ય સંબંધનો છે, ત્યાં તો બધા જ જાતી બંધુ હતા.

ટૂંકમાં : તેથી વ્રજલીલાના દાખલા પોતાને યોગ્ય લાગે તેમ અથવા પોતાની સગવડતા માટે બેસતા ન કરાય. વ્રજભક્તોનો ભાવ સ્વીકાર્યો છે અને જે સેવાની રીત છે તે શ્રીઆચાર્યજી ઉપદિષ્ટ સ્વીકારી છે. સેવા રીતી (આચાર્યજીની) પ્રીત વ્રજજનકી. વ્રજમાં સેવાની રીત કોઈ પ્રિસ્કાઈબ્ડ નહોતી પણ સંપ્રદાયમાં રીત પ્રિસ્કાઈબ્ડ છે.

કમલનયન શશીબદન મનોહર દેખીએ વિચિત્ર ગતિ
શ્યામ સુભગ તન પીત બસન હુ, તે ઉર બનમાલ સોહે અતિ ...૧
નખમણિ મુકુટ પ્રભા અતિ ઉદીત ચિતે ચકીત ઉન માન ન પાવત
અતી પ્રકાશ નિસિ બિમલ તિમિર છટિ કલમલાય પતિ હી જગાવતી ...૨
દરસન મુખી સુખી અતિ સોચતી ખટ સુત સોચ સુરતિ અતી આવતી
સૂરદાસ પ્રભુ હોઉં પરાકૃત ભૂજ ચારીકો ચિન્હ દુરાવતી ...૩

ભાવાર્થ :

અહીં શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય ભૂતલ પર, મથુરામાં કંસના કેદખાનામાં થયું ત્યારે માતા દેવકીજીએ જે દર્શન કર્યા તેનું વર્ણન છે.

પ્રભુના નયન, કમળ સમાન વિકસીત, કોમળ, સુંદર છે. આપનું વદન-મુખ ચંદ્ર સમાન ઉજ્જવળ, શાતા આપનાર, પોષણ કરનાર છે. રાત્રીનો સમય હોવાથી ચંદ્રની ઉપમા છે તથા ચંદ્રવંશમાં પ્રકટ્યા હોવાથી પણ. તથા ભવિષ્યમાં ગોપીજનોને મહારાસમાં સ્નેહનું દાન પણ રાત્રે કરવાના હોવાથી આ ઉપમા છે. ભક્તના મનનું હરણ કરનાર સ્વરૂપ છે. મન એટલું ચંચલ છે કે કોઈથી પકડાય નહિ. પણ પ્રભુની ગતિ એટલી બધી વિચિત્ર છે કે આપે સ્વરૂપથી જ મનનું હરણ કરી લીધું, મન સ્વયં હરાઈ ગયું. બીજી રીતે કહીએ તો આપનું હલન-ચલન વિચિત્ર એટલે કે સર્વથી નિરાળું છે.

આપનું તન-શ્રીઅંગ શ્યામ વર્ણનું છે. શ્યામ કહેતાં શૃંગાર રસને પ્રકટ કરનારું છે અથવા કહો - સૌને આપનો રંગ લાગે, કોઈનો રંગ આપને ન લાગે, તેવું સ્વતંત્ર છે. તથા સુભગ કહેતાં સર્વ મંગલમય ધર્મોથી યુક્ત છે. આપે પીળું વસ્ત્ર ધારણ કર્યું છે. એટલે કે જે શ્રીસ્વામીનીજી સર્વદા કૃષ્ણમય છે, તેની યાદ પોતાને પણ સર્વદા છે તેવો અનુભવ પ્રકટ કરનારું છે, કેમ કે શ્રીસ્વામીનીજીના અંગનો વર્ણ પીળો છે. વસ્ત્રમાં જેમ તાણાવાણા એક બીજામાં લપેટાએલ હોય તેમ ભગવાન-ભક્ત એકબીજામાં વણાયેલ છે. તે સુચિત્ત કરે છે. આપના ઉર ઉપર વનમાલ શોભી રહી છે. વનમાં જે સૌંદર્ય છે તેવા સ્નેહી ગોપીજનો, ભીલડીઓ, યમુનાજી તથા ગિરિરાજજી અને ગોપ સખાઓ તેઓ ફૂલ જેવા સુગંધી તથા રંગ વાળા છે. એટલે કે તેમનો પ્રેમ ભાત-ભાતનો છે અને સુખ ઉપજારનાર છે, કોમળ છે અને તેઓ વનફૂલ હોવાથી નિઃસાધન છે. તેવા ભક્તોને પ્રભુએ પોતાના ઉર પર ધારણ કર્યા છે, જે ઉર તો લક્ષ્મીજીનું ધામ છે તેમ છતાં પણ ! (૧)

આપના નખમણિ સમાન ચમકદાર છે. આપે જે મુકુટ ધારણ કર્યો છે તેની પ્રભા-પ્રકાશ ખૂબ જ ઉદીત થયેલ સૂર્ય કરતાં પણ વિશેષ છે, અને આ પ્રકાશ એટલો બધો છે કે દેવકીજી ચક્રિત થઈ ગયાં છે. નજરે જોવા છતાં માની શકતા નથી. અતી પ્રકાશના કારણે રાત્રીનો અંધકાર તો ભાગી ગયો છે તથા કહો કે કાળ અતી શુદ્ધ થઈ ગયો છે. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિને કારણે કે પછી શ્રીઠાકોરજીનો આ પ્રતાપ સહન કરી ન શકવાથી, ગભરાઈ જઈને, આકુળવ્યાકુળ થઈને, પોતાના પતિ વસુદેવજીને જગાડે છે.

અગાઉ કંસે છ પુત્રો મારી નાખ્યા તેમ વિચારીને, આ પુત્રનું મોઢું જોતાં જ પોતાનું મુખ મ્હાન થઈ જાય છે. સાથે સાથે આ પુત્રનું મુખ જોતાં ખૂબ જ પ્રેમ પણ ઉભરાય છે.

આ પ્રભુ પ્રાકૃત નથી પણ પરાકૃત-અપ્રાકૃત છે. તેવા પ્રભુ અહીં ચારભૂજા સહિત પ્રકટ થયા છે પણ દેવકીજીને તો પ્રભુને (પોતાના લાલને) કંસ મારી નાખશે તેવી બિક છે તેથી છૂપાવીને ગોદમાં રાખે છે. (૩)

(૧૪) રાગ - સારંગ

દેખ સખી ગોરસકી આંગન બાઢી કીચ મહરકે
હરદ દહી માખન મથી છીરકત ભરી સળ માટ ડહરકે ...૧
ટોટા ભયો નંદબાબાકે સુની સુની પ્રીત પહરકે
ઘરઘર તે ગોપી સળ ઘાઈ રહી ન જ્ઞાતિ ગહરકે ...૨
જસુમતિકી ઈચ્છા મન પૂજી લાગી હુતી અહરકે
ગિરિધરદાસ કલ્યાણ બે સુખ વ્રજમે સો સુખ ન બ્રહ્મા હરકે ...૩

ભાવાર્થ :

સખી પોતાની બીજી સખી સમક્ષ આનંદને પ્રકટ કરે છે, ઉત્સવને -ઉભરાને પ્રકટ કરે છે.

આ નંદમહરના આંગણમાં ગોરસનો કીચડ કેટલો બધો થઈ ગયો છે ! તૂ જો આ રસ્તા ઉપરથી બધા આવી રહ્યા છે, તેમની પાસે જે માટલાં છે તે પૂરેપૂરા ભરેલા છે અને તેઓ દહીં-માખણમાં હલદી મેળવીને બરાબર મિશ્રણ કરીને છીરકી રહ્યા છે.

નંદમહરને ત્યાં પ્રેમરસપૂર્ણ પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયું છે જે દૈવીજીવોના ભાવનું પોષણ

કરનાર છે. દહીં-માખણ પણ જીવોના દેહનું પોષણ કરનાર છે. પ્રભુ પોતાનું ધામ છોડીને ભૂતલ પર નીચે પધાર્યા છે, તેમ દહીં-માખણ જે શિર ઉપર છે તે પણ નીચે ઢોળાવાથી કીચ મચ્યો છે.

વ્રજજનો વિવિધ પ્રકારના ભક્તો છે. કોઈ દહીં જેવા કે કોઈ માખણ જેવા. પણ તે સર્વમાં હલદી રૂપ પ્રેમ ભળેલો છે. તેઓ એકબીજાને પ્રેમનો છંટકાવ કરે છે. તે પ્રકારે પ્રભુ પ્રાકટ્યનો ઉત્સવ મનાવે છે. તેઓ પોતાના પૂરા સામર્થ્યથી (ભરી સબમાંટ) માર્ગ ઉપર ચાલીને યોગ્ય પ્રકારે (ડહરકે) પ્રભુ સન્મુખ થાય છે. (૧)

વ્રજજનોએ જ્યારે સાંભળ્યું કે નંદબાબાને ત્યાં ઢોટા પ્રકટ્યો છે એટલે પ્રેમના વસ્ત્ર પહેરી પહેરીને પ્રત્યેક ઘરેથી ગોપીઓ દોડતી આવી, તેમણે પોતાનાં સ્વજનો (જ્ઞાતિ) કે ઘરની ચિજવસ્તુ (ગહર)ની પણ પરવા ન કરી. ગાયો જેમ વાછરડાં પ્રતિ દોડે તેમ દોડતી આવી! પ્રેમ મસ્તીમાં ઊંચનીચ ભેદ પણ ભૂલાઈ ગયો છે. ભગવત્ પ્રેમ ધીરે ધીરે નથી ચાલતો. તેને જ્યારે સ્વરૂપ સ્મૃતિ થઈ ગઈ (ઢોટા ભયો નંદમહરકે સુની સુની) પછી તો પ્રેમમાંથી આસક્તિ થતાં વાર નથી લાગતી અને તેવાને ઘરમાં-ઘરવાળામાં આસક્તિ નથી રહેતી. પણ તે બધાં દુઃખરૂપ લાગે છે. તેની ગતિ તો પ્રભુના મુકામે જઈને જ અટકે છે. (નિરોધ) (૨)

જસુમતિ એ ઘણાં જન્મ પહેલાં જે ઈચ્છા કરી હતી તે આજે પૂરી થઈ. પોતાના લાલને તેથી તો પોતાને હૈયે લગાડીને બેઠી છે.

પ્રભુના સહજસંગ રૂપે, જે સુખ વ્રજમાં છે તેવું તો નથી બ્રહ્માજીને કે નથી મહાદેવજીને. આ મનુષ્યલોકમાં ભગવદ્ સેવારૂપ જે સુખ છે, તે દેવોને પણ દુર્લભ છે. (૩)

(૧૫) રાગ - સારંગ ૧/૫૦

ચલો ભૈયા ઉત જાઈ મહરિકે કપરાં કોટિક લૂટત હૈ
પોટે બાંધી બાંધી શિરપર ઘરિ લૈલૈ લોગ વિખૂટત હૈ ...૧
રમકિ ઝમકિ ફિરત ગુજરીયા અંચલ છોર છૂટત હૈ
રપટત ગિરત ઉઠત રસમાતે દધિકે માટ ફૂટત હૈ ...૨
એકમ ગાઢે મોલન બાઢે એક ચૌં સહસ ફૂટત હૈ
એક ઓર લઘુ નીકે બાજે ગહરે ઘોટ ઘૂટત હૈ ...૩
એક ભાટ ભિખારી બ્રાહ્મણ આપુસ માંઝ મૂટત હૈ
ખબર ન પરત કહૂં દબી અંગુરીન માલા મોતીન ટૂટત હૈ ...૪

ઉતૈ મહરકે અગનિત દરબન અરબન હાથ ઉઠત હૈ
દીયૌ ન કોઉ મહરીકો પહરે બસનન ફાટત ફૂટત હૈ ...૫
પહર બધાઈ ઘરઘર માઈ દ્વાર કીવાર ખૂટત હૈ
જન ગોવિંદ બલવીરન કે ગુન નિશદિન ગુનીગન છૂટત હૈ ...૬

ભાવાર્થ :

વ્રજવાસીઓ એકબીજાને કહે છે કે - અરે ભાઈ ચાલો મહરિ-યશોદાજીને ત્યાં જઈએ, કેમ કે તેમને ત્યાં પુત્ર પ્રાકટ્ય થવાથી ત્યાં બહુ મોટો ઉત્સવ મનાવાય છે. તેઓ ભાતભાતના (કોટીક) વસ્ત્રો લૂટાવે છે, વળી લોકો તો પોટલે પોટલાં બાંધીને, માથા પર મૂકીને લઈ લઈને પોતાને ઘેર (વિખૂટત) જઈ રહ્યાં છે. (૧)

ત્યાં ખુશીમાં નાચતી-ગાતી આહીરણો (ગુજરીયા)ને ભાન પણ નથી રહેતું, તેથી માથે ઓઢેલ લાજ રાખનારું ઓઢણું પણ ખસી જાય છે. તો વળી ગ્વાલો ઉત્સાહમાં એવું નાચે છે કે જેથી દધીના કીચમાં લપસી પડે છે, છતાં ઊભા થઈ જાય છે કેમ કે તેઓ રસથી છકી ગયા છે. તેથી દધિનાં માટ પણ ફૂટી જાય છે. (૨)

કોઈએ વળી ખૂબ જ મોઢું-કિમતી તેવું આભૂષણ ધારણ કર્યું છે, તો કોઈ એ અનેક વિધ નાનાં આભૂષણો ધારણ કર્યા છે. એક જણ નાનું વાજિંત્ર અતી ધીમા સૂરમાં વગાડે છે, તો કોઈ ગાઢ ગંભિર અવાજમાં વગાડે છે. (૩)

એક બાજુ ભાટ-બડાઈ ગાનારા છે, તો વેદ મંત્રોથી આશિષ દેનાર બ્રાહ્મણો પણ છે. તે બન્નેનો ઉદ્દેશ-ભિક્ષાનો સમાન છે. તેઓ મહરનંદે ઉછાળેલી ભેટ ને મેળવવામાં આપસમાં ઝૂંટાઝૂંટ કરે છે અથવા તો તે લેવામાં મગ્ન છે. લૂંટાલૂંટમાં પગની આંગળીઓ કોનાથી દબાઈ? તે ખબર નથી પડતી અને મોતીની માલા કોનાથી કોની તૂટી? તે પણ ખબર નથી પડતી. (૪)

ત્યાં નંદમહરના દરબારી અગણિત રક્ષકો આ અંધાધૂંધને સમાવવા માટે હાથ ઊંચા કરી કરીને વ્યવસ્થામાં લાગેલા છે. (ડરાવે છે)

તો કેટલાકને તો નંદરાણીએ આપેલાં વસ્ત્રો, પહેર્યા પહેલાં જ ધમાચકડીમાં ફાટી જાય છે કે કચડાઈ જાય છે. આ વધાઈમાં મળેલી ભેટ-ચીજ એટલી બધી થઈ ગઈ કે ઘર ભરાઈ ગયાં. અરે, ઘર નાનાં પડ્યાં. (૫)

આ લીલાનાં દર્શન જન-ગોવિંદ કરે છે અને ગાય છે નંદજીને ત્યાં ગુનીજનો બલભદ્રના વીરની કીર્તિ (રાત-દિન) ગાતાં ગાતાં આવતા જ રહે છે. (૬)

વિશેષભાવાર્થ :

સૌ નંદમહોત્સવ મનાવી રહ્યા છે અને નંદરાણી પોતાની પાસે જે કંઈ સંપત્તિ છે તે કનૈયા પર ન્યોછાવર કરીને લૂંટાવી રહ્યા છે. જ્યાં ધર્મી પ્રકટ થાય ત્યાં વૈરાગ્ય સહિત સર્વ ધર્મ પ્રકટ થાય જ. આ ઉત્સવમાં વિભિન્ન પ્રકારના એટલે કે પુષ્ટિ, પ્રવાહી, મર્યાદી, તામસ, રાજસ, સાત્વિક, નિર્ગુણ વગેરે સ્વભાવવાળાઓ આવ્યા છે (કોટીક).

જેઓ પ્રભુના ઘરેથી મળેલી સંપત્તિને શિર પર ધારણ કરે છે, તે લક્ષ્મીપૂજકો રાજસ છે પણ પછી તેઓ ભગવાનથી વિખૂટા પડી જાય છે. તેથી પ્રવાહી પણ છે. (૧)

ત્યાં જે ગોપીઓ છે તે રમક-ઝમક થઈને ફરી રહી છે. તેમનો ઉત્સાહ એટલો બધો છે કે તેમની મર્યાદા રૂપ (અંચલ) સાડીનો છેડો છૂટી જાય છે પણ તેનું ભાન નથી રહેતું. તેવા પુષ્ટિજીવો નિર્ગુણભાવવાળા છે. તેવા તો માત્ર પ્રભુપ્રાકટ્યમાંથી આનંદ જ લૂંટે છે. અહીં પ્રભુનું ભક્તોમાં ઐશ્વર્ય પ્રકટ થાય છે. કટેલાક એટલા મસ્તીમાં આવે છે કે લપસી પડે છે. પણ પાછા ઊભા પણ થઈ જાય છે કેમ કે તેઓ પ્રભુરસથી ભરેલા છે. તેઓની (દધિમાટ) લૌકિકતા છૂટી ગઈ છે. તેવા મર્યાદાપુષ્ટિ સાત્વિક ભક્ત છે, કેમ કે તેઓ ક્યારેક લપસે પણ છે, પડે પણ છે, પણ રસમગ્ન છે તેમની લૌકિકાસક્તિ પ્રભુ છોડાવે છે, (સાત્વિકતા) તેથી ફરી ઊભા થઈને ફરી આનંદ લૂંટે છે. (૨)

કોઈ ખૂબ કિંમતી આભૂષણ સજ્જજીને આવ્યા છે. તે પુષ્ટિપુષ્ટિ ભક્તો રાજસ ભાવવાળા છે. તેમની અનન્યતા સ્થિર થઈ ગઈ છે. તો કેટલાક વિવિધ પ્રકારના અનેક આભૂષણો સજ્જને આવ્યા છે, તે પુષ્ટિ રાજસ ભક્તો છે. તેમની અનન્યતા પ્રભુમાં છે પણ ક્યારેક પ્રભુના અનેક ધર્મોમાં પણ તેમની આસક્તિ થઈ જાય છે, આમ તે પુષ્ટિ મર્યાદા છે. અહીં પ્રભુનો શ્રીધર્મ પ્રકટ થાય છે. કોઈ ધીમા સૂરથી વાજિંત્ર વગાડે છે (એક ઓર લઘુનીકે બાજે) તે પુષ્ટિ ભક્ત વિરહભાવવાળો, અતી દીન વિપ્રયોગ ભાવવાળો છે. તો કોઈક (ગહરે ઘોટ ઘૂટત હૈ) ઘેરા અવાજને ઘુંટતા, થોડા ઉચ્ચ સ્વરમાં ગાન કરે છે, તે પુષ્ટિભક્ત સંયોગભાવ વાળા તથા માનભાવવાળા છે. પણ આ બન્ને પોતાના ગાનરૂપ સામર્થ્યનું સમર્પણ કરી રહ્યા છે. (૩)

(એક ભાટ) આ પ્રવાહી જીવ છે કે જે યશના ભૂખ્યા છે, તેમને પ્રભુની ભૂખ નથી. (એક ભિખારી) તે ધનના ભૂખ્યા છે, તેમને પણ પ્રભુની ભૂખ નથી. તે બન્ને

આપસમાં સંસારમાં જૂટેલા છે. તેમાંનું કોઈ પ્રભુ સાથે નથી જૂટ્યું. “લાભ-પૂજાર્થ યત્નેષુ” વાળા છે. પ્રવાહી છે.

આ ઉત્સવમાં મગ્ન તેવા કેટલાકની પગની આંગળીઓ દબાય છે, પણ ક્યારે કોને દબાવી તેની ઉપેક્ષા કરે છે. મોતીની માલા તૂટી જાય છે, તેની પણ ઉપેક્ષા કરે છે. આવા રસમગ્ન ભક્તોને ભગવાન, માર્ગમાં આગળ વધારવા દૈહિક દુઃખ તથા સંપત્તિનું દુઃખ આપે છે, પરીક્ષા લે છે પણ આ ભક્તો તેવી પરીક્ષામાંથી પાર ઉતરે છે, પ્રભુ જ પાર કરાવે છે. આ પુષ્ટિ-પુષ્ટિ ભક્તો છે (પદ્મનાભદાસજી) (૪)

નંદભવનના રક્ષક-ચોકીદારો ઘણા બધા છે જે યથાયોગ્ય દંડ વાપરીને વ્યવસ્થાને જાળવી રાખે છે. તેવાઓ ઉપાસક સમાન છે. તે નંદજીના ચોકીદારો છે, તેથી નંદજીના ઉપાસક છે, પ્રભુના નહીં. તેવાઓમાં ભક્તિનો બીજભાવ હોય તો સંગથી પાંગરે. તેવા પ્રવાહપુષ્ટિ પણ હોઈ શકે ! અહીં પ્રભુએ પોતાનો વીર્ય ધર્મ પ્રકટ કર્યો છે.

તો કેટલાકને મહરી યશોદાએ હજુ આપ્યું નથી, છતાં જે પહેરેલાં વસ્ત્રો છે તે પણ ફાટી-તૂટી ગયા છે. તેવા પોતાના સ્થાનેથી પણ નીચે જાય છે, પ્રભુના ધામની પાસે હોવા છતાં ! જેમ, સિદ્ધાંત મુક્તાવલીમાં શ્રીઆચાર્યજી આજ્ઞા કરે છે.

ભક્ત્યભાવેતુ તીરસ્થો યથા દુષ્ટૈ સ્વકર્મભિઃ

અન્યથા ભાવમાપન્નો તસ્માત્ સ્થાનારય નશ્યતિ

ભક્તિના સર્વથા અભાવમાં, અન્યથા ભાવે કરવામાં આવતી ભગવત્ સેવા તો વ્યર્થ જ છે કેમ કે ક્રિયા ભક્તિની (પ્રભુ સન્મુખતાની છે) પણ મનમાં દુષ્ટભાવો છે (ભગવદ્ ધામમાં ખિસાકાતરુ ફરે તેમ). આવા દુર્જ છે. અને કેટલાક યશોદાજીને ત્યાંથી પ્રભુની વધાઈરૂપે ઉત્સવ રૂપ વસ્ત્રો પહેરીને જ ઘરે જાય છે આ દિવ્ય વસ્ત્રો છે. તેમના તો અનેક ઘરો એટલે કે (ઘર-ઘર) પરિવાર-પેઢીઓ, તેમના ભાવને કારણે પવિત્ર થાય છે. તેમનો ભાવ એટલો અખૂટ હોય છે કે ઘરના કમાડ સુધી ભરાઈ જાય છે. તેમના મન-ઈન્દ્રિયો-દેહ સર્વ ભાવપૂર્ણ થઈ જાય છે. આ નિર્ગુણ ભક્તો છે. અહીં પ્રભુ પોતાનો યશ ધર્મ પ્રકટ કરે છે.

વળી કોઈ એવા પણ છે કે જે ગોવિન્દના જન છે. ભજગોવિન્દમ્ ભજગોવિન્દમ્ (શંકરાચાર્યજી) પરંતુ તે ગોવિંદના નહિ, બલદેવજીના ભાઈ તરીકે ગુણગાન

ગાતા ફરે છે. તેવાઓ બલદેવજીના અક્ષરધામના વરણવાળા છે. તેવા ગુણગાન રાત-દિન કરે છે પણ સેવા નથી કરતા. બીજા જ્ઞાનમાર્ગના ઉપાસક છે. જે પ્રભુના માહાત્મ્યથી થતો આનંદ લૂંટે છે. (ગણિતાનંદકમ્ બૃહત્) ત્યાં પ્રભુ પોતાનો જ્ઞાન ધર્મ પ્રકટ કરે છે. (૪)

તેથી તો વ્રજના ગોપ કહે છે ભૈયા ચાલો યશોદાજીને દ્વારે... કે જ્યાં કોટીક (ભાત-ભાતના) કપડાં (જેને જે માપમાં આવે અને જેવા પસંદ પડે તેવાં વરણા અનુસાર) આનંદ મળે છે. લૂંટાવે છે. જેના હાથમાં જે આવે તે, અધિકારાનુસાર ભગવદ્ ઈચ્છાથી મળે તે. પ્રભુ તો પૂર્ણબ્રહ્મ-સમ હોવાથી લૂંટાવે છે. આનંદરસ હોવાથી રસ-આનંદ બાંટે છે. કોઈ આપના જગત સ્વરૂપમાંથી આનંદ લે, તો કોઈ આપના ધર્મ સ્વરૂપમાંથી લે, કોઈ આપના વાણી સ્વરૂપમાંથી લે, કે કોઈ આપના અંગ સ્વરૂપમાંથી લે.

કોને કેટલી, કેવી ઈચ્છા કરી છે અને કેટલો મોટો ખોળો પાથર્યો છે? તેટલું પામે.

(૧૬) રાગ - જેજેવંતી

૧/૬૦

માઈ આજ તો ગોકુલગામ કૈસો રહ્યો ફૂલકૈ	
ગૃહ ફૂલે દીસે જૈસે સંપત્તિ સમૂલકૈ	...૧
ફૂલીફૂલી ઘટા આઈ ઘરઘર ધુમકૈ	
ફૂલીફૂલી બરખા હોત ઝર લાયો ઝૂમકૈ	...૨
ફૂલ્યો ફૂલ્યો પુત્ર દેખી લીયો ઉર લૂમીકૈ	
ફૂલી હૈ યશોદા માય ટોટા મુખ ચુમીકૈ	...૩
દેવતા આગિન ફૂલે ધૃતખાંડ હોમીકૈ	
ફૂલ્યો દિસૈ દધિકાદો ઉપર સો ભૂમિકૈ	...૪
માલીન ખાંધે ખંદન માલા ઘરઘર ડોલી કૈ	
પાટંબર પહરાય અધિકે અમોલકૈ	...૫
ફૂલે હૈ ભંડાર સખ દ્વાર દિયે ખોલીકૈ	
નંદરાય દેત ફૂલે નંદદાસ ખોલીકૈ	...૬

ભાવાર્થ :

આજે નંદ-યશોદાને ત્યાં પુત્ર જાયો છે તેથી બધાં જ આનંદમાં ફૂલ્યા સમાતા નથી, તેવા દર્શન નંદદાસજી કરી રહ્યા છે. કોઈ ગોપી અન્યને પોતાના હૃદયનો ભાવ જતાવે છે.... કે આજે આ ગોકુલ ગામ કેવું ફૂલી રહ્યું છે તે તો જૂઓ. આજે

ભક્તો જ્યાં વસે છે, ગાયો જ્યાં વસે છે તે ગામ-ઘરા કેવી ફૂલાઈ રહી છે કેમ કે પ્રભુએ તેઓની પ્રાર્થના-સ્તુતિને સ્વીકારીને ભૂતલ પર સ્વયં-સાક્ષાત્ મનુષ્યદેહ ધારીને, માત્ર ભક્તોના દુઃખ દૂર કરવા જ નહીં પણ અકલ્પ્ય પરમાનંદ આપવા માટે પધાર્યા છે અને તે પણ નિઃસાધન જનોને પોતાના જાણીને કોઈ જ ઉપકારના ભાવ વગર, એટલે કે માહાત્મ્યને છૂપાવીને, હવે ગોકુલગામમાં તેના પ્રત્યેક અંગ કેવી રીતે ફૂલાઈ રહ્યા છે તે કહે છે -

જે ગૃહ (કુટુંબ/સ્ત્રી) પુત્ર સહિત હોય તો તેવી સંપત્તિ સમૂલ ગણાય. આજે ગોકુળમાં કૃષ્ણ પ્રાકટ્ય થયું છે, તે સર્વનો પુત્ર બન્યો છે તેથી ગોકુળ ફૂલે છે અને લક્ષ્મીજી (સંપત્તિ) પ્રભુના ભક્તોની સેવાના લાભ માટે પધાર્યા છે. તેથી ઘર-સંપત્તિ રૂપ પુત્ર-પૂંજ બન્નેથી ભરાઈ જવાથી ફૂલી રહ્યું છે. (૧)

અને આ ઘટા - કાળાં વાદળનો સમૂહ, ફૂલાઈ ફૂલાઈને આવી રહ્યો છે કેમ કે હવે તેમને વનમાં ખૂલ્લા ચરણે ચાલતા રામ-શ્યામ અને ગોપબાળકોને છાયા કરવાનો (સુખ) લાભ થશે અને આ રીતે તેમને પ્રભુની રક્ષા-સેવાનો લાભ મળશે. આ જે જળ ધીમે ધીમે વરસી રહ્યું છે. તે પણ ફૂલાય છે કેમ કે તે વિરહી ગોપીઓ (પ્રભુ વનમાં પધાર્યા હોવાથી)નો પ્રેમ માટે ઉદ્દીપક બની શકશે. ગાયોને નવાં તૃણ મળતાં અધિક દૂધ આપનારી થશે તેથી પ્રભુ તથા વ્રજવાસીઓ પણ પ્રસન્ન થશે, ઘરતી પણ ઠંડી થતાં પ્રસન્ન થશે. આમ ભક્ત, ગાય-ઘરા, દેવકીજી સર્વ પ્રસન્ન થશે (દેવકીજીને પ્રભુના પ્રાકટ્યદિનની યાદ આવશે.)

આમ જે કાર્ય પ્રભુએ (ઘનશ્યામે) કરવાના છે તે જ કાર્ય આ શ્યામઘન વર્ષા રૂપે કરી રહેવાથી ફૂલાય છે. (૨)

હૃષ્ટપુષ્ટ (ફૂલ્યો ફૂલ્યો) અને પ્રસન્ન તેવા પુત્રને નિરખીને યશોદાજીનું હૃદય ફૂલ્યું સમાતું નથી તેથી હૃદયસરસો લગાવી દે છે અને પ્રસન્નતા પૂર્વક પુત્રના મુખને ચૂમી લે છે (૩)

નાનકડા લાલને શ્રીયશોદાજી ધી અને સાકર ચટાડે છે, જેથી આપના મુખરૂપ જે અગ્નિ દેવતા છે તે પણ પ્રસન્ન થાય છે, કેમ કે પ્રભુને સુખ થાય છે. શ્રીમહાપ્રભુ આપના મુખારવિંદ રૂપ છે અને આપને સૌથી પ્રિય કૃષ્ણભક્તિ છે. ભક્તિમાં માહાત્મ્ય છે તે ખાંડ-સાકર છે અને ધૃત-સ્નેહ છે, તે પોષક-ચીકાશવાળુ તથા સારરૂપ છે. સાકરની મીઠાશ જીભ સુધી જ છે. જ્યારે ધીની મીઠાશ-પોષકત્વ પૂરા દેહમાં છે તેથી સાકર તે માહાત્મ્ય છે.

ભૂમિ પર પથરાયેલો દધિ-કાદો પણ ફૂલી રહ્યો છે. કેમ કે આજે મહોત્સવના દિવસે છિરકવામાં આવે છે. તે ઉત્સાહ ભાવને પ્રકટ થવામાં સાધનરૂપ બન્યો છે. તે ભક્તજનોના ચરણસ્પર્શ થવાથી પ્રસન્ન છે. ચત્રભૂજદાસે આવા જ દધિ-કાદોમાં નંદમહોત્સવ મનાવીને, તે લીલામાં જ ઉપસંહાર (લીલામાં પહોંચી ગયા હતા.) કર્યો હતો. આમ, આનંદના પ્રાકટ્ય અને ઉપસંહાર (છૂપાઈ જવું) રૂપ દધિ-કાદો પ્રસન્ન છે. (૪)

આજે પ્રભુનાં પત્ની લક્ષ્મીજી એટલાં પ્રસન્ન છે કે જે સ્વરૂપને તેઓએ ક્યારેય જોયું નથી, જાણ્યું નથી તેવું સ્વરૂપ આજે પ્રકટ થયું. તેનો લાભ તેમને પણ મળ્યો. અને તેવું સ્વરૂપ પ્રકટ કરવામાં કારણરૂપ આ નિઃસાધનભક્તો છે, તે જાણ્યા પછી તે પણ પોતાનું શ્રીત્વ (સાધનત્વ) ભૂલીને, ઘરે ઘરે માલણ બની તોરણો બાંધી, દરેક ઘરમાં પ્રભુ પધારે તે માટે સ્વાગત કરે છે. (૫)

નંદરાયજીના ભંડાર સંપત્તિ પણ ફૂલાય છે તેથી અમૂલ્ય વસ્ત્રાભરણ બધાંને પહેરાવીને સ્વાગત કરે છે, તે માટે ભંડારના દ્વાર ખૂલ્લા મૂકી દીધાં છે. નંદદાસ પોતે ફૂલાય છે કેમ કે નંદરાયજી તેમનું નામ બોલીને તેમને પણ અમૂલ્ય પાટંબર પહેરાવે છે.

નંદદાસે અમૂલ્ય પાટંબર ધાર્યું છે, તેથી તો તેમણે અમૂલ્ય કીર્તનો કર્યાં, અમૂલ્ય ભાગવત લખ્યું અને શ્રી આચાર્યજીની આજ્ઞાથી વ્રજલીલા સિવાયનું ભાગવત યમુનાજીમાં પધરાવી દીધું અને તેમણે ભગવલ્લીલાના અનધિકારી બાદશાહ આગળ રહસ્ય પ્રકટ ન કર્યું, પ્રાણ ત્યજ્યા.

“પ્રાણ કંઠે આવે તો પણ ભાગવત વૃત્યર્થ ન કરજે” તેવી પદ્મનાભદાસને શ્રીઆચાર્ય આજ્ઞામાં રહેલ ગુપ્તભાવ, નંદદાસજીએ સાર્થક કરી બતાવ્યો. અનધિકારી-સંસારમાં પ્રવૃત્ત. આમ પ્રભુ પ્રાકટ્યથી પૂરા વ્રજમાં એક દિવ્ય અસ્મિતા પ્રકટ થઈ ગઈ. અમારા કૃષ્ણ, અસ્મત્ કૃષ્ણ, તેવી અસ્મિતા. (૬)

(૧૭) રાગ - કાન્હરો

૧/૬૨

ચઠ ંધન ંધર્મ ઠી તેં પાયો

નીકેં રાખી ચશોદામૈયા નારાયણ ઘર આયો

...૧

જા ધનકો મુની જપતપ જોજત^૩ વેદ હૂ પાર ન પાયો

સો ધન ઘર્યો ક્ષીરસાગરમેં બ્રહ્મા જાય જગાયો

...૨

જા ધન તે ગોકુલ સુખ લહીયત^૪ સગરે કાજ સવારે^૩

સો ધન બારબાર ઉર અંતર પરમાનંદ વિચારે^૫

...૩

ભાવાર્થ :

શ્રીયશોદાજીને જે પુત્રરૂપે પ્રાપ્ત થયા છે, તે જ તો તેમની ધન-સંપત્તિ છે. વૈશ્યોને સૌથી પ્રિય સંપત્તિ છે. પરંતુ તે કયા ઉપાયથી પ્રાપ્ત થાય ? તો કહે છે ધર્મથી જ. કયા ધર્મ અને કોના ધર્મ ? ભગવાનના અનુગ્રહરૂપ ધર્મથી અને ભક્તનો દૃઢાશ્રય અને દૃઢ અનન્ય નિષ્કામ ભક્તિ કે જેને શ્રીઆચાર્યજી બ્રહ્મસંબંધ મંત્રના અંતે દાસધર્મ તરીકે બતાવે છે, તે ધર્મથી આ કૃષ્ણ પ્રાપ્ત થાય.

આ એવું ધન છે કે જે સર્વોત્તમ-સર્વશ્રેષ્ઠ છે. તેથી તો યશોદાજી તેને સારી રીતે (નીકેં) તમામ પ્રકારનું સુખ થાય તે રીતે રાખે છે, સાચવે છે. તેનો ઉપયોગ પોતાને માટે નથી કરતાં. તે આ ધન છે શું ? કોણ છે ? તે તો નારાયણ છે, દેવાધિદેવ છે અને તે આજે પોતાના ધામમાંથી અહીં યશોદાજીને ઘરે પધાર્યા છે. એટલે કે પોતે સ્વયં પ્રમેય બલથી ઈચ્છાથી પધાર્યા છે. પ્રમેય પછીની પ્રક્રિયા ધર્મ છે, એટલે કે ઈચ્છા પછીની ક્રિયા છે. (૧)

આ જે નારાયણ રૂપી ધન છે, તેની શોધ તો મુની જનો તપ અને જપ રૂપી ધર્મથી કરી રહ્યા છે. તો વેદ, જ્ઞાનરૂપી ધર્મથી કરી રહ્યા છે. પણ કોઈ જ, તે ક્યાં છે, કેવી રીતે મળે ? તે જાણી શક્યા નથી. કેમ કે તે તો ભક્તિના માહાત્મ્ય જ્ઞાનથી જણાય અને સ્નેહથી પમાય-અનુભવાય. પરંતુ એ ધન તો ક્ષીરસાગરમાં એટલે કે અક્ષરધામમાં બીરાજ્યું છે અથવા ક્ષીર-રસસાગરમાં (ભક્ત હૃદયમાં) એકલા જ આંતર વિહાર કરી રહ્યા છે, તે માત્ર બ્રહ્માજી જાણે છે, કેમ કે ભગવાને ભાગવતથી પોતાના સ્વરૂપ-લીલાનું જ્ઞાન બ્રહ્માજીને આપેલું છે, નહિ કે અનુભૂતિ. તેથી તો બ્રહ્માજી ક્ષીરસાગરને કિનારે જઈને ધ્યાન ધરીને પ્રભુને જાગવા માટે વિનંતી કરે છે. કેમ કે ધરા-ગાય-દેવકીજી ત્રણેને અસહ્ય દુઃખ પડી રહ્યું છે, તેથી આનંદ તિરોહિત થઈ ગયો છે. તે પ્રભુ ભક્તોનું દુઃખ સહન નથી કરી શકતા, તેથી તે નારાયણ, ગોકુલ-ગાયોની ભૂમિ પર પધાર્યા છે. (૨)

આ ધનથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તો કહે છે સુખ, આનંદ. કેવો આનંદ ? તો કહે છે જેવો ગોકુલવાસીઓને મળ્યો.

યચ્ચ દુઃખ યશોદાયો નન્દાદીના ચ ગોકુલ

ગોપીકાના તુ

આ વિપ્રયોગાનંદ અને સંયોગાનંદ “ગોકુલ સુખ લહીયત” એટલું જ નહિ, આ જે ધન છે તે બધા જ મનોરથ પૂરક છે. પ્રત્યેકના ભિન્ન ભિન્ન મનોરથો ભિન્ન ભિન્ન

સો બલ કહા ભયૌ ભગવાન

જિહીં બલ મીનરૂપ જલ થાપ્યો લિયે નિગમ હતિ અસુર પરાન ...૧

જિહીં બલ કમઠ પીઠી પર ગિરિધર સજલસિંધુ મથી કિયૌ વિતાન

જિહીં બલરૂપ વરાહ દરશન પર ઘરી ઘરા કરિ પુહુપ સમાન ...૨

જિહીં બલ હિરણ્યાકશ્ય ઉર ફાર્યો ભયે ભક્તકો કૃપાનિધાન

જિહીં બલ બલિ પાતાલ પઠાયો બસુદા પ્રિપદ કરી પરમાન ...૩

જિહીં બલ વિપ્ર તિલકદૈ થાપે રક્ષા આપુ કરી વિદ્યમાન

જિહીં બલ રાવણ કે શિર તોરે કિયો વિભિષણ નૃપતિ સમાન ...૪

જિહીં બલ જામ્બવની બલ મરદૌ જિહીં બલ ભૂપ વિપતિ સુનીકાન

સૂરશ્યામ અબ ધામ અવધિ પર ચઢી ન શકત પ્રભુ ખરે અપન ...૫

ભાવાર્થ :

આ કીર્તનમાં સુરદાસજી પ્રભુના બલ (વીર્ય) ગુણનો પ્રકાશ કરે છે. જે પ્રકારે આપ પ્રકટ થાય, તેવું માહાત્મ્ય પ્રકટ કરે છે. આ બલને કારણે જ આપ ભગવાન કહેવાય છે.

જે બલથી આપે મીનરૂપ થઈને સત્યવ્રત અને ઋષિઓ તથા અન્ય ચિજ-વસ્તુને નાવમાં બેસાડીને વેદની રક્ષા કરી, જલપ્રલયથી બચાવી લીધાં. જે બલથી આપે દૈવીજીવોને નડતરરૂપ અસુરોના પ્રાણ હર્યા. (૧)

જે બલથી તો આપે (કમઠ) કાચબા રૂપ થઈને, પીઠ ઉપર મંદરાચલ પર્વતને ધારણ કર્યો. સમુદ્રમંથન કરાવી, અવસરનો દેવોને લાભ આપ્યો. અસુરોની જ મહેનતથી દેવોને અમૃત અને બીજા રત્નો પ્રાપ્ત કરાવ્યા. જે બલથી આપે વરાહરૂપ ધરી પૃથ્વીને હીરણ્યાક્ષ પાસેથી ખેંચી લઈને પોતાના મુખ પર (નાક પાસે) ફૂલની જેમ ઉઠાવી લીધી અને બચાવી લીધી. (૨)

જે બલથી આપ નૃસિંહરૂપ ધરીને, અહંકારી અને ભક્ત દ્વેષી તેવા હિરણ્યાકશીપુના પેટને ફાડી નાખ્યું અને દુઃખ પામતા પુત્ર પ્રહલાદ-ભક્ત પર કૃપા વર્ષાવી. જે બલથી તો આપે પ્રહલાદના જ પૌત્ર તેવા બલીરાજા પાસેથી યુક્તિપૂર્વક ત્રણે ભુવન, ત્રણ પગલાંથી પડાવી લીધાં. દેવોને નિર્ભય કર્યા અને બલીરાજાને પાતાલમાં મોકલી આપ્યો. (૩)

પ્રકારે પૂરા કર્યા. તામસના તામસ પ્રકારે, રાજસના રાજસ પ્રકારે અને સાત્વિકના સાત્વિક પ્રકારે, નિર્ગુણના નિર્ગુણ પ્રકારે. આમ, “સગરા-કાજ સંવારે”. ભક્તોને ઈન્દ્રના, વરુણના, અગ્નિના, નાગના, ધર્મના, અધર્મના સર્વના દુઃખથી બચાવ્યા અને અનેક પ્રકારે બાળલીલા, પૌગંડલીલા, કીશોરલીલા કરી. જેને જે લીલામાં ભાવ હતો તેને તે પ્રકારે સુખ પણ આપ્યાં.

આવા નારાયણ કે જે હકીકતમાં પૂર્ણબ્રહ્મ છે તે, વ્રજમાં કૃષ્ણ બનીને આવ્યા, તે જ તો પરમાત્મા અને ભગવાન પણ છે. તેને પૂર્ણરૂપથી (અંતરમાં) જાણીને પછી, જે વ્રજલીલાના ભાવને હૃદયમાં (ઉરમાં) ધારણ કરીને, તે લીલાને રાત-દિવસ, જાગતા-ઉંઘતા વિચાર્યા કરે અને તો જ સુખને પામે.

પ્રભુએ ગોકુલ લીલાથી વ્રજભક્તોને આ સુખ આપ્યું હતું. મથુરા ગમન વખતે પ્રભુ વ્રજભક્તોના અંતર અને ઉરમાં બિરાજી ગયા હતા. તેથી તો તે વ્રજભક્તોએ પ્રભુના વિયોગમાં પ્રાણ ન ત્યજી દીધા, કે કુરુક્ષેત્રમાં ફરી મિલાપ થયો ત્યારે પણ પ્રભુને ફરી એક વાર વ્રજમાં પધારવા વિનંતી ન કરી, તેઓનો પ્રેમ રતીભાર પણ ઓછો નહોતો થયો, પણ તે ઘટ થયો હતો, સ્થિર થઈ ગયો હતો પરમાનંદરૂપે, કે જે સંયોગમાં આનંદ હતો.

આ કીર્તનમાં જીવમાત્રના કર્તવ્યરૂપ ચારે પુરુષાર્થ અને સર્વોત્તમ ભક્તિ સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ પણ વણી લીધા છે.

અહીં ધર્મ કહેતા ધર્મ પુરુષાર્થ - ગૌણરૂપે તે આ પ્રાકરે છે

૧. ‘ધન’ કહેતા અર્થ પુરુષાર્થ છે

૨. ‘ખોજત / કાજ સંવારે’ કહેતા કામ પુરુષાર્થ છે

૩. ‘સુખ લહીયત’ કહેતા મોક્ષ પુરુષાર્થ છે

૪. મુખ્ય રૂપે ‘પરમાનંદ વિચારે’ કહેતાં ભક્તિ પુરુષાર્થ છે.

જો કે આ બધાં પુરુષાર્થ એકંદરે કૃષ્ણ સાથે જોડાયેલા હોવાથી સ્વતંત્ર ભક્તિરૂપ જ બની રહે છે. (૩)

આપે પરશુરામનું રૂપ ધારણ કરી દુષ્ટ ક્ષત્રિય રાજાઓથી પૃથ્વીને અનેક વખત નક્ષત્રીય કરી અને વિપ્રોને મુખ્ય કરીને સ્થાપ્યા. પરશુરામરૂપે સ્વયં, પીડિત બ્રાહ્મણોની રક્ષા કરી. આપે રામરૂપે રાવણના દશમસ્તક છેદ્યા. તેને બલાભિમાન રૂપ કર્મેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનાભિમાન રૂપ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તેવાં દશ મસ્તક હતાં. તે અભિમાનના કારણે રામના સ્વરૂપને વિસ્મૃત કરી ચૂક્યો હતો. મંદોદરી, વિભિષણનો ઉપદેશ પણ કારગત ન નિવડ્યો ત્યારે શ્રીરામ રૂપે તેના અભિમાનરૂપ મસ્તકને તોડી નાખવા પડ્યા. ભક્ત વિભિષણના દુઃખને દૂર કર્યું. (૪)

કૃષ્ણાવતારમાં સ્યામંતકમણિ લઈ જનાર જાંબવાનને પોતાના બલનું જોર હતું અને પોતાના સ્વામીનું સ્વરૂપ વિસ્મૃત થઈ ગયું હતું, તેથી તેનું મર્દન કરી, પોતાના પરનો ચોરીનો આક્ષેપ દૂર કરી, યાદવોને દોષમાંથી ઉગાર્યા તથા આપે પોતાનું બલ જરાસંઘ પાસે પ્રકટ કરી તેને મરાવ્યો. (ભીમમાં પોતાનું બલ મૂક્યું) અને બંદીજન તેવા ભૂપ-રાજાઓની વિનતીનું આ રીતે સમાધાન કર્યું.

સુરદાસજી કહે છે - હે પ્રભુ, હે શ્યામ, હું તો આપના ધામ સુધી પહોંચવા માટે અસમર્થ છું, બલહીન છું અને અત્યંત મૂર્ખ (અયાન) છું. એટલે કે બુદ્ધિબલ વગરનો છું. તેથી આપ જે પ્રકારે આપનું બલ પ્રકટ કરી ભક્તને બહારે ધાયા, તેમ મારા પ્રતિ પણ કૃપા કરી મને તેવું સામાર્થ્ય આપો કે હું આપની ભક્તિ કરીને, આપની પાસે પહોંચી શકું. બલથી આપે અનેક કાર્યો કર્યા તે બલનું હવે શું થયું? (સો બલ કહા ભયો ભગવાન!)

નાલછંદન કે પદ

(૧૯) રાગ - દેવગંધાર

૧/૮૫

ઝગરિની ઠાન્થો ઝગરૌ હરિકો નાલ છુવન નહીં દેહી
જાહી નાલ તેં બ્રહ્મા ઉપજ્યૌ સોઈ નાલ હૈ એહી ...૧
શિવનારદ જાકો યશ ગાવે જસોદા જાયો સોઈ
મનિ માનિક ખપરૌટી લૈહો તો લોં છુવે ન કોઈ ...૨
છદો નાલ અંકમે લીને જનમ સુધુંટી પીવાઈ
રોહિની ક્ષમા ક્ષમા કરી રાખત સૂરદાસ બલી જાઈ ...૩

ભાવાર્થ :

પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થઈ રહ્યું છે. ત્યારે ઝગડાળુ દાયણો લાભ લેવા માટે ઝગડો ઊભો કર્યો. હરિની નાળને કોઈને સ્પર્શ પણ કરવા દેતી નથી. કહે છે - આ તો તે નાળ

છે કે જે નાળમાંથી બ્રહ્માજી ઉપજ્યા હતા અને જે બ્રહ્માજી થકી પૂરી સૃષ્ટિ ઉપજી છે. તેથી આ નાળ તો મહા અલૌકિક છે. (૧)

વળી જે લાલ યશોદાથી જન્મી રહ્યો છે તેનું તો શિવ-નારદ વગેરે યશ ગાતા જ રહે છે. તેવા તે પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ છે તેથી નાળને અડકતાં પહેલાં, મોટું માપિયું ભરી ભરીને મણિ-માણેક વગેરે મને આપો, તે પછી જ નાળને અડકો. (૨)

દાયણને પ્રસન્ન કરીને રોહિણીજીએ નાળનું છેદન કર્યું. પછી લાલનને ગોદમાં લીધો અને તુરત જનમ ઘુટી પીવડાવી રોહિણી ખમ્મા ખમ્મા બોલતાં બોલતાં બધું કારજ કરતા રહ્યા. આ અનુપમ પ્રભુના ભૂતલ પર પ્રાકટ્યને સૂરદાસજી (બલી) બલીહારી જાય છે. (૩)

છઠી કે પદ

(૨૦) રાગ - સારંગ

૧/૮૭

મંગલદોસ છઠીકૌ આયૌ
આનંદે વ્રજરાજ યશોદા મન હૂં અધન ધન પાયૌ ...૧
કુંવર ન્દવાઈ જશોદા રાની કુલદેવી કે પાયું પરાયૌ
બહુત પ્રકાર વિજન ઘરી આગે સબ વિદિ ભલૌ મનાયૌ ...૨
સબુ વ્રજનારી બદાવન આઈ સુતકૈ તીલક કરાયૌ
જયજયકાર હોત ગોકુલમેં પરમાનંદ યશ ગાયૌ ...૩

ભાવાર્થ :

સામાન્ય રીતે છઠીની રાત્રે વિધાતા લેખ લખે, પછી સાતમે છઠીનો ઉત્સવ ઉજવવામાં આવે છે. પરંતુ વ્રજમાં તો પૂતના લીલા પ્રભુએ કરી અને પ્રભુ પ્રાકટ્યનો એટલો આનંદ હતો કે આખું વરસ ઉત્સવ ચાલ્યો. બીજી છઠી આવવા થઈ ત્યારે બધાંને યાદ આવ્યું કે વિધિવત્ છઠી ઉજવી નથી. તેથી હવે એક વર્ષ પછી, આ છઠીનો મંગલ દિવસ આવ્યો. નંદજી (વ્રજરાજ) અને યશોદા બન્નેને ખૂબ ઉલ્લાસ છે તેથી મનમાં વિચારે છે કે - અમે ધનહીન (પુત્રહીન) હતા તે ધન (પુત્ર) પામ્યા અથવા અમે ભાગ્યહીન હતા તે ભાગ્યવાળાં થયા. અથવા અમે સુખહીન હતા તે સુખ પામ્યા. (૧)

યશોદાએ લાલનને સ્નાન કરાવ્યું અને કુલદેવીને પગે લગાડ્યો. તથા દેવીને અનેક પ્રકારનાં વ્યંજન-સામગ્રી ધરીને 'મારાં લાલનું કલ્યાણ-ભલું થાય' તેમ વાંચના કરી. (૨)

પ્રભુએ યોગમાયાને વચન આપ્યું હતું કે વ્રજમાં બધાં તારી અંબિકા વગેરે નામથી પૂજા કરશે.

એટલામાં તો વ્રજનારીઓ વધાઈ કરવાને આવી. બધાંએ આ સૂતને તીલક કર્યું (આ જ તો બધાંના જીવનનું સૂત્ર છે જેના આધારે ટકી રહે તેવો નાજુક તંતુ છે) પૂરા ગોકુલમાં લાલનનો જયજયકાર થઈ રહ્યો છે. આ લીલાનાં દર્શન કરતાં પરમાનંદદાસ પ્રભુના યશ ગાઈ રહ્યાં છે. ગોકુળ કહેતાં ગાયોમાં પણ આનંદ છવાયો છે. ઈન્દ્રિય ધારીઓ પણ પ્રસન્ન છે. ગોલોકધામના અધિકારીઓ પણ આનંદિત છે. દૈવીજીવો સર્વે પ્રસન્ન છે. ગો-ઘોષ-ઘોષ કહેતાં ભક્તોના ઘર-હૃદય પણ આનંદિત છે. (૩)

પૂતના વધલીલા

(૨૧) રાગ - ટોડી

૧/૮૯

આજ હોં રાજકાજ કરી આંઉ	
બેગ સંધારુ સકલ ઘોષ શિશુ જો મુખ આઈ સો પાઉં	...૧
મોહન મુર્છન બસીકરન પટી અગનીત દેહ બઢાઉં	
અંગ સુભગ વૈ મધુ મૂરતી સજી નૈનન માંઝ સમાઉં	...૨
ઘસી કંકોલ ચઢાય ઉરોજની લૈ લૈ રચિસો પ્યાઉં	
સૂર સોચ મન અબહી હરિ હો તો પૂતના કહાઉં	...૩

ભાવાર્થ :

અહીં પૂતના પોતાના મન સાથે વાતો કરે છે તેનું બયાન સૂરદાસજી કરે છે -
કંસરાજાએ સન્માન સહિત પૂતનાને કાર્ય આપ્યું છે, તેથી તે વિચારે છે કે હું આજે રાજનું કાર્ય કરી આવું. ઘોષ (નેસડા)ના બધા જ બાળોકોનો સંહાર કરું (સંધારું) કે જે બાળક સામે મળી આવે તે સૌનો સંહાર કરું. (૧)

સર્વ કોઈને મોહ ઉપજાવીને, બધાંને મૂર્છિત કરું (તેથી તો નંદમંદિરમાં તે પ્રવેશે છે છતાં કોઈ તેને રોકતું નથી. સર્વની બુદ્ધિ ઉપર વસીકરન કરી દે છે.) આમ સૌ પર વસીકરન કરું અને હું સુંદર અંગ વાળી, આકર્ષક સ્વરૂપવાન બની જાઉં કે જેથી સર્વને હું ગમી જાઉં. (૨)

જ્યારે બાળકની પાસે પહોંચું, પછી તુરત તેને ઉઠાવી લઈ મારા ઉરોજ પર કાલકૂટ ઝેર લગાવી, તેનાથી તે બાળકને પીવડાવી દઉં આ રીતે વિચાર કરતી મનથી કહેવા લાગી, હમણાં જ તે બાળકને હરી (ઉપાડી લાવું) તો જ હું પૂતના સાચી. (૩)

પલના

(૨૨) રાગ - આસાવરી

૧/૧૦૫

દિવ્ય કનિકકો પાલનૌ રાની લાલકો ઝૂલાવૈ	
નૈન નિરખી મન વિહંસત પુલકિત બાલવિનોદ હી ગાવૈ	...૧
લટકન કીર લગો મુક્તાફલ હંસત નિરખી કે ચરન ચલાવૈ	
પચરંગ પાટકે ફોંદના નીકે કર ગહી મુખ તન લાવૈ	...૨
સુરંગ હિંડોરા પરમ મનોહર બહુ વિધિ સુત હી ખિલાવૈ	
જનની કર લખી મુકર મુદ્રિકા મુખ પ્રતિબિંબ બતાવૈ	...૩
અતી સુખ મહરી મુદીત નહિં સમુજત કનીયાં લૈ હુલરાવૈ	
મેરે પ્રાનજીવન વ્રજવલ્લભ કહી કહી લાડ લડાવૈ	...૪

ભાવાર્થ :

યશોદારાણી દિવ્ય સુવર્ણના પારણામાં લાલને ઝૂલાવે છે. સાથે સાથે આંખો ભરી ભરીને લાલનને નિરખે છે. ત્યારે લાલનમાં રહેલ સ્વરૂપાનંદ, આંખો દ્વારા મનમાં પહોંચે છે એટલે મન પણ પ્રસન્ન થઈ જાય છે (વિહંસત). મનની પ્રસન્નતા છલકાઈ જાય એટલે પૂરા તનમાં રોમાંચ થઈ આવે છે. અને છતાં પણ આનંદ ઉભરાઈ જાય છે તેથી લાલનની બાળલીલાને ગાવા લાગે છે. આ રીતે આનંદ વહેવા લાગે છે. જે બાળ કનૈયાના કર્ણ-શ્રવણમાં વિરામ લે છે, કેમ કે કૃષ્ણ-પરબ્રહ્મ હોવાથી ત્યાં બધું જ લય થઈ શકે છે. (૧)

લાલનના પારણા પર પોપટ, મુક્તાફળ વગેરે બાંધેલા છે, લટકી રહ્યાં છે. તેને નિરખીને લાલન પણ કીલકાર કરે છે (હંસત) અને પુલકિત થઈને ચરણને જોર જોરથી ચલાવે હલાવે છે. વળી પચરંગી વસ્ત્રોના ફોંદના ગુંથેલા ફૂલ વગેરે નજીકમાં હોવાથી તેને હસ્તમાં ધારણ કરીને મુખ સુધી (તન) લાવે છે, આવાં આવાં બાલવિનોદ લાલન કરી રહ્યાં છે. (૨)

હવે યશોદાજીને પ્રેમ ઉભરાઈ રહ્યો છે તેથી લાલનને સુરંગ હિંડોરામાં પધરાવે છે. જે હિંડોળો મનનું હરણ કરી લે તેવો, ખૂબ જ સુંદર છે. તેમાં માતા બાળને જાત જાતની રીતે ખેલાવે-રમાડે છે. માએ પોતાના હસ્તની આંગળીમાં ચમકતા હીરાની મુદ્રિકા જોઈ એટલે તેમાં લાલનને પોતાના મુખારવિંદનું પ્રતિબિંબ બતાવી ખેલાવે છે. (૩)

મહરીના (યશોદાના) હૃદયમાં તો પણ, આનંદ-સુખ સમાતું નથી, તે આવા અસીમ આનંદને સમજી શકતી નથી. માત્ર અનુભવી શકે છે કેમ કે તેની પાસે માત્ર સ્નેહ છે. માહાત્મ્યજ્ઞાન પ્રભુએ છૂપાવડાવી દીધું છે. તે સ્નેહને લીધે લાલનને ગોદમાં (કનીયાં) લઈને હાલરું ગાય છે, કેમ કે લાલન બહુ ખેલ્યા, હવે તેમને પોઢવું જોઈએ. પ્રભુ સૃષ્ટિ રૂપ લીલા પોતાના જ શ્રીઅંગમાંથી પ્રકટ કરીને ખેલે છે અને પછી તે ખેલ, પોતાની શક્તિઓથી સમેટાવીને, શક્તિને પોઢાવીને, પોતે પોઢે છે. પણ અહીં તો મા યશોદા કહે છે - “બહુ ખેલ્યા ચાલો હું આપને પોઢાવું” તેથી હાલરું ગાઈને પોઢાવે છે. પ્રભુને પાઢોવવા માટે કોઈ સ્તુતિની જરૂર નથી. પણ હાલરું જોઈએ અને જગાવવા માટે સ્તુતિ જોઈએ.

યશોદા ગાય છે - “તમે તો મારાં પ્રાણ છો, મારા જીવન છો, પૂરા વ્રજને પ્રિય છો, ” આમ, પ્રભુનો સ્નેહાત્મક યશ ગાઈને પોઢાવે છે. પ્રભુ સ્નેહથી પોઢે છે અને માહાત્મ્યથી જાગે છે. (૪)

(૨૩) રાગ - બિલાવલ

૧/૧૦૧

હાલરો હુલાવત મૈયા હાલરૌ મેરે બારે કનૈયા હાલરૌ	
હૌ બારી યા વદન ઈંદુકી આછૌ આછૌ અલસાનરૌ	...૧
મેરે માર્ધ કમલનયન પર કપટ કીયે આઈ હોઈ	
બાલગોવિંદ બેગ તુરત હી બકી બિગોઈ	...૨
સુની દેવતા દેખ પાવન અતી તૂ પતિ હૈ યા ફૂલકૌ	
પૂની પૂજી હૈ દેવકૂલ તો કુંવરી દેહે મો બલકૌ	...૩
ચહ સુખ સુરદાસ ઈન નૈનન દિશા દશ દુનો હોઈ	
દુતીયાકો શશિ જ્યૌ બટે શીશુ નિરખ જન નિજ સોઈ	...(૪)

ભાવાર્થ :

યશોદામૈયા લાલાને પોઢાડવા માટે હાલરું ગાય છે અને આ હાલરડામાં પ્રભુનું માહાત્મ્ય વર્ણવે છે.

હાલરું હલાવે છે અને કહે છે મારો બાલ (બારે) કનૈયા, તમે પોઢો હું તમારા વદન-ચંદ્ર (ઈંદુ) પર વારી જાઉં છું, તમારી સુંદર આળસ ખાવાની રીત (અલસાનરૌ) પર વારી જાઉં છું. (૧)

મારા બાલા કમલ નયન (કૃષ્ણ) પર, કપટ કરીને છલવા માટે (પૂતના) આવી હતી, તો મારા બાલગોવિંદ તુરત જ (બેગ) ઝડપથી (બકી) પૂતનાનો નાશ કર્યો (બિગોઈ). (૨)

હે મારા લાલ આવાં અનેક પરાક્રમ-ચરિત્રો સાંભળીને દેવતા તારાં દર્શન કરીને ખૂબ પાવન થઈ ગયા. અને તૂ જ તો આ કૂળનો (દૈવીજીવોનો-નંદજી ગોપ કૂળનો - યદુકૂળનો) પતિ છે. એટલે કે રક્ષણ કરનારો છે, હિત કરનારો છે. તેથી તો કુંવરી નંદગૃહમાં રહેનારી કુમારિકાઓને વરદાન આપ્યું (દેહે) અથવા તો જે ઋષિઓ કન્યાનો દેહ ધરીને આવ્યા (કુંવરી દેહે) તેમને પૂજન કર્યું. આ બધું કરનાર મારો બાળક (બલકૌ) છે અથવા તો મારા (બલુકા-બાળકનું) છે. મારું બલ જેના લીધે છે તે પ્રભુની લીલાનું સુખ, આ મારાં નેત્રોને મળવાનું, દશે દિશાથી આવી રહ્યું છે અને બમણું થઈને આવી રહ્યું છે કે જેવી રીતે બીજનો ચંદ્ર નિત્ય નિત્ય વધતો રહે છે અને જે પ્રભુના સ્વરૂપનાં દર્શન કરે છે તેમને આ સુખ થાય છે. પણ આ સુખ પ્રભુ જેમને પોતાના જાણે છે તેમને જ થાય છે. સુરદાસજી કહે છે પ્રભુએ મને પોતાનો જાણ્યો છે. (૩)

આ કીર્તનમાં માતાનો સ્નેહ તથા પ્રભુનું માહાત્મ્ય છે. “કપટીનું કપટ પકડીને સજા કરનાર અને ભૂમિનો ભાર હટાવનાર તથા દુષ્ટોનો નાશ કરનાર” ગીતા વાક્યને સાર્થક કરનાર મર્યાદા પ્રભુ છે. પરબ્રહ્મરૂપને બધાં સમાન છે તેથી અવતારકાલમાં નાશ કરનારને મુક્તિરૂપ સુખ આપનાર છે. આપે આ મર્યાદા પણ જાળવી. આવી વિચિત્રતા સાંભળીને દેવતા જોવા આવ્યા કે આવા પાવનકારી જે છે એ જરૂર દૈવી (દેવકૂળ)ના ઉદ્ધારક હોવા જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ ઋષિઓના ઉદ્ધારક (પતિ) પણ છે. પણ ભક્તોને ચંદ્રની કળાવધે તેમ સુખ વધતું જ જાય છે.

આમ સુરદાસજી કહે છે ભક્તિમાર્ગ, સૂર-ઠાકોરજીના દાસ થઈને રહેવાનું છે. તથા આત્મીય થઈને રહેવાનું છે. આ જ અનવતાર કાળના દૈવી જીવો માટે સાધનાનો પ્રકાર છે - તે બતાવ્યું (૪)

(૨૪) રાગ - આસાવરી

૧/૧૦૭

પ્રિય નવનિત પાલને મૂલે શ્રીવિઠ્ઠલનાથ મૂલાવે હૌ	
કબહૂંક આપ સંગ મિલ મૂલૈ કબહૂંક ઉતરી મૂલાવે હૌ	...૧
કબહૂંક સુરંગ બિલૌના લૈ લૈ નાના ભાંતી બિલાવૈ	
ચકરી બંકી ફિરકની લહેટું મૂન મૂન હાથ બજાવૈ	...૨
ભોજન કરત થાર એક ઝારી દોઉ મિલી ખાય ખવાવૈ	
ગુપ્ત મહારસ પ્રકટ જનાવે પ્રીતિ નઈ ઉપજાવૈ	...૩
ધની ધની ભાગ્ય દાસ નિજ જાનકે જો ચહ દર્શન પાવૈ	
છીતસ્વામી ગિરિધરન શ્રીવિઠ્ઠલ નિગમ એક કરી જાને	...૪

ભાવાર્થ :

આ પલનાનું કીર્તન છીતસ્વામીના ભાવનું છે. છીતસ્વામી સેવક થયા ત્યારથી, તેમને એકરસ ભાવ રહ્યો છે. તેમને શ્રીગુસાંઈજીમાં ઠાકુરજીના જ દર્શન થાય છે. શ્રીગુસાંઈજીએ તેમને અભેદ ભાવનું દાન, સેવક થયા તે દિવસથી જ કરી દીધું છે. ખોટો રૂપિયો અને સાચો રૂપિયો, ખોટું નાળિયેર અને સાચું નાળિયેર તે બંનેમાં અભેદ થયો, તે એ રીતે કે ખોટું નાળિયેર સાચું નિકળ્યું, નહિ કે સાચી વસ્તુ ખોટી થાય. કેમ કે પ્રભુની જ સર્વ કંઈ લીલા છે અને તે બધી જ આનંદમયી છે. આ આનંદમયી દૃષ્ટિનું દાન શ્રી વિહ્વલનાથજીએ છીતસ્વામીને કર્યું. ત્યારથી તેમને શ્રીગુસાંઈજીમાં આનંદરૂપના દર્શન થવા લાગ્યા પરંતુ શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા છે કે જ્યાં સુધી દેહાભિમાન છે, જ્યાં સુધી આનંદમય નથી થયાં ત્યાં સુધી શાસ્ત્રાદિ પ્રમાણ જાણી, વ્યવહાર પણ તદનુસાર જ કરવો, અન્યથા એ પાખંડ ગણાશે. એટલે કે માતા-પિતા, બંધુવર્ગ, ક્ષત્રિયાદી જાતી, ગુરુ, પ્રભુ વગેરેમાં ભેદબુદ્ધિ ને સ્વીકારવી.

શ્રીગુસાંઈજી પોતાના સર્વસ્વ અને પોતાને માથે બિરાજતા નવનીત લાલને પારણો ઝૂલાવી રહ્યા છે. પોતાના બાળકની જેમ સ્નેહથી અને પ્રભુની જેમ માહાત્મ્યથી આ જ નવનિતલાલ ગજજનને ત્યાંથી મહાપ્રભુજીને ત્યાં અચાનક પધાર્યા ત્યારે પોઢાડવાની વ્યવસ્થા નહોતી. એટલે મહાપ્રભુજીની સાથે, તેમના ઢોલીયામાં પોઢ્યા નવનિતલાલે ગજજન સાથે બહુ સ્નેહભરી લીલા કરી છે, જેથી સ્નેહના આવેશમાં છે, તેથી જ્યારે બીજે દિવસે આપશ્રી માટે નવી પલંગડી બનાવી, તે આપે છોટી કરી દીધી. ફરી બનાવી ત્યારે તેમાં નહિ પોઢતાં, મહાપ્રભુજી સાથે પોઢવા જીદ કરી પણ આચાર્યજીએ હું આચાર્યપદે છું તેમ કહી, માહાત્મ્ય પ્રકટ કરતાં તેમ જતાવ્યું કે આપ સ્વામી-પ્રભુ-ભગવાન પણ છો. ત્યારે આપે સ્નેહાવેશ છુપાવી પલંગડીમાં જુદા પોઢ્યા. આ જ નવનીતલાલને મહાપ્રભુજી આરોગાવતા હતા ત્યારે ગજજન સાથેના સ્નેહના કારણે ગજજન વગર આરોગવાની ધરા ના કહી દીધી, “મારા ગજજન વગર નહિ આરોગું” કે જે મહાપ્રભુની કહેણીથી જ ઠાકોરજી બધાં જ પુષ્ટિ ભક્તોને ઘરે આરોગે છે.

આવા નવનિતલાલ આજે, સ્નેહાવેશમાં શ્રીગુસાંઈજીને ત્યાં પલને ઝૂલે છે. તેથી શ્રીગુસાંઈજી આપની ઈચ્છાને અધીન થઈ, જેમ લીલા કરવી હોય તેમ, સ્વચ્છંદ લીલા કરતાં આપને રોકતા નથી.

તેથી આપશ્રીની ઈચ્છા મુજબ ક્યારેક શ્રીગુસાંઈજી, શ્રીનવનીતલાલને ઝૂલાવે છે તો ક્યારેક સાથે બેસીને ઝૂલે છે તો ક્યારેક નવનીતલાલ ઉતરી ને ગુસાંઈજીને

ઝૂલાવે છે, તો શ્રીગુસાંઈજી હવે ઝૂલાવવાનું છોડી દઈ પ્રભુની ઈચ્છાનુસાર સુરંગ ખિલોનાથી જાત-જાતની રીતે ખેલાવે છે. ચકરડી, વાંકી ફેરવે છે, ફરકડી ગોળ ગોળ ફેરવે છે, ધાવની (લેહયું) થી ખેલાવે છે, કે ઝૂનઝૂન વગાડે છે, કે હાથથી તાલી પાડે છે.

વળી એક જ થાળમાં અને એક ઝારીથી બન્ને મળીને ભોગા ભોજન કરે છે. પ્રભુમાં રહેલ જે ગૂઢ ભક્ત પ્રીતિનો ભાવ છે (પ્રકટ ભાવ તો ભગવન્ માહાત્મ્યનો છે) તેતો સર્વથી મહાનરસ છે, જેના કારણે તો વિશ્વનિયતા દામણે બંધાયા હતા. તે પ્રકટ કરી અનુભૂત કરાવે છે. નૂતન નૂતન પ્રકારે પ્રીત જતાવી રહ્યા છે અને ભક્તમાં પણ ઉપજાવી રહ્યા છે. બીજો એવો પણ ભાવ કે આસક્તિ ભ્રમ ન્યાયને કારણે છીતસ્વામીને આવા દર્શન થતા હોય.

છીતસ્વામી કહે છે કે મારા ઘણાં જ ધન્ય-ભાગ્ય છે કે આ લીલાનાં મને દર્શન થયાં. શ્રીગુસાંઈજી મને નિજજન જાણે છે, તેથી ગુપ્ત લીલા રસ હોવા છતાં, મારા માટે પ્રકટ રાખ્યો, અન્યથા તો રસાભાસ થાય. માટે જ શ્રીઆચાર્યજી આજ્ઞા કરે છે કે - ભક્ત અને પ્રિય સિવાય કોઈને પોતાના પ્રભુના દર્શન ન કરાવાય.

આવા દર્શનના અધિકારી એ છે કે જે શ્રીઠાકોરજી, શ્રીગુસાંઈજી તથા વેદ સર્વને એક જાણે છે. એટલે કે ધર્મને ધર્મ સહિત એક જાણે છે. પૂરી સૃષ્ટિમાં જેને અભેદભાવ છે.

માટે આ લીલા ક્વચિત્ પ્રભુની ઈચ્છાની અધીનતારૂપ છે અને દર્શન પણ આવા ભાગ્યવાનને જ થાય છે.

બીજાંઆનું અનુસરણ કરે તો તેમને મહાદોષ લાગે !

નામકરણ વિધિ

(૨૫) રાગ - રામકલી

૧/૧૨૦

જહાં ગગન ગતિ ગર્ગ કહ્યો	
ચહ બાલિક અવતાર પુરૂષ હૈ કૃષ્ણનામ આનંદ લહ્યો	...૧
દ્રોણ ઘરા વસુ પરમ તપોધન પુત્રનામ નિરભય કરી	
તે તુમ નંદયશોદા દોઉ વર માંગ્યો સુત દેહુ હરિ	...૨
કહૈ નંદરાય સબનકે આગે સકલ મનોરથ પૂરન કરે	
પરમાનંદદાસકો ઠાકુર ગોકુલકી આપદા હરે	...૩

ભાવાર્થ :

પ્રભુની નામકરણ વિધિ કરાવવા મહાન જ્યોતિષાચાર્ય ગર્ગમુનિ, કે જે યાદવોના

પુરોહિત છે તે આવ્યા છે. પ્રભુના જન્મ સમયની કુંડલી બનાવી, ગ્રહોની ગતિ અનુસાર નંદજીની સન્મુખ ભાષે છે કે - આ બાળક તો અવતાર પુરુષ છે, અરે સાક્ષાત્ ભગવાન છે તેથી તેનું નામ કૃષ્ણ યોગ્ય છે. કૃષ - સત્તા દર્શાવે છે અને 'ણ' આનંદ, તેથી આ સદાનંદ - સચ્ચિદાનંદ છે, જેથી તમને સૌને આનંદ આપનાર થશે. (૧)

તમે બન્ને આગળના કોઈક જન્માં દ્રોણ અને ધરા નામના વસુ હતા. તમોએ ખૂબ જ ઉચ્ચ પ્રકારનું તપ કરી, વરની ઈચ્છા રાખી હતી. તમે એવો પુત્ર માંગ્યો હતો કે જે નિર્ભય કરી દે. સર્વ પ્રકારે નિર્ભય કરનાર તો હરિ જ છે. તે તમે આ જન્મમાં નંદ-યશોદા થયા છો. તમે માંગેલા વરના પરિણામે હરિ જ તમારે ત્યાં પધાર્યા છે. (૨)

આ સાંભળી શ્રીનંદરાયે અસ્પષ્ટ શબ્દોમાં સૌ વ્રજવાસી આગળ પોતાનો હરખ પ્રકટ કર્યો કે-અમારા તો બધા જ મનોરથ પૂર્ણ થઈ ગયા. પ્રભુ સત્ય સંકલ્પ હોવાથી ગોકુળ-ભક્તજનોની જે કંઈ આપદા છે તે હરિ લે છે, કેમ કે તે ધરનો ઠાકુર છે. (૩)

ઢાઢીકે પદ

(૨૬) રાગ - પરજ

૧/૧૨૪

લાલ પર ઢાઢિન વારને કીની	
પુલકી રોમરોમ નંદરાની નોંછાવર બહુ દીની	...૧
ગૌર વરન એક શ્યામ બરન દોઉ શોભાકે એના	
રોગ દોષ લાગૈ મેરી અંખીયન દીઠ લગો જિન નૈના	...૨
રતન જટીત આંગનમેં ખેલતઈ જબ દેખોંગી આઈ	
ઝૂમરી પારિ નાચોંગી તા દિન મુરી મુરી લેહુ બલાઈ	...૩
વ્રજમેં નિકટ બસાવૈ મોકો નિતપ્રતિ આસિસ દેહૌ	
વૃષભાન ગોપ કીરતી મંગલ ગૃહ દુની બધાઈ લૈહો	...૪
જસુમતિ પટ ભૂષન પહરાઈ ઢાઢીકોં નંદરાય	
કરહલ નાય નચે જબ દોઉ રતિપતિ નિરખી લખાય	...૫
ચહ સુખ નિરખત શિવ બ્રહ્માદિક નારદ સે મુની રીઝે	
ઢાઢી ક્યોં ન ભયે યા વ્રજમેં રામકૃષ્ણ ગુન ભીંજે	...૬

ભાવાર્થ :

કૃષ્ણજન્મને સમાચાર સાંભળીને ઢાઢી-ઢાઢીન વધાઈ કરવા આવી છે. ઢાઢીને લાલનનાં ઓવારણા લીધા તેથી નંદરાણીએ ખૂબ જ પુલકાયમાન ઉત્સાહિત થઈને ઢાઢીનને, ઘણી બધી ચીજો લાલન પર ન્યોછાવર કરીને દીધી. (૧)

બલદાઉ ગૌર વરણના છે અને કૃષ્ણ શ્યામવરણના છે. બન્નેય જાણે શોભાનું જ બીજુ રૂપ (એના) કે શોભાનું જ સદન હોય તેવા છે. આવા સૌંદર્યને કારણે તેમને કોઈની કૂડી નજર ન લાગી જાય, તેવું વિચારીને ઢાઢીન કહે છે - જે કંઈ રોગ કે દોષ લાગવા હોય તો મને લાગો ! (૨)

હવે હું અહીં ત્યારે આવીશ કે જ્યારે આ બન્ને ભાઈ નંદરાયજીના રત્નજીત આંગનમાં ખેલતા થશે અને ત્યારે હું ગોળ ફૂંદરડી ફરીને નૃત્ય કરીશ અને ઝૂકી ઝૂકીને બલૈયા લઈશ. (૩)

હવે ઢાઢીન નંદરાનીને વિનંતી કરે છે કે - મને વ્રજમાં આપની નિકટમાં વસાવો કે જેથી હું આવીને દરરોજ આશિષ આપું. તથા વૃષભાન ગોપ અને કીર્તિના મંગલગૃહે જઈને તેમને ત્યાં વધાઈ આપું. આમ બન્નેની પાસેથી વધાઈની ન્યોછાવર લઉં. (૪)

જસુમતિએ વસ્ત્ર અને નંદરાયજીએ આભૂષણ પહેરાવ્યાં. પછી ઢાઢી અને ઢાઢણો હાથના લહેકા કરીને જે પ્રકારે નૃત્ય કર્યું, તે જોઈને કામદેવ પણ લજ્જત થઈ ગયા કે મારું નૃત્ય પણ આવું થઈ શકે તેમ નથી ! (૫)

આ ઢાઢી-ઢાઢણનું સુખ જોઈને શિવ, બ્રહ્મા નારદ વગેરે મુનીઓ ઘણા પ્રસન્ન થયા અને પોતે પસ્તાવો કરવા લાગ્યા કે અમે શા માટે વ્રજમાં ઢાઢી-ઢાઢણ ન થયા. આ બેઉ તો રામ-કૃષ્ણના કીર્તિગાનમાં કેવા રસભીના થઈને નૃત્ય કરી રહ્યા છે ? કેવા રસભીના થઈને ગાન કરી રહ્યા છે ? એટલે કે બ્રહ્માજીને પોતાનું વેદમંત્રોનું ગાન, શિવજીને પોતાનું નૃત્ય, નારદજીને પોતાનું કીર્તન વગેરે આ સુખ આગળ ફીકું લાગવા લાગ્યું. આ પ્રકારે વ્રજના ભાગ્યવાનોની પ્રસંશા કરવા લાગ્યા. (૬)

કાન છેદન કે પદ

(૨૭) રાગ - સારંગ

૧/૧૩૯

સૂચી પઢી દીની દિજવર દેવા	
જાતે પીર ન હોઈ કર્ણકો હમ કરી હૈં તબ સેવા	...૧
કહત યશોદા દિજવર દેવા તુવ મન ભાયો કહીયે	
ગોકુલકે પ્રતિપાલન લાઈક નંદગોપકે રહીયૈ	...૨
ઐસૌ સુખ અપને દગ દેખોં સકલ સંપદા બાઢી	
ચાતેં કહા અધિક ચહિયતે હૈ અષ્ટમહાસિધિ ઠાડી	...૩

ચિરજીવૈ યહ નંદલાલ તેરૌ દ્વિજવર બોલે બાની

નંદરાય યશ જુગ જુગ બાઠૌ પરમાનંદ બખાની

...૪

ભાવાર્થ :

યશોદાજી બ્રહ્મદેવતાને કહે છે કે તમે આ સોયને મંત્રી (પટ્ટી) આપો કે જેથી લાલનના કાનનું છેદન કરતી વખતે તેને પીડા ન થાય. તે પછી અમે તે કર્ણછેદન કરીએ. (૧)

વળી યશોદાજી વિશેષમાં કહે છે કે હે બ્રહ્મણ્દેવતા આપને જેની ઈચ્છા હોય તે કહો, પણ ગોકુળના પ્રતિપાલન માટે નંદગોપના લાલનનું જે રીતે ભલું થતું હોય તે પ્રમાણે કરો. (૨)

આ મારો કનૈયો સુખી રહે તે જ બસ મારી આંખોથી જોયા કરું. બસ એજ મારા માટે બધી સંપત્તિ વધવા સમાન છે. અને એ જ મારા દ્વારે અષ્ટસિદ્ધિ ઠાડી બરાબર છે, તેમ માનું છું. આથી વિશેષ મારે કંઈ જોઈતું નથી. (૩)

ત્યારે દ્વિજવર આશીર્વાદના વચનો કહે છે - “આ નંદજીનો લાલ ચિરંજીવ હો, નંદરાયજીનો યશ યુગે યુગે વધતો જ રહે” આવા આશીર્વાદ પરમાનંદરૂપ લાલનના યશ ગાઈને આપે છે. (૪)

મૃતિકાભક્ષણ

(૨૮) રાગ - રામકલી

૧/૧૪૧

ઉગલૌ પ્યારે બાલગોપાલ માંટી

બારબાર અનરૂચિ ઉપજાવત જસુમતિ હાથ લીચે સાંટી

...૧

મહતારીકો કલ્હૌ ન માનત કપટ ચતુરાઈ ઠાટી

બદન ઉઘારી દીખાયૌ અપનૌ નાટકકી પરપાટી

...૨

બડીબાર ભઈ લોચન મુંદે ભરમ જવનિકા ફાટી

સૂરદાસ નંદરાની થકીત ભઈ કહત ન મીઠી ખાટી

...૩

ભાવાર્થ :

બાળકોએ આવીને માતા યશોદા પાસે ફરિયાદ કરી કે “મોહને માટી ખાધી”.. આ સાંભળતાં જ માતાજી કનૈયા પાસે આવી સ્નેહ પૂર્વક સમજાવટથી કહેવા લાગ્યાં “હે મારા અણસમજુ બાળ-ગોપાલ, તમે જે માટી ખાધી છે તેને બહાર કાઢી ફેંકી દો !”

વારંવાર સમજાવવા છતાં લાલો (અનરૂચિ) અવજ્ઞા કરે છે, માતાનું આજ્ઞાપાલન નથી કરતાં. ત્યારે જસુમતિએ પોતે હાથમાં સોટી લઈને, સામ પછી દંડનો ઉપાય કર્યો અને તેમને ધમકાવતાં વચનો કહે છે - “માતાનું કહ્યું નથી માનતા અને કપટ-ચતુરાઈ કરવી છે ?” ત્યારે પોતે ડરી ગયા હોય માતાનું કહ્યું કરતાં હોય તેમ, ધીરે ધીરે પોતાનું મોં ઉઘાડીને બતાવ્યું અને તે પણ નાટકીય ઢબે ! (૧-૨)

પ્રભુના મુખમાં દેખતાં જ આશ્ચર્યચકીત થઈને યશોદાની આંખો મીચાઈ ગઈ, જોવાનું સામર્થ્ય ન રહ્યું કેમ કે આ લાલાના મુખમાં તેને ચૌદ ભુવનના દર્શન થયાં, તેથી તેનો જે ભ્રમ હતો કે આ તો તેનો નટખટ લાલ છે તે ભ્રમ-પડદો (જવનિકા) ફાટી ગયો. પ્રભુએ પોતાની માયાનો પડદો હટાવી, મૂળસ્વરૂપનું દર્શન કરાવ્યું. તેથી સ્તબ્ધ થઈ જવાથી નંદરાની હવે પ્રભુને ખાટી-મીઠી કંઈ સંભળાવ્યા વગર શાંત થઈ ગયાં. (૩)

વિશેષભાવ યશોદાજીને તો પ્રભુપ્રતિ ભક્તિ નથી પણ સ્નેહ છે, પુત્રભાવ છે. તેથી પોતાના પ્રિયનું અહિત ન થાય તે માટે, અન્યબાળકોથી ‘કનૈયાએ માટી ખાધી’ તેમ સાંભળીને દોડી આવી અને પ્રેમ પ્રકટ કરતાં કહે છે કે “લાલા માટી થૂંકી દો.” લાલો વિચારે છે - મારું ગોકુલમાં આવવાનું પ્રયોજન તો એ જ છે કે- માટી જેવા તુચ્છ નિઃસાધન, છતાં સ્વકીય (માટી - પોતાનું વતન) તેવાને હું કેવી રીતે તરછોડું ? (થૂંકું ?) અને માટી મારાથી ભિન્ન તો નથી, હું જ તો સર્વકંઈ બન્યો છું. મારો અંગૂઠો અને આ માટી સર્વ કંઈ મારા માટે સમાન છે. વળી હું તો આ સ્વકીયોને મારા અધરામૃતમાં તરબોળ (રસમસ) કરવા અહીં આવ્યો છું, તેથી પ્રભુ જવાબ નથી આપતાં, કેમ કે સ્નેહયુક્ત મા મને સમજી શકે તેવી દશામાં નથી. પ્રભુ મોહું ખોલી માટી કાઢતા પણ નથી. ત્યારે યશોદામાં જે સ્નેહ હતો તે અહંકારવશ ભાગી ગયો. અહંકાર (જ્ઞાનનો દોષ) અને સ્નેહની દિશા જ ભિન્ન છે. માને થયું કે આ મારો પુત્ર હોવા છતાં, મારી વાત નથી માનતો ? તેથી મા એ હાથમાં સોટી લીધી. સ્નેહ ગયા પછી ક્રોધ પ્રકટ્યો, કેમ કે માની ઈચ્છા (કામ) પૂર્ણ ન થઈ ! “કામાત્ ક્રોધોડપજાય તે” અને જે અહંકાર ભાવ હૃદયમાં હતો તે બહાર પ્રકટ થયો. (મહતારીકો કલ્હૌ ન માનત) પ્રભુ વિચારે છે - તું વિવેકહીન થઈ ગઈ. વિવેકસ્તુ હરિઃસર્વ નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ। સર્વ મારે આધીન છે અને તુ માને છે કે હું તારે આધીન છું ? પ્રભુ કહે છે - કાલ કે જે મારો પાર્ષદ છે તેના દ્વારા હું સર્વને સજા કરું છું અને તું મને સોટી બતાવે છે ? હવે તો તારો ભ્રમ ભાંગવો જ પડશે.

અગ્રપ્રાસન

(૨૯) રાગ - સારંગ

૧/૧૪૧

સુદિન સવારો શોધિકે લાલજૂ ભોજન કીજે	
કુલ દેવતા મનાઈ હરખસોં ચહ માની મન લીજે	...૧
બ્રાહ્મણ ભોજન ઔર દક્ષના અતી આદરસોં દીજે	
આશીર્વાદ દેત સબે મિલ મન ઈચ્છિત ફલ લીજે	...૨
ચહ બાઠો બેલી લાલ કડેતેં લોચનપુટ અમૃતરસ પીજે	
પરમાનંદ કહત નંદરાની દેખી દેખી મુખ જુજે	...૩

ભાવાર્થ :

લાલનને પહેલી વખત અગ્રપ્રાસન કરાવ્યાના દિવસની સ્મૃતિનું આ પદ છે. તે ઉત્સવ કેવી રીતે શ્રીયશોદાજીએ મનાવ્યો હતો તે લીલાનું પરમાનંદદાસને દર્શન થતાં, આપણને પણ તેનો લાભ અપાવી રહ્યા છે.

ખૂબ જ મંગલદિવસ (સુદિન) તથા મંગલ કલ્યાણકાર વાર (સ-વાર), બ્રાહ્મણ પાસે જોવરાવ્યો કેમ કે લાલનને પહેલીવાર અગ્ર મોઢામાં મૂકવાનું છે. અગ્ર દેવતા પણ તલપાપડ થઈ રહ્યા છે, પ્રભુના અધરામૃત માટે. તેથી સર્વત્ર - મંગલ કરી રહ્યા છે. સર્વના જીવન મંગલમય કરનાર જીવનરૂપ અગ્ર છે. આમ કાલને શુભ કર્યો.

દિવસ જોવડાવ્યા પછી હવે યશોદાજી કુલદેવતાને વિનતી કરે છે કે અમે આ મંગલદિવસે આપનું યથાવિધ પૂજન કરીએ છીએ, છતાં કંઈક ક્ષતિ રહી જાય તો પણ તેને પૂર્ણ પૂજન માની લેશો અને મારા લાલને પ્રસન્નતા પ્રદાન કરશો અથવા અપ્રસન્ન થઈ વિષ્ણુ ન કરશો. આમ, કુલદેવતાને પ્રસન્ન કર્યા. (૧)

હવે બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરે છે. બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવ્યું તથા ભોજન કરવા પધાર્યા તે ઉપકાર બદલ, દક્ષિણા ભેટ આપી અને તે પણ ખૂબ જ સન્માન પૂર્વક. તેથી બધા જ બ્રાહ્મણો (બ્રહ્મને જાણનારા-કૃષ્ણને જાણનાર) એ આશીર્વાદ આપ્યા. (૨)

તમારો (નંદ-યશોદાનો) મનોરથ પૂરો થાવ તથા આ લાલનની કુળ-વેલી વધો. તમારા લાડકડાની વધેલી વેલીને તમે તમારા નેત્રોથી જોઈને આનંદીત થાઓ. પરંતુ યશોદાના મનોરથ તો લાલો એમના ઘરે પધાર્યા, તે હવે ક્ષેમકુશળ રહે અને તેની બાલકેલીને દર્શન થયા કરે તે, જ છે. તે લીલા અમૃતને પાન લોચનમાં ભરી ભરીને પીવાનું ચાહે છે. પોતાના માટે તેને કંઈ જોઈતું નથી. પરમાનંદદાસજી

વળી મા કહે છે “કપટ-ચતુરાઈ ઠાટી”. પ્રભુ કહે છે - જો તું મને નાનકડો બાળક સમજે છે તો પછી મારામાં કપટ કેવું? અને હું અસમજ બાળક છું, તો ચતુરાઈ કેવી? પણ તું આવાં વચનો બોલે છે કારણ કે તારો ક્રોધ સીમા વટાવી ગયો છે તેથી તને સંમોહ થયો છે. ક્રોધાત્ ભવતિ સંમોહ, સંમોહાત સ્મૃતિ વિભ્રમ । પણ તું સાચું કહે છે અને ખોટું પણ કહે છે. હું પરબ્રહ્મ હોવાથી મારા માટે સર્વ કાંઈ સમાન છે, કપટ નથી અને હું ત્રણે ગુણોથી પર હોવાથી મારામાં ચતુરાઈ નથી પણ હું વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયી હોવાથી, મારી યોગમાયાનો આશ્રય કરીને અનેક પ્રકારનાં કપટ અને ચતુરાઈ (કરતો નથી) પણ જતાવું છું. મહાભારતમાં “અશ્વત્થામા હતો:” કહેવડાવનાર પણ હું અને દ્રૌપદીને દુર્વાસાના ક્રોધમાંથી બચાવનાર પણ હું ! મારી યોગમાયા માટે આ સહજ છે.

પણ તું યશોમતિ - ઉત્તમ બુદ્ધિવાળી છે. મારા યશ ગાનારી તારી મતિ છે તેથી તને સ્મૃતિ ભ્રંશાત બુદ્ધિનાશો નહિ કરું. આમ વિચારીને પ્રભુએ ફરી એક નાટક (કપટ-ચતુરાઈ)ની જેમ પોતાનું મુખ ઉઘાડ્યું.

મુખમાં ચૌદ ભુવનના દર્શન થતાં જ યશોદાની બુદ્ધિ ચકરાવામાં પડી ગઈ (સ્મૃતિ વિભ્રમ) તેથી તેની સુધ-બુધ ચાલી ગઈ, આંખો મિંચાઈ ગઈ. પ્રભુના અલૌકિક માહાત્મ્ય સ્વરૂપને, તેનો સ્નેહ ખમી ન શક્યો, તે માટે તે અપાત્ર હતી. તેથી આંખો અને મતિનાં બારણાં બંધ થઈ ગયાં. તેની મતિ એટલી વાત તો સમજી શકી કે આને પૂતના, શકટ, તૃણાવર્ત વગેરે જે લીલા કરી તેના કારણે આ કોઈ સામાન્ય બાળક નથી. આ તો મારો પુત્ર માત્ર છે તે ભ્રમનો પડદો પ્રભુએ ચીરી નાંખ્યો.

તેથી નંદરાણી સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. શું સાચું અને શું ખોટું તે બાબતે નિર્ણય ન કરી શકી, કેમ કે તેની રતિના દ્વાર તો પ્રભુએ નિત્ય ખૂલ્યાં રાખ્યાં છે. આ બધાં માહાત્મ્ય વગેરે તો સંચારી વિભાવ છે. સ્નેહ તો તેને સ્થાયી ભાવ છે. પરંતુ તેના સ્નેહનું કંઈક અંશે પ્રભુએ ભક્તિમાં પરિવર્તન કર્યું. તેથી તેણે પ્રભુને ખાટી-મીઠી (ધમકી) સંભળાવી નહિ.

પ્રભુ પોતાના જનોને તેમની અવસ્થા અનુસાર, સુખ આપવા માટે તથા પોતાના જનોને પોતામાં આસક્તિ કરાવી નિરોધ સિદ્ધ કરાવવા માટે અને આમ પોતાના જનોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પ્રભુ આવી ભાતભાતની લીલા કરી રહ્યા છે.

Devendra Kaka.p65 (29)

કહે છે કે નંદરાની તો આપનું મુખ જોઈ જોઈને જીવી રહ્યાં છે. તેમનું જીવન વધારનારી આપ વેલી રૂપ બાળક છો. યશોદારૂપ વેલીનું પોષણ કરનાર આ બાળકનું મુખારવિંદ છે.

બીજો ભાવ

વળી આ ઠાકોરજીના મુખારવિંદ રૂપ મહાપ્રભુજી જ જીવના ભાવનું પોષણ કરનાર છે. તથા ભગવદ્સેવા અને ભગવદ્ કથા તે જ ભક્તોના લોચનને સુખ આપવા રૂપ છે. કાનના પડીયાથી કથામૃત પીવડાવીને જીવન આપનારા છે કેમ કે તે અમૃત છે ને ! વળી “વેલી બઢો” કહેતાં પ્રેમરૂપ વેલીની અવસ્થા વધીને આસક્તિ અને વ્યસન સુધી પહોંચાડનાર આ કૃષ્ણની લીલાઓ જ છે. સર્વ વ્રજજનોના પ્રેમની અવસ્થા ચરમ દશાએ પહોંચાડીને નિરોધ સિદ્ધ કરનાર, તથા પ્રાકૃત તામસ-રાજસ-સાત્વિક ગુણોમાંથી બહાર કાઢીને અલૌકિક ગુણો કે જે નિર્ગુણથી પણ વિશેષ છે, ત્યાં સુધીનું ફલ આપનાર પણ પ્રભુ છે અને આ ઈચ્છીત ફલ ભક્તનું નહિ પણ ભગવાનનું ઈચ્છિત ફળ છે, કેમ કે પ્રમેય લીલા છે. ભક્ત તો શરણાગત છે, જો તૂ કહે સો હમ કરેંગે...

(૩)

ઉખલ કે પદ

(૩૦) રાગ - બિલાવલ

૧/૧૪૨

ગોવિંદ બારબાર મુખ જોવે

કમલનૈન હરિ હિલકન રોવત બંધન છોડી ચઢ સોવે ...૧

જો તરો સુત ખરૌઈ અચગરૌ અપની કૂખીકો જાયો

કહા ભયો જો ઘરકો લરીકા ચોરી માનખ ખાયો ...૨

તથી મટુકીયા દહ્યો જમાયો દેવન પૂજન પાયો

તીહીં ઘર દેવ પિતર કાહેકો જીન્હી ઘર કાનર આયો ...૩

જાકો નામ કુઠાર ઘાર હૈ ચમકી ફાસી કાઠે

સો હરિ બાંધે પ્રેમ જેબરી જનની સાંટ લઈ ડાઠે ...૪

પરમાનંદદાસ કો ઠાકુર કરત ભક્ત મન ભાયે

દેખી દુઃખી યે સુત કુલેરકે લાલજૂ આપ બંધાયે ...૫

(અચગરો = નટખટ, કુઠાર = કુહાડી, જેબરી = રસ્સી, હિલકન = ફુસકાં ભરી ભરી)

ભાવાર્થ :

લાલનને સજા કરવા માટે યશોદા મા એ દોરડાથી ખાંમણીયા સાથે બાંધ્યો છે, તે

જાણીને ગોપીઓ આવી ગઈ છે. ત્યારે ગોવિંદ-લાલન વારંવાર તેઓનું મોઢું જોઈ જોઈને (ફરિયાદ/દુઃખથી/છોડાવવાની અપેક્ષાથી/પરાધીનતાના કારણે) જેનાં નેત્રો કમળ સમાન કોમળ, નિર્મળ અને સ્નેહસભર છે તે હરિ - કે જે સર્વનાં દુઃખનું હરણ કરવાવાળા છે તે પ્રભુ હિંબકાં લઈ લઈને રહે છે. (૧)

આ જોતાં ગોપીઓ મોટા અવાજે કહે છે, “આ યશોદા તો લાલનને બાંધેલો રાખીને આરામથી સૂઈ રહી લાગે છે. મતલબ કે તેને આ લાલનના દુઃખની કાંઈ પડી નથી.” અવાજ સાંભળતાં જ યશોદાજી અંદરના ખંડમાંથી બહાર આવે છે (હકીકતમાં યશોદા મમતા-દૂધ-દહીંમાં મમતા ક્ષણિક વધી ગઈ તેથી બાંધે છે અને પછી દુઃખ થવાં છતાં અહંકારા વેશને કારણે છોડી પણ નથી શકતી. તેથી લાલનથી દૂર ચાલી જાય છે. કેમ કે લાલનની સન્મુખ રહે તો તો વિષયોમાં રહે અહંતા-મમતા છૂટી જાય. તેથી આસુરાવેશ તેને પ્રતિબંધ કરીને લાલાની પાસે આવવા નથી દેતી અથવા લાલાનું દયામણું મુખ જોઈને દયા તથા પ્રેમવશ લાલાને છોડી દે તો તો પોતાનો અહમ્ ધવાય.) બહાર આવેલ યશોદાને ગોપીઓ સંભળાવે છે. (યશોદાજીને સામે આવતા જોઈને ખચકાઈને આવા મૃદુ વચનો કહે છે.) પરંતુ તે તો સમજ કે છે તો પોતાનો પુત્રને ? અને ઘરના જ છોકરાએ કદાચ ચોરી કરીને-છૂપી રીતે માખણ ખાધું, તો પણ શું થઈ ગયું ? તેના માટે જ તો છે. (૨)

ત્યારે યશોદા સમાધાન - ઉત્તર આપે છે - આ નવા મટકામાં જ દહીં જમાવ્યું હતું અને હજુ તો તે દહીંથી દેવનું પૂજન પણ નથી કી શકી, એટલામાં તો મટકીય ફોડી અને દહીં યે ઢોળી નાખ્યું. દેવપૂજા પણ રહી. ત્યારે ગોપી કનૈયાનો પક્ષ લેતાં કહે છે - જેના ઘરે કનૈયો પધાર્યો હોય તેના ઘરે વળી દેવ કે પિતૃઓનું શું કામ ? બધું જ તેનામાં આવી ગયું. તેના ખાધે દેવ-પિતર બધાની પૂજા થઈ ગઈ ? (૩)

હવે પરમાનંદદાસ કહે છે - જે પ્રભુ-કનૈયાનું નામ જ એવું છે કે જે કુહાડી કે ફરસીની ધારની જેમ બધાં જ પાપનો નાશ કરવાવાળા છે જેથી યમે જેના માટે ફાંસી નક્કી કરી હોય, છતાં તે પણ પલમાત્રમાં કપાઈ જાય છે. (જૂઓ વાર્તા - કે વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણનો જ્યાતીષીએ જે બ્રાહ્મણને શૂળીની સજા ભાખી હતી તે સ્વરૂપમાં જ પ્રભુએ ભોગવાવી લીધી) તેવા પ્રતાપી ધર્મો જેના છે તેવા હરિને પ્રેમની દોરીથી (જેબરી) બંધાઈ ગયા અને તેવા હરિને માતા યશોદા હાથમાં સોટી લઈને ધમકાવી રહ્યા છે. (૪)

પ્રભુ આવી વિપરીત લીલા એટલા માટે કરી રહ્યા છે, કે પ્રભુ ભક્તના મનોરથ પૂરક છે. (નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ) (જૂઓ માધવદાસ માલાવાળાનો પ્રસંગ)

કુબેર કે જે ભગવાનનો ભક્ત છે (તેના પુત્રો ભલે ઉછીજલી હોય) તે ભક્તના પુત્રોને દુઃખી જોઈને, પ્રભુ તેમનો (યમલાર્જુન) ઉદ્ધાર કરી શકે માટે પ્રભુ દોરડાથી બંધાયા. આપ પોતાની ઈચ્છાથી બંધાયા છે. વિવેકસ્તુ હરિઃ સર્વમ્ નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ. (૫)

બાળલીલા

(૩૧) રાગ - બિલાવલ

૧/૧૫૦

હોં ભોરી મેરો કાન્હ સયાનો
ચાહી તે લાલ ખીજત હી તુમસો, દૂધકો ગઈ તો લોં માટ ઢુરાનો ...૧
કૌન ઉપાય કરૌ સુની સજની મંદિર મેં સબ દધિ બિખરાનો
બોલી લીચે સબ સખા સંગકે પીવૌરે બાલ નંદલાલ કમાનો ...૨
દૌરી ઉઠાય લીચે આંકો ભરી નિરખી નૈન મોહન મુસકાનો
કૃષ્ણજીવન લછીરામ કે પ્રભુ માર્ધ વ્રજજીવતીન કે હીચે સિરાનો ...૩

ભાવાર્થ :

યશોદાજીનું લાલાએ બહુ નુકસાન કર્યું છે તેથી યશોદાજી લાલને કહે છે - હું ખૂબ ભોરી છું - મૂર્ખ છું અને તું જ માત્ર હોંશિયાર છે, એમ તું સમજી બેઠો છે? આ બાજુ દૂધ ચૂલે મૂકીને ગઈ, એટલામાં તો તે આ દધિ-દહીંનું માટલું ફોડીને ઢોળી નાખ્યું! (૧)

યશોદાજીનો આવો વલોપાત સાંભળતાં જે, આજુબાજુથી ગોપી આવી ચડી તેને જોઈને યશોદા કહે છે - હે સખી-સજની, અલી સાંભળ, આનો કયો ઉપાય કરું? તૂ જો આ પૂરા ઘરમાં દધિ વેરાઈ ગયું છે. વળી તેણે પોતાના સંગી સખને પણ બોલાવી લીધા અને પીવડાવી દીધું. જાણે નંદલાલ-કનૈયો કમાયો હોય તેમ! (૨)

ત્યારે કનૈયો માની ખીજથી મોઢું દયામણું કરીને ઊભો છે, તે ગોપી સહન ન કરી શકી, તેથી દોડીને તેને ઉઠાવીને ગોદમાં લઈ લીધો ત્યારે કનૈયાએ પણ ગોપીના મનનો ભાવ જાણી લીધો તેથી તેના નેત્રોથી નેત્ર મેળવીને “હું સમજી ગયો” તેમ ઈશારો કરીને, મલકાવા લાગ્યો. કે તું પણ આવા કોઈક બહાના-કારણની

રાહ જ જોઈ રહી હોય છે! આમ પ્રભુ આવી અનેક પ્રકાની લીલા કરીને વ્રજ યુવતીના હૃદયને પ્રસન્નતા આપી રહ્યા છે.

માટે જ શ્રીઆચાર્યજી આજ્ઞા કરે છે કે પ્રભુનું ભૂતલ પર પધારવાનો હેતુ પોતાના ભક્તોને સાક્ષાત આનંદ આપવાનો હતો, નહિ કે ભૂભાર હરણનો. (૩)

(૩૨) રાગ - બિલાવલ

૧/૧૫૦

નાંહિન ગોકુલ વાસ હમારો,
બૈરી કંસ વસત શિર ઉપર નિત ઉઠી કરૌ ખગારૌ ...૧
ગામ ગામ પ્રતિ દેશ દેશ પ્રતિ લોક લોક પ્રતિ જાની
ચદ ગોપાલ કહાં લૈ રાખોં કહત નંદજૂકી રાની ...૨
સકટ, પૂતના તૃણાવત તે ચહી વિધાત રાખ્યો
કૈસેં મિટૈ કહ્યો સંતન કો ગર્ગ વચન ચોં ભાખ્યો ...૩
ચદપિ પરબ્રહ્મ અવિનાશી મહતારી ડર માને
પરમાનંદ પ્રીતિ ઐસી પુનિ શુક મુની વ્યાસ બખાને ...૪

ભાવાર્થ :

યશોદાજી ગોકુલમાં થઈ રહેલા ઉત્પાતથી ત્રાસી જઈને કહે છે - હવે તો ગોકુલવાસ થઈ શકે તેમ નથી કેમ કે આ કંસ જે અમારો વેરી છે, તે માથા ઉપર બેઠો છે. એટલે કે તે મથુરા મંડલનો રજા છે અને તેની ગોકુલ ઉપર જ નજર છે. તેથી રોજ રોજ કંઈક ને કંઈક (ખગારૌ) ઉત્પાત કરે છે. (૧)

આ વાત અજાણી નથી રહી. બધા ગામવાળા, બધા જ પ્રદેશવાળા અને બધા જ લોકો આ વાતને જાણે છે. હવે આ મારા લાડલા ગોપાલને લઈને ક્યાં જાઉં? ક્યાં વસું? (૨)

સૌ પહેલાં છ દિવસનો થયો ત્યાં તો કંસે પૂતનાને મોકીલ, માંડ જ મહિનાનો થયો ત્યાં તો સકટાસુર આવ્યો અને બે વરસનો થયો એટલે તૃણાવ્રત નામે અસુરને મારવા મોકલ્યો. પણ વિધાતાએ દરેક વખતે તેને બચાવી લીધો. આ બધું બનવાનું જ છે તે પણ હું જાણું છું કેમ કે સંતોના કહેલા વચનો મિથ્યા થોડા થાય? ગર્ગજીએ પણ આ બધું ભવિષ્ય ભાખ્યું જ હતું ને! (૩)

હવે પરમાનંદદાસ કહ છે - જો કે આ ગોપાલ તો અવિનાસી પરબ્રહ્મ છે, તો પણ તે યશોદાજી જાણતી નથી અને સ્નેહ વશ છે. (મહતારી) માતા છે ને! તેથી

અનેક ઉત્પાત થયા તેમાંથી વિધાતાએ બચાવ્યા તેમ જ જાણે છે. ગર્ગાચાર્યનાં વચનો જાણે છે છતાં સ્નેહવશ ડરે છે. તેથી તો શ્રીમદ્ ભાગવતમાં શુકદેવજીએ આ પ્રીતિ ને વખાણી છે. (૪)

(૩૩) રાગ - બિલાવલ ૧/૧૫૨

મેરો સાંવરો કન્હાઈ માઈ એકૌ દ્વૈ ન જાને
દૂધ ઔર દાવાનલ દોઉ એક હી કરી માને ...૧
કમલ ઔર ગોવર્ધન લાલા દોઉ એક કરી લેખે
સૂર લીલા કેવી કરી ગાવે દેવ સપને હું નહીં દેખે ...૨

ભાવાર્થ :

મારો સાંવરિયો (પ્રિય) તેવો કન્હાઈ, હે મા! તેને મન તો બધું એક જ છે. તને કોઈ ‘બે’ કહીને ભેદ નથી અથવા મારા કહાનને કાંઈ જ સમજ નથી. તે તો દૂધ અને દાવાનલ બન્નેને એક જ માને છે. મા દૂધ પીવડાવે તો દૂધ પણ પીએ અને ભક્તોની રક્ષા કરવા માટે દાવાનલ પણ પીએ! (૧)

તો વનમાંથી પધારતો હોય ત્યારે હાથમાં કમલને ફિરાવતા ફિરાવતા પણ પધારે અને જરૂર પડે ગોવર્ધનને પણ હાથ ઉપર ધારણ કરે તેને મટે તો બન્ને સમાન છે. આવા કન્હાઈની લીલા, સૂરદાસજી કહે છે કે હું ગાવા માટે સમર્થ નથી. અરે દેવોએ તેમને સ્વપ્નમાં પણ નિહાર્યા નથી.!

અહીં કનૈયો જે પરબ્રહ્મ છે તે સૂરદાસજી કહે છે - કેમ કે તેને મન ગોવર્ધન ઉઠાવવો કે કમલનું ફૂલ ઉઠાવવું બન્ને સમાન છે. બન્નેમાં તેમને શ્રમ નથી. દૂધ કે દાવાનલ બન્નેમાં તેમને નથી રાગ કે નથી દ્વેષ, નથી ઈચ્છા કે નથી અનીચ્છા. સમ હોવાપણાનો ગુણ તો પરબ્રહ્મનો છે. પરંતુ આ પરબ્રહ્મ પોતાની ઈચ્છા હોય તેને જ દર્શન કે અનુભૂતિ કરાવે, તેમાં અધિકારની વાત નથી. (૨)

દાવાનલલીલા

(૩૪) રાગ - કેદારો

૧/૧૭૦

અબકે રાખી લેહુ ગોપાલ,
દશ દિશતે પ્રગટયો દાવાનલ ઉજ્યો હૈ તિહીકાલ ...૧
પટકત રંશ કંસ તૃણ ચટકત ઝપટ તપટ કર નાલ
ઉડત અંગાર ફૂલ ફલ પટકત ઝપટત લપટ કરાલ ...૨
ધૂમ ઘુંઘ બાઠી ઘર અંબર ચમકત ઉર મુખ જાલ
હરીન વરાહ કરી પીક સારસ જરત જીવ બેહાલ ...૩
તમુજીન ડરૌ નૈન સબ મુંદો હંસી બોલે નંદલાલ
સૂર અનલ સબ વહન સમાનો નિરભૈ કીચે વ્રજબાલ ...૪

ભાવાર્થ :

પ્રભુને પોતાના ભક્ત, તેવા ગોપબાળકો અને ગાયોમાં ભગવાન પ્રતિ આસક્તિ કરાવવી છે. તેથી ભગવાન દાવાનલ રૂપ બને છે અને દાવાનલથી બચાવનાર પણ બને છે. સૂકાદાસમાં અચાનક દશે દીશાએથી દાવાનલ ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે ગભરાઈ જઈને ગોપો પ્રભુને શરણે જાય છે અને વિનતી કરે છે “અબ કે રાખી લેહુ ગોપાલ” તું જ તો અમારી ગાયો અને આ ઈન્દ્રિયધારીઓ (એટલે કે ઈન્દ્રિયોને પરવશ)નું પાલન કરનાર - કૃપાળુ છે. તો કૃપા કરો અથવા દશે દિશાથી એટલે ઉપર-નીચે બધી બાજુએથી (સૂર્યનીગરમી-ગરમ પૃથ્વી-ચારે બાજુ દાવાનલ એમ દશ દિશા) અમે દાઝીએ છીએ. (૧)

આ દાવાનલ વાંસના વૃક્ષોને પટકે છે. જેમ કાંસાનું પાત્ર (કંસ) પડતાં જ તુટી જાય તેમ તૃણ-ઝાડ પણ પટકાય છે. દોરડું (નાલ) ઝપટથી પકડી લે તેમ અગ્નિ લપટ તૃણને ઝપટમાં લે છે. તેથી ચટક-ચટક અવાજ થાય છે. મોટા મોટા અંગારા જેવા તણખા ઉડે છે તેથી કોમળ ફૂલ અને ફળ નીચે પછડાય છે. આમ કરવા માટે ઓ દાવાનલ જે વિકરાલ-ભયંકર રૂપ ધારી છે તેની જવાબાની લપટમાં ઝપટી લે છે. (૨)

ઘર અને આકાશ ધૂમાડા અને કાળી-રજથી છવાઈ ગયું છે, અંધકાર જેવું થઈ ગયું છે અને બળી ગયેલાં વનનાં હુંઠાનું જાળમાળ સ્વરૂપ કંકાલ જેવું ચમતું દેખાય છે.

હરણ, વરાહ (ભૂંડ) હાથી (કરિ), પીક (મોર) સારસ વગેરે પ્રાણી અને પક્ષીઓ બળી રહ્યા છે તેથી બેહાલ થઈ રહ્યા છે. (૩)

જ્યારે વ્રજબાળકો, ગાયો તથા વ્રજભૂમિને આ રીતે બળતી જોઈ, ત્યારે પ્રભુ તેમને શરણાગત જાણીને તમારા નેત્રો, બંધ કરી દો, કેમ કે પ્રભુ તેમને પોતાને માહાત્મ્ય હમણા બતાવવા નથી ઈચ્છતા. કેમ કે તેઓનો સ્નેહ પ્રકટ થઈ રહ્યો છે. તેથી બેફીકરાઈથી (હંસી) તેમ કહ્યું. પછી પ્રભુના મુખમાં બધો અનલ પ્રવેશી ગયો. વનના અનલને પણ પ્રભુથી મુક્તિ મળી. જેમ શીશુપાલના અનલ સમાન વાકબાણ નીકળતા હતાં ત્યારે પ્રભુએ તેનું શીશુ છેદ્યું અને તેના આત્માને પોતાનામાં સમાવી દીધો તેમ આ નીજજનોને ભય પમાડનાર અનલને શાંત કર્યો અને પોતાના મુખમાં સમાવી લીધો તેથી પોતાના પ્રિયજનોને અભય કરી દીધા. પોતાની ભક્તિપ્રતિપાલકતા પ્રકટ કરી. (૪)

અન્યભાવાર્થ

આ કીર્તનમાં એવો પણ ભાવ જણાય છે કે જાણે દેવકીજી પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે કેમ કે દુષ્ટોનું તાંડવ નૃત્ય ચારે બાજુ થઈ રહ્યું છે. દાવાનલ અને દુષ્ટો સમાન છે. તે પૂરા વન-સૃષ્ટિને દગાડનાર નાશ કરવાની વૃત્તિવાળા છે કેમકે તેઓ સ્વકેન્દ્રિત છે. પોતાના દેહમાં જ યજ્ઞ કરીને સર્વની આહૂતિ તેમાં આપે છે. સારા-નરસાના ભેદ નથી. જીવજંતુ, પશુ, વનસ્પતિ સર્વકઈ તેની ઝપટ-લપટમાં આવી જાય પછી તે બચી શકતું નથી. તેનું ઘણું સામર્થ્ય છે. તે ચારેદિશાએથી આવી શકે તેમ છે. તેને તેવા જ સહાયકો, જેમ કે પવન વગેરે મળી જાય છે. તેનામાં દયા જેવું નથી તેથી તો કુમળા છોડ અને મોર વગેરે જેવા પક્ષી પણ બેહાલ થઈ જાય છે. તેથી તો મથુરાના સજ્જનો, ગાયો, બ્રાહ્મણો, ઋષિઓ સર્વ પીડીત છે. જે ભાગી શક્યા તેવા યાદોવો મથુરા છોડી બીજા પ્રદેશમાં ચાલી ગયા.

આ દાવાનલરૂપ કંસ દસે દિશાથી ઘસી રહ્યો છે અને તે છોડતો નથી. કેમ કે કાલ (નેમી) છે તેથી ગમે તે વખતે તીહીકાલ પ્રકટ થઈ જાય છે. તેણે અમારા વંશ રૂપ બાળકોને પટકીને મારી નાખ્યા કે જાણે જમીનમાંથી ઘાસનું તણખલું ચૂંટતો હોય! તેટલી સહજતાથી. કેમ કે તે દયાહીન છે તેથી તો મારા હાથમાંથી તાજુ જન્મેલ બાળક લટકતી નાળ વાળું પણ ખેંચી લીધું. તેની આંખોમાં અને અંગોમાં કોધના અંગારા ઉઠે છે જેના કારણે ફૂલ જેવા બાળક, ગાયો વગેરે તથા ફળરૂપ બ્રાહ્મણો યજ્ઞો વગેરેને નાશ-ત્રાસ આપી રહ્યો છે. તેના આક્રમણે એવો ભય પેદા કર્યો છે કે કોઈને કંઈ જ માર્ગ સૂઝતો નથી. બધું ધૂમાડાથી છવાઈ ગયું છે. એટલે બુદ્ધિ ભુબ્દ થઈ ગઈ છે અને ક્રિયાશક્તિ પંગુ થઈ ગઈ છે. ઘર-બહાર, બુદ્ધિ-ક્રિયા સર્વત્ર શુન્યતા વ્યાપી ગઈ છે. સારા-ખોટા, પશુ-પક્ષી સર્વ બેહાલ થઈ ગયા છે.

કોઈ જ વ્યક્તિ કંસના રાજ્યમાં સ્વસ્થ નથી.

દેવકીજીની આવી આર્તી થઈ ત્યારે તે બોલી ઉઠ્યા, “અબકે રાખી લેહૂ ગોપાલ...”

જેમ ઈન્દ્રનો કોપ થયો ત્યારે ગોકુલવાસી બોલી ઉઠ્યા ‘તા તેમ ત્યારે ભક્તવત્સલ પ્રભુ પણ પોતાના ભક્તના દુઃખને સહન નથી કરી શકતા અને તત્કાલ ધૈર્ય આપે છે. તમે બિલકુલ ભય ન રાખો, બસ આંખોમાંથીને એટલે કે સંસારને ભૂલી જઈને મારામાં ચિત્તવાળા થઈ જાઓ. બસ આટલો સરળ ઉપાય મતારે કરવાનો છે. બાકીનું બધું હું સંભાળીશ. તેમ કહીને સર્વ સૃષ્ટિના કર્તાએ પોતાની કૃતિરૂપ કંસને મારીને પોતાની અંદર સમાવી દીધો. મુક્તિ આપી દીધી. કેમ કે દ્વારપાળે તો દ્વારરૂપ મુખમાં જ સ્થિત થવું પડે અને જેઓ પ્રભુની અકળ લીલા રૂપ માહાત્મ્યને નથી સમજી શક્યા તેવા પરમસ્નેહભીના ભક્તોને નિરભય કર્યા. તેમનામાં જે ભય હતો તે પ્રભુએ કંસને આપી દીધો જેથી કંસનો ભય થકી નિરોધ થયો અને મુક્ત થયો. તો વ્રજભક્તોનો અભય દ્વારા નિરોધ સિદ્ધ કર્યો. પ્રભુ સર્વનું કલ્યાણ કરવાવાળા છે. દરેકને અનુકૂળ થઈને તે અહીં પ્રકટ જતાવ્યું.

જન્માષ્ટમી વધાઈ

પ્રિન્ટેડ બુક

Not published on a regular bases
Posted under post office guide clause 2.16

પ્રતિ શ્રી, _____

રવાના : શ્રી વલ્લભઆજ્ઞાનુવર્તિની સમિતિ
કાર્યાલય : ૫૦૨, આંગન એપાર્ટમેન્ટ, કસક પાસે, ભરૂચ - ૩૯૨ ૦૦૧
ફોન : ૦૨૬૪૨-૨૨૯૦૪૮